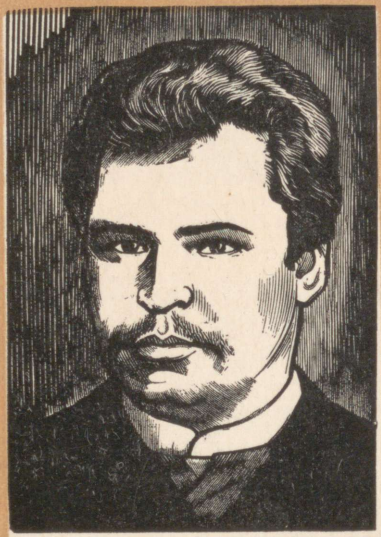

EESTI KIRJAMEHI

JAKOB
TAMM

Tagastage raamat õigeaegselt!

Возвратите книгу вовремя!

61427

6141

472

[illegible]

R. ALEKÖRS

JAKOB TAMM

RICHARD ALEKÕRS

JAKOB TAMM

LÜHIMONOGRAAFIA

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1961

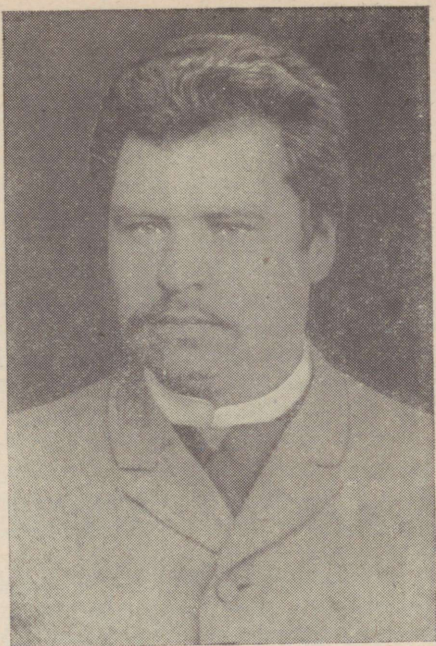
Ümbrispaber:
E. KOLLOM (puugravüür)
ja
R. PANGSEPP (kujundus)

Ro

N

TARTU ÜLIKOOI
RAAMATUKOGU

Jakob Tamm.

Möödunud sajandi 80-ndail aastail astus eesti kirjan-
duselu küllaltki tähelepandavate muutuste järku. Üha
ägenevate ühiskondlik-poliitiliste vastuolude nähtavale
tulek kainestas inimeste meeli ja tasandas rahvusliku lii-
kumise lennuhoogu, sundis loobuma suurtest sõnadest ja
juhtis pilgu elutegelikkusele ning argipäevale. Samal ajal
toimus üsnagi põhjalik muutus ka kirjanikekaadris ene-
ses — uue põlvkonna näol.

Ajavahemikus 1882—1890, seega vähema kui kümne
aasta jooksul varisevad manalasse rahvusliku liikumise
suurkujud C. R. Jakobson, L. Koidula, Fr. R. Kreutzwald,
J. Kunder, M. Veske. Muidugi mõjuvad need kaotused
meie juhtivate inimeste seas avalikkusele vapustavalt. Ent
aegamööda hakkab lahkunute asemele tulema uus vahetus.

Ikka enam ja enam pääsevad avalikkuses kõlama nimed, nagu Jakob ja Juhan Liiv, K. E. Sööt, A. Haava, E. Vilde, E. Peterson. Sündinud enamasti 1860-ndail aastail, harkavad noored eesti kirjanduselus mõjukamalt kaasa kõnelema 1880-ndate aastate lõpujärgus või 1890-ndate alguses.

Selle uue vahetuse koosseisu kuulub ka Jakob Tamm. Temagi debüüt kirjanikuna langeb 1880-ndaisse aastaisse; ta tõmbab umbkaudu veerandsaja aasta kestel nii mõnedki silmahakkavad lõimed meie luulekangasse.

Ajajärk, millesse J. Tamm ja tema kaasaegsed astuvad, kujuneb mitmeski suhtes üsna keerukaks. Kasvanud suurte innustajate vaimus, põu täidetud Emajõe ööbiku ja Lauluisa tihtigi pateetiliselt sõnastatud ideaalidest — nii püüti veel sama vaimustustule ja innuga edasi rühkida. Ent muutuv elutegelikkus sundis varsti peatuma ja uute võimaluste üle järele mõtlema. Sest — seistakse ju sajandi lõpukümnendeis ja peagi uue aastasaja künnisel, niisiis suurte murrangute, uute sotsiaalsete ja maailmavaateliste vastuolude ees.

Ühelt poolt muidugi jätkus võitlus balti-saksa mõisnike ja nende käsilaste vastu, nagu jätkusid pingutused ka oma, rahvusliku kultuuri loomiseks. Ühenduses sellega oli üsna loomulik, et paljud tolle aja kirjamehed, iseäranis luuletajad, püüdsidki veel lökkel hoida rahvusliku liikumise kõrgaja vaimustus-meeleolusid. Mis sellest aga nüüd, muutunud oludes, välja tuli, on meile hästi teada: too nii iseloomulik epigonismi vohamine 1880-ndail aastail ja veel 1890-ndate aastate algul. Tegelikkus vajas tollal juba hoopis teist tooni: rahva hädade ja nende põhjuste — feodaalsete igandite — asjalik-karmi läbisõelumist.

Kuid samal ajal nõudis reaalne tegelikkus üha tungivamalt kõnelemist ka koguni uutest küsimustest, nimelt nähtustest, mille meie ellu tõi kapitalistlike suhete hoogus sissetung. Klassivahede süvenemine külas, tööstuse areng linnades, suurtööstuse tekkimine 19. sajandi lõpul ja tööliste teadlikkuse kasv käsikäes marksistliku mõtte levimisega, 1905. aasta sündmused tsaaririigis — need kujunesid küsimusteks, mis kerkisid päevakorrale ja erutasid laiade hulkade meeli.

Kogu ühiskondlik-poliitiline olukord, ajajärgu ideelised otsingud ja käärimised, vastuolud ja võitlused, nähtuste erinev tõlgendamine ja väärtustamine pidid paratamatult

kajastuma ja kajastusidki ühel või teisel viisil otseselt kirjanduslikus loomingus.

Vana ja uue, taanduva ja pealetungiva põimingus, oma-seks saanud teeradade mahajätmise ja uute otsimise keerdkäikudes ei olnud muidugi kerge ennast leida. Ühiskondliku ja kirjandusliku elu arenguprotsessi vasturääkivused avaldusid tihti isegi üksikautorite eneste maailma-vaates ja töödes-tegemistes. Ent ikkagi jääb ajajärgu progressiivsete autorite juures valitsema püüd kujutada siiralt ümbritsevat elu, mõista hukka pahesid, valada vormidesse oma humanistlik elutunnetus, poolehoid töötajale, kiindumus kodumaa loodusesse. Aine kunstitööks voolimisel võib 1880-ndail aastail tähele panna veel tugevat romantikuile omaste võtete ülekaalu, kuid selle kõrval pole raske märgata ka juba realistliku käsitlese süvenemist. Alates 1890-ndate aastate keskpaigast aga on põhjust kõnelda juba enam-vähem üldisest realismi valitsemisele pääsemisest meie kirjanduses.

Enesestmõistetavalt peegeldub ajajärk oma kiire arengu avaldustega ja töökspidamise muutumisega ka Jakob Tamme juures, ta elukäigus, kutsetöös ja kirjanduslikus tegevuses. Ent nagu andekail kunstnikel ikka ja alati, nii ka kõnesoleva kirjanikepõlve silmahakkavamail esindajail on kõige selle juures oma nägu ja oma ütlemisviis. Ja J. Tammi osutub üheks omapäraseks isiksuseks nii inimesena kui ka luuletajana. Meie kirjanduses võitis ta koha ballaadide ja valmide autorina, lüürikuna, vene ja saksa klassikalise kirjanduse tõlkijana.

I

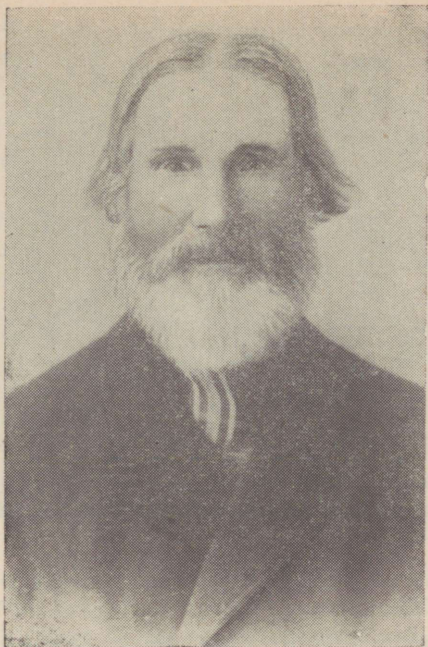
Jakob Tamme vanemad on pärit Tartumaalt Rannu valla põhjaosast, milline tookord moodustas Tamme valla.

Siin, Tamme kroonuvallas, mõned kilomeetrid Võrtsjärve kirdenurgast hommiku poole, Tartu—Viljandi maantee ääres asetsevas Rakke külas elas Jaani-Hansu talus peremehe vend Jakob, tulevase luuletaja isapoolne vana-isa. 1831. aastal tabas teda karm saatuselöök — ta viidi nekrutiks, ja, nagu teatakse, kellegi jõuka perepoja asemel. Nekrut Jakob Tamm ei tulnudki tagasi. Ta leseks jäänud naine, kes vahepeal oli elanud Kavildas, jäigi Tamme vallaga lähemalt seotuks.

Rakke külas Jaani-Hansu talus kasvas üles ka ta poeg Ado Tamm, tulevase kirjaniku isa. 1859. aasta kevadel abiellus ta Kaarel Karro tütre Maiga, kes pärines naaberkülalt Verevist — Lauri talust. Olles puupaljad maatöölised pidid Ado ja Mai sagedasti uute elu- ja töökohtade järele ringi vaatama. Lühemat või pikemat aega tuli neil peatuda ka Rannu lähemas ümbruskonnas — Kongutas, Nõos, Kirepis; ent «hinge kirja» jäid nad kogu aeg ikkagi Tamme mõisasse, püsides lähemais sidemais esijoones Rakke ja Verevi külaga, kus elasid sugulased.

Varsti pärast abiellumist, tõenäoliselt juba järgmisel aastal, asusid Ado ja Mai Nõo kihelkonda Mõtsküla tallu. Viimane oli õieti ümbruskonna maadest kokkuostetud suurtalu ning sellisena kujutas endast kapitalismi tolleaegse arengujärgu üht tüüpilist avaldusvormi eesti külas. Noorpaar asus elama abielus sulasrahva jaoks määratud hoonesse — «mäelt» paarisaja sammu kaugusel olevasse moonataresse.

Siin, puiestee-äärses majakeses sündis perekonna esimese lapsena ja vanaisa nimepärijana 1861. aasta 25. aprilli (vkj.) öhtul poeg Jakob.

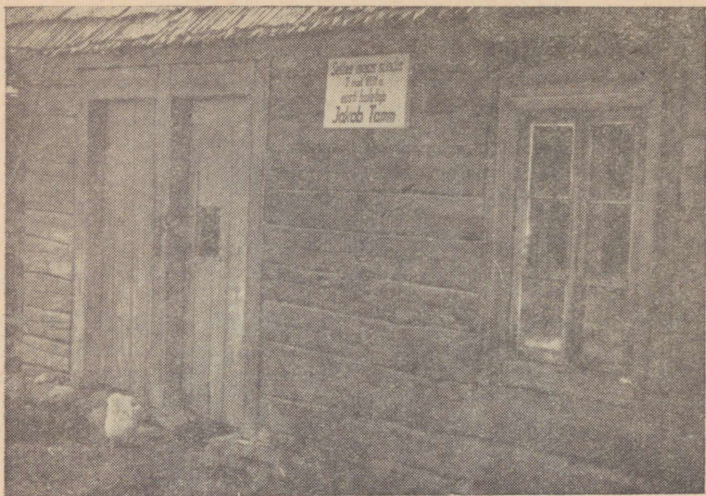

J. Tamme isa

Noore maailmakodaniku «esimestest sammudest» sünnipaigas Mõtskülas on meil vähe teada. Vaevalt küll jõudiski nooruki teadvus siin küündima mingite selgemate muljeteni inimestest või ümbrusest. Sest Mõtskülasse ei jäänud kauaks. Varsti, kui Jakob oli kõige rohkem paari kolme aastane, kolis perekond tagasi Randu, asudes sedapuhku elama Kure «mõisasse».

Kure mõisas, õigemini suurtalus — koht oli moodustatud Rannu mõisnikult kokkuostetud Kure ja Pähni külast — leidis perekond peavarju ja teenistust eeskätt kandikohtades. See tähendas seda, et töölisperel tuli üles harida «mõisale» kuuluva kandikoha maad, kuid tal tuli töötada ka otseselt uue mõisniku enda pidamisel olevail põldudel.

Kurele jäädi peatuma suhteliselt pikemaks ajaks. Ja siit kogub kasvav poisike juba esimesi selgepiirilisi, elu-

Mõtsküla moonatare

E. Priideli foto (1959)

ajaks püsima jäävaid muljeid. Veel paarkümmend aastat hiljem, juba küpses mehees mäletab ta

*... musti seinu suitsukudus
ja tuhakollet ahju ees.*

(«Lapsepõlv», 1892.)*

* Käesolevas raamatus viitamata laulunäited on võetud teosest «Jakob Tamm. Kogutud luuletused. Eesti Riiklik Kirjastus, Tallinn 1959». Muudest allikatest toodud laulud, aga samuti tsitaadid on viidatud joone all. Töös on kasutatud järgmisi Jakob Tamme teoseid: Ärganud hääled. Luuletanud Jakob Tamm. Esimene anne. [1881, 1882, 1883]. Trükitud K. A. Hermannii juures. Tartu 1892. 103 lk. = Ärganud hääled I; Ärganud hääled. Luuletanud Jakob Tamm. Teine anne. 1884, 1885, 1886. Trükitud K. A. Hermannii kirjadega. Tartu 1892. 100 lk. = Ärganud hääled II; Jakob Tamme Lugulaulud. Eesti Kirjanduse Seltsi Rahvakirjanduse Toimekonna toimetused nr. 10. EKS Rahvakirjanduse Toimekonna kirjastus. Tartu 1914. 495 lk. = Jakob Tamme Lugulaulud.

Tsitaadid on toodud redigeerituna vastavalt tänapäeva keelenõudeile, kusjuures parandused piirduvad peamiselt ortograafilise küljega. Värsialguse suur täht on asendatud väikesega.

Fotod, millel autor puudub, leiduvad ENSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Kirjandusmuuseumis.

Kõige selgemad mälestused jäid poisikesele kahtlemata viimasest kandikohast, lepikuga piiratud Alakeerdi talust. Seal

*on talumaja ligi teed;
seal kamber, truubid, suitsutuba ...
Mõis, kirik — kõik on meeles need.*

Kurel leiab ta ka oma esimesed mängukaaslased, olgu toas või õues, lepikus või oja kaldal, männikus või sõõrimäel. Kusjuures poisikese kõiki ettevõtmisi soojendab erk tunne looduse suhtes. Siin, ilmselt Alakeerdil, jõutakse aga ka tõsisemate toiminguteni:

*Siin lapsepõlve lõpupäevad
mind kodust karja viisivad ...*

(«Lapsepõlv», 1892.)

Ja kiiresti saabub aeg, kus noorukil tuleb seista koolitee hakatuses. Avaldades juba maast-madalast silmahakavat vaimuteravust, oli Jakob omandanud lugemisoskuse võrdlemisi varakult kodus, ema juhatusel. Hiljem, juba meheas tuletab luuletaja ühes mälestuskillus meelde, kuidas ta ema voki kõrval lugema õppinud:

— — — — —
*Sa istusid voki taga,
su kõrval ma istusin.
Sa ketrasid, aga mina
su kõrval lugesin.*

*Ja tuli mul sõna ette,
kus tähti ei kogunud keel,
siis ütlesid sina selle,
ja mina kordasin veel.*

*Ma kordasin sõna ja läksin
siis uue kallale sääl ...
Vokk vuras ja jalglaud vehkis
ja helises minu hääl.*

(«Pildid», 1891.)

Topsi talu

R. Alekõrre foto (1949)

Üheksa-aastasena oli ta kevadise koolikatsumise ajal — olles veel koduõppija — köitnud Rannu kirikuõpetaja tähelepanu sorava lugemise ja heade vastustega. Ja aasta pärast viisid «lapsepõlve lõpupäevad» poisi juba kooli-
teele. Nagu ta ise hiljem mäletab, oli see ema, kelle käe-
kõrval ta esmakordselt astus üle koolimaja läve — kool-
meistri ette. Ja küllap olid sealjuures poisi kõrvus otsekui
saatjana helisemas isa samad manitsussõnad, mida võime
lugeda ühest laulukesest:

*Sa, poeg, mult kooli palusid —
su palvet kuulsin ma:
saad sinna, kuhu soovisid,
ehk raske, raske ta...*

*Su leivakott ju laua peal,
toit tarviline sees —
ja riided varnas valmis seal —
head teed — sul kool on ees.*

*Kuid, poeg, veel meelde tuleta:
toit higis teenitud! ...
Ma arvan: küllap mõistad sa,
mis olen ütelnud.*

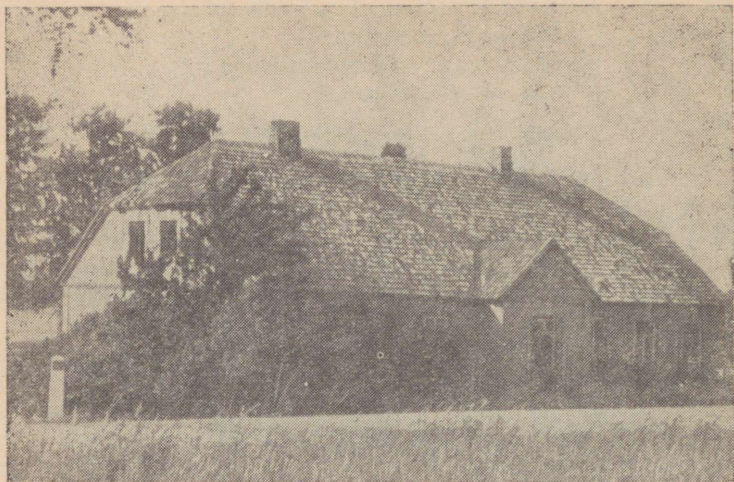
(«Isa poega kooli saates», 1883.)

See toimus 1871. aastal, mil Jakob hakkas käima Koopsi vallakoolis. Nagu koduseks lugemisvaraks olid peamiselt lauluraamat, katekismus ja piibel, nii ka koolis olid esimesel kohal piiblitlugu ja katekismus. Viimaste kõrval õpetati ka rehkendamist ja geograafiat, aga nende jaoks jäi küll vaid vähesel määral aega.

Koopsi koolis sai Jakob käia vaid ühe talve. Vanematel tuli jälle edasi rännata. Nüüd siirduti Rõngu kihelkonda Teedla «mõisasse» — ümbruskonna taludest kokkuostetud suurtallu —, kus leiti teenistust kandikohtades, kõigepealt Topsil, metsade vahel asetsevas talukeses. Loodus oli Teedlas ilus, heinamaad vaheldusid mäeveerudega, põllud metsatukkadega. Kuid kandikohakeste maad, võrdlemisi hiljuti metsast ja võsast üles roogitud, olid viletsad, madalad ja vesised, kuna paremad põllumaad moodustasid suurtalu südamik. Paarihektarilisel kandikohal sai pidada vaid hobust ja paari lehma. Koha eest pidi «mõisale» päevi tegema. Mõisateol tuli varsti vanematele abiks astuda ka Jakobil, olgu see põllul või öistel rehepeksmistel.

Teedlast, nimelt Topsilt hakkas Jakob 1872. aastal käima 4—5 kilomeetrit eemal asuvasse Kirepi vallakooli. Kuid juba järgmisel, 1873. aastal läheb ta üle Tilga õigusu kirikukooli. Võimalik, et Tilgale käis nooruk veel Topsilt, tõenäoliselt aga toimus see siis, kui ta vanemad asusid juba Kannestikul, Konnal või mõnes teises Teedla kandikohas. Nagu mäletavad kaasaegsed, olevat Jakob käinud Tilgale kooli isegi veel siis, kui vanemad olid asunud uuesti Randu Verevi külla.

Tilga koolimaja oli uus, telliskivist hoone, avarate klassiruumide, laste söögitoa ja teisel korrusel paiknevate magamisruumidega. Kool oli oma struktuurilt kihelkonnakool, sealjuures muidugi mõnesuguste kirikukooli eripärasustega. Pearõhk pandi siin vene keelele, usuõpetusele ja kirikulaulule; kuid siin õpetati ka eesti keelt, ajalugu, geograafiat, rehkendust. Kogu õppetööd püüti läbi viia võimalikult vene keeles. Vanemate klasside õpilased ei tohti-

Tilga koolimaja

nud eesti keelt kõnelda omavahelgi: tabatud «süüdlasele» heideti kaela karistusmärk — papist väljalõigatud, punaseks värvitud keel. Õpilastelt nõuti tõsist töötamist; samal ajal on mitmed õpetajad — eeskätt kooli juhataja preester K. Šorohhov ja õpetaja J. Pellberg — jätnud oma kasvandikesse head mälestused enestest kui lahketest ja vastutulelikest inimestest. Jakob õppis Tilgal rohkem kui neli aastat. Tilga õigeusu kirikukoolile võime vaadata kui tema elu- ja arenguloo esimesele ja küllaltki olulisele lülile, mis aitas kaasa ta hilisemal lähenemisel vene rahvale, selle kultuurile ja kirjandusele.

Niiviisi — suvel karjas või tööde juures, talvel koolipingis — kuluski kantniku lapse noor-iga. Hiljem, mehepõlves, tuletab ta soojade tunnetega meelde oma lapse-iga ja kooliaastaid, lastes meil paljude laulude kaudu pilku heita oma tolleaegsesse elamustesse. Lapsepõlve mängud ja karjapõli viisid ta vahetusse seosesse loodusega, niitude ja lepikutega. Palehigis töötavate, vaeste, mõnikord isegi nälgivate vanemate lapsena tuli tal suviti ka võõrsil karjas käia, võõra leiba maitsta, lõhkenud jalgu ja üksindustunnet kannatada. Kuid üldiselt helgib karjapõli ta mälestustes ometi ilusa, otsekui kuldse ajana, kadunud

muinasmaana, millele ta hardumusega tagasi mõtleb. Siit kerkib hulk pilte, üks meeliköitvam kui teine, sagedasti ta vaimusilma ette. Mälestused karjapäevist, mis

*kõlisevad linnu kajast,
aasa häältest heljuvad,*

vaimusse kinnistuvad pildid haljast rohust, vikerkaarest ja vihmasahinast või sinitaevast ja karjapasunast — see moodustab küll nooruki tolleaegsete elamuste tähelepan-davaima osa.

Midagi taolist oleks ehk õige öelda ka muljete kohta koolidest — eeskätt Tilga koolist. Talle said armsaks ja kasvasid südamesse nii koolimaja, kooliõpetajad kui ka koolikaaslased.

Eelkõige aga kiindub poiss oma vanematesse ja kodusse. Siit eemal, koolis olles, valab ta vargsi mõnegi palava pisara igatsusest isa ja ema järele. Koju ruttamiseks ei jätnud nooruk vist ainustki võimalust kasutamata:

*Tuli laupäev, kooli vahe —
olgu õues ilm küll jahe —
mina koju kõndimas;
kodus isa, kodus ema.
Kõigist neile kõnelema
süda sundis salajas.*

(«Koolipõli», 1892.)

Erilise hellusega suhtus Jakob emasse, tugevakasvu-lisse, töökasse ja tõsisesse inimesse. Välimuse ja oleku poo-lest muide nähtigi poissi emasse kasvavat. Ema hoolitsust ja armastust sai Jakob tunda kõikjal: ema saatis teda karja ja kooli, ootas teda ja võttis vastu kojutulekul. Mälestused emast saavad hiljem lähtealuseks tundesüga-vatele luuletustele.

Isa Ado, elav ja liikuv mees, oli tuntud suure raamatu-lugejana ja jutuvestjana. Tema lugemisvara hulgast tea-takse nimetada ka «Eesti Postimeest». Õhtuti armastas ta naabrite pool lugemas ja juttu ajamas käia. Tema heasse mälusse oli talletunud hulk rahvasuust kuulnud lugusid, mida ta oskas mõnusalt edasi jutustada. Nendega köitis ta ka ärksavaimulist Jakobit. Paljud isa poolt vestetud mui-nasllood on luuletaja hiljem värssidesse valanud.

Jakob Tamme kasvuiga langes 1860—1870-ndatesse aastatesse, niisiis kapitalismi hoogsa arenguprotsessi järku. Selle üht avaldusvormi — talude päriksostmist ja kokkuostmist suurtaludeks — sai Tamme perekond, nagu märkisime eespool, tunda omal nahal otseselt. Samal ajal sammus hoogsat tõusuteed eesti rahvuslik liikumine, leides väljendust hulga ühisürituste näol, nagu 1869. aasta laulupidu, mitmesuguste seltside asutamine, võitlus kõrgema eestikeelse õppeasutuse, Eesti Aleksandrikooli eest, suurejooneline töö rahvaluulekogumise alal. Mis puutub noore, valla- ja kihelkonnakooli õpilase Jakob Tamme suhtumisse rahvusliku liikumise tähtsatesse avaldustesse, siis — tema enese kinnitamist mööda — ei olevat ta kuni seminaripäevini ühiskondlik-poliitiliste küsimuste vastu huvi tundnud.

See muidugi ei tähenda seda, et tulevasel luuletajal ei olnud silma oma lähema ümbruse jaoks. Elamused mängu- ja karjaradadel, kodus ja koolis, aga samuti ka mõisapõllul või -rehes osutusid elavaks, kogu eluajaks kaasavõetud varaks, mis hiljem saavad nii tähelepandavaks aine- ja innustuseallikaiks ta luuletegevuses. Muljed elust-olust ja rohkem kui kuus koolitalve loovad juba alused mõnesuguste veendumuste ja huvide edaspidisele kujunemisele. Tilgalt ligi 17-aastasena lahkudes võib Jakob kaasa võtta mitte üksi võrdlemisi hea vene keele oskuse, vaid ka mitmeti avardunud silmaringi. Astudes nüüd noormehe-ikka, on kandimehe poeg jõudnud oma senise eluringi ahtuse tunnetamiseni ja seisab vajaduse ees tiibu sirutada.

II

Huvi tekkimisest laiu rahvahulki erutavate ühiskondlik-poliitiliste ja kultuurielu küsimuste vastu võime kõnelda noormehe kujunemistee järgmises lõigus, esijoones aastail, mil ta õppis Tartu Õpetajate Seminaris.

Nagu öeldud, oli perekond vahepeal asunud tagasi Tamme valda, olles leidnud peavarju Verevi külas Otsa talus, mida pidas ema õemees Peeter Antson. Siingi jätkus vaeste maatööliste elujärg, kus vaevalist elatust tuli hankida enamasti juhuslike töödega, olgu Otsal või naabertaludes. Kuigi oldi vaid majuline, sai Otsa talust Tamme perele ometi midagi kodu-taolist. Tädimehe talus

Otsa talu

veetis Jakob oma suve- ja pühadevaheajad; siia sõitis ta vahetevahel hiljemgi, siinse rahvaga kestsid ta kokkupuuted elu lõpuni. Ja võib öelda, et laiemas mõttes kujunes Jakobile koduks kogu Verevi küla koos selle lähema, Võrtsjärve idapoolset rannikuala hõlmava ümbrusega.

Nagu enamasti mujal, nii astus ka Verevi külas igapäevane elu oma ränk-üksluiset rada. Kuigi 1870-ndail ja 1880-ndail aastail hakkavad nii mõnedki end sisse seadma omaenda maalapil, jääb suurele osale töö ikkagi veel vähemõttekaks orjatööks. See, mis võis hallisse ja ühetoonilisse argielu-kangasse lüüa mõne värvikama lõnga, oli rahvaluule fantaasia-maailm. Ja just Tamme vallas ja Verevi külas tuli viimane nähtavale otse erakordse elujõuga.

Pikkadel talveõhtutel võis siin, lähestikku asuvates talumajades või küla kõrtsis tihti näha jutuvestjat Jakobi isa Ado Tamme ja agarat regivärsi-veeretajat Toomas Tähte — Tinni Toomast. Iseäranis sagedasti liikus naaberperedes Ado Tamm, kes käis raamatuid lugemas või juttu puhumas. «Meie ketrasime, tema vestis jutte,» ütleb seda meenutades üks kunagisi verevlasi. Ent ka mujal, öistel

õitsikordadel või heinateol Emajõe luhas leidsid Ado jutud huvitatud kuulajaid.

Siin, Verevis jutustatud lood viisid kuulaja omapärasesse, viirastuslik-salapärasesse maailma, kus arenesid iga-sugused fantastilised juhtumused ja avanesid kõikmõeldavad võimalused. Verevi külas räägiti lugusid, mida võidi kuulda meie kodumaa paljudes teistes paikades. Ent nende kõrval liikus siin rohkesti ka seda, mis oli võrsunud kohalikust ümbrusest. Võrtsjärv oma saartega, Punaorg Tamme mõisa ligidal pankrannikus, kivivared-kalmed, Rannu kirik ja surnuaed — nende kohtade ümber olid tekkinud paljudki erutavad rahvapärимused tõsielu ja kujutluste põiminguks.

See lокkava rahvaluule maailm pidi endasse haarama ka noore Jakob Tamme, kes ahne uudishimuga neelas iga muinasjutuvestja või regivärsi esitaja sõna. Teda, pikka mustajuukselist noormeest, võidi näha Verevi külas tihti liikumas: naabertaludes, kõrtsis või laupäevaõhtuti Otsa talu sauna juures, ja üldse kohtades, kus loeti raamatuid või ajalehti, vesteti muinasjutte või seletati maailma asju. Vahetu ja avatud südamega sisseelamine rikkalikusse ja kirevavärvilisse rahvaluule-pärandisse omandab luuletaja hilisema tee kujunemisel otse asendamatu tähenduse: ilma Verevita ja siinse õhkkonnata suudaksime vaevalt mõista kõige olulisemat J. Tamme luule ajendeis ja ainetikus.

Sest tulevane luuletaja võrsub eelkõige Verevi mullast, seda niihästi argielu kui ka rahvaluule-pärimuste mõttes: Tolleaegses Verevi küla elus avalduvad selgesti kaks külge — ühelt poolt detailideni lõikuv tõsielu, teiselt poolt aga kujutelu kirkus ja lокkav fantaasia. Ühest küljest asjalik realism, teisest — romantikajanu, — nende kahe pooluse vahele ehitub, nagu hiljem näeme, ka J. Tamme luulelooming.

Sama ajalõigu raamides kulgeb Jakobist nooruki elu ka teises joones. Õiendanud sisseastumiseksamid, pääseb ta Tartu II Õpetajate Seminari, kus alustab tööd koos värs-kelt avatud kooliga 1878. aasta märtsis. Ta õpib kroonu kulul ja lõpetab kooli esimese lennu koosseisus.

Võrreldes Tartu I Õpetajate Seminariga ehk nn. Hollmanni seminariga, saksakeelse ja -meelse õppeasutusega osutus uus kool oma rahvuspoliitiliste eesmärkide poolest tunduvalt erinevaks. II seminar oli vene õppekeelega kool; õppe- ja kasvatustöö suunati sellele, et süvendada elanik-

konna teadmisi vene rahvast ja ajaloo, ning lähendada eestlasi vene kultuurielule. Kahtlemata võidi kõige selle taga aimata teatud slavofiilseid eesmärke. Ent J. Tamme seminaris viibimise päevil, haritud ja vabameelse ukrainlase L. Ždanovitši direktoriks olles avaldusid need veel üsna tagasihoidlikult.

Kool osutus noore J. Tamme arengu suhtes mitmeti põhjapanevaks. Juba otsene õppetöö kujutas endast seminaris midagi üsna tõsist. Õppeprogrammi haare oli lai: õigeusu ja luteri usu õpetus, üld- ja vene ajalugu, vene keel ja kirjandus, eesti ja saksa keel, algebra ja geomeetria, füüsika ja anatoomia, maateadus ja kosmograafia, muusika, võimlemine ja käsitöö; eriainetena pedagoogika, didaktika ja metoodika. Vaieldamatult oli seminar suuteline andma noortele rohkesti üldhariduslikke teadmisi.

J. Tamme suhtes kujunes märkimisväärse tähtsusega tõsiasjaks juba põhjalikuma vene keele oskuse omandamine. Sellega avanes võimalus süveneda vene klassikalisse kirjandusse. Siit sai alguse kiindumus A. Puškinisse, M. Lermontovisse, I. Krõlovisse, huvi vene kultuuri ja kirjanduse vastu.

Tartus elades tutvus J. Tamm lähemalt ka eesti kirjandusega. Osalt toimus see juba eesti keele tundides. Suure erutusega on ta lugenud L. Koidula, M. Veske, A. Reinvaldi luuletusi, samuti mõnesid M. J. Eiseni ballaade. On tähelepanev, et noormeest on eriti haaranud J. Bergmanni laulud oma ilusa, kõlava keelega; need olevat teda otsekui sundinud järeletegemisele. Sellevastu olevat ta Fr. R. Kreutzwaldi teoseid õppinud hindama alles mõned aastad hiljem.

J. Tamme kujunemisteel etendas tähtsat osa M. Veske, tolleaegne eesti keele õpetaja seminaris. M. Veskel olid suured teened: ta äratas õpilaste huvi kirjanduse vastu! Ilmselt võlgneb J. Tamm tänu M. Veskele ka oskuse eest väljendada end võrdlemisi täpselt ja loogiliselt. Ent lisaks kõigele sellele — M. Veske, 1879. aastast alates üks Eesti Kirjameeste Seltsi abipresidente, oli neil aastail jõudmas enam-vähem selgemate jakobsonlike seisukohtadeni ja kujunes seminaris üheks tähtsamaks rahvusliku meelsuse äratajaks.

Tänumeeles on J. Tamm hiljem mäletanud kooli- ja klassivenda Peeter Laredeid, Viljandimaalt pärinevat kooliõpetaja poega. P. Laredei osutus tuliseks rahvuslaseks ja

arenenud noormeheks; ta liikus rohkesti väljaspool seminari ja oli heas kontaktis jooksva elu ning ühiskondlike ja kirjanduslike küsimustega. Ta proovis ka ise jõudu luulepõllul, avaldades algupärandeid ja tõlkeid ajakirjanduses (hiljem koguna «Laululind Laanesoo lepikust», 1888). P. Laredei on toonud kaasseminaristidele lugeda J. Bergmanni, M. J. Eiseni ja teiste kirjanike luuletusi ning tema otsesel õhutusel hakkas ka J. Tamm luuletusi kirjutama. «Poleks Laredeid olnud,» ütelnud J. Tamm hiljem, «poleks minust ka luuletajat saanud. Tema äratas minu huivitust Eesti kirjanduse vastu ja tema soovil tegin ma oma esimesed laulud.»¹

Üldse, kirjanduslikud harrastused moodustasid tolleaegsete seminaristide elu omaette peatüki. Luulehobul ratsutati või püüti ratsutada varjamatu õhinaga, kuigi selle tulemuseks oli kas või salmik koolivenna sünnipäevaks. Igatahes osutus õhkkond kirjanduslike huvide ärkamiseks ja elevil hoidmiseks siin üsna soodsaks. Autorite töid loeti ette sõprade ringis ja koondati käsikirjalisse väljaandesse «Seminari sulemehed». Siin leidsid koha ka J. Tamme esimesed luuletuskatsed.

J. Tamme seminaris viibimine langeb enam-vähem ühte rahvusliku liikumise kõrgpunktiga. Oli see ju aeg, millal Viljandis ilmus C. R. Jakobsoni «Sakala» ja tõstis otsustav-julge käega rahvahulkade võitluslipu — balti-saksa seisusliku korra ning kogu tagurlaste leeri vastu. «Sakala» ümber koondus rida rahvuslikke kultuuritegelasi: Fr. R. Kreutzwald, J. Kunder, A. Reinvald, M. Veske ja palju teisi; nende hulgas oli neid, kelle luuletajasõna oli seminaristist noormehes äratanud siirast, imetlusega segatud kaasaelamist.

Juba 1881. aastal astub J. Tamm Eesti Kirjameeste Seltsi. Siin sõlmusid tutvused tolle aja avaliku elu tegelastega, sinne õhkkond võis ergutada teda ennastki loominguilise tegevuse suunas. Eesti Kirjameeste Seltsis kajastusid ja süvenesid vastuolud demokraatliku ja tagurliku tiiva vahel. Sündmused, nagu C. R. Jakobsoni valimine J. Hurda asemele seltsi presidendiks, reaktsioonilise rinde seljatagused rünnakud «Sakala» ja teiste rahvuslike ürituste vastu — need olid liiga erutavad selleks, et nende suhtes jääda vaid pealtvaataja ossa.

¹ A. Jürgeinstein, Jakob Tamm ja tema luuletused. Eesti Kirjandus 1908, lk. 270.

Võitluspingest õhkuv avalik elu ja noormehe enda, vaese maatöölise poja senised elukogemused, samuti rahva kaasaja huvide teenimisele andunud kirjasõna ning J. Tamme isiklik sõprusring võisid juhtida vaid ühele paratamatule tulemusele — saada võitlejaks, tuliseks C. R. Jakobsoni poolehoidjaks! Ühest, 1881. aasta sügisel P. Laredeile pühendatud laulust võime lugeda:

*Isamaa meid valgustuseks võidis,
valgustuseks — vaimuväljale.
Isamaa meid kasvatas ja hoidis —
isamaa meid hüüab omale — — —
Isamaa meilt nõuab tööd ja tegu —
Tema soov ka saagu täidetud!*¹

1881. aasta kevadel seisis seminari esimene lend lõpuksamite ees. Ent Jakobi tervis oli viimase õppeaasta lõpu-
poolel nõnda halvaks läinud, et ta võis eksamid õiendada
alles sügisel; siinjuures lõpetas J. Tamm seminari kursuse
väga edukalt — auhinnaga. Ometi ei pääsenud ta niipea
oma kutsetööle. Lugu seisnes selles, et venekeelsest semi-
narist tulnuile kiputi tollal ülevalt poolt kõõrdi vaatama.
Mõjukate meestena istusid ju maakoolivalitsuses aadli ja
kiriku esindajad. II seminari lõpetanuil tuli leppida abi-
õpetaja, mõnikord ka koduõpetaja kohaga, sagedasti aga
ei leidnud nad Eesti alal üldse oma kutsele vastavat tee-
nistust. Kodumaalt kaugemale minna aga J. Tamm ei taht-
nud. Esialgne väljapääs avanes selles, et direktor L. Žda-
novitš leidis mingi võimaluse jätta noormees veel üheks
aastaks seminari juurde, et ta võiks end täiendada prak-
tikatundides.

Tegelikult jääb J. Tamm Tartusse 1883. aastani. Kui
kaua ta seejuures praktikatundidest osa võttis, ei ole meil
teada. Kuid veel 1883. aasta esimesel poolel elab ta semi-
naris, direktori isaliku hoolitsuse all, nagu ta ise märgib
ühes kirjutises. Mõne teate järgi olevat ta lühemat aega
peatunud ka direktor Ždanovitšile hästi tuttava A. Grenz-
steini juures «Oleviku» toimetuses. Tolleaegsete mee-

¹ Eesti NSV Teaduste Akadeemia Fr. R. Kreutzwaldi nimelise Kirjandusmuuseumi Käsikirjade Osakond (edaspidi: KM KO), f. 129, m. 9: 2 (1/14—19).

olude kajastusi võime jälgida luuletuses «Kust tööd?», mis on kõige tõenäosuse kohaselt kirja pandud 1882. aastal:

*Ma heitsin väsind vaimul
öö vilus voodisse,
ei aga kaua, kaua
und tulnud silmasse.*

*Kui mitu mures südant —
ehk unevoodis küll —
veel hüüdvad silmaveega:
kust tööd, kust leiba mul?!*

Suvevaheajad veedab J. Tamm Rannus vanemate pool. Verevi Otsal leiab ta peatuspaiga ka 1883. aasta suvel, olles siin, kuni saabub võimalus asuda kooliõpetajaks Adaveres.

III

Jakob Tamme luuletajatee algus langeb 1881. aastasse. Oma esimesed palad kirjutab ta aasta algul, olles niisiis 19-aastane ja käies seminari lõppklassis. Värsistamiskatseid algab ta tõlkimisega saksa keelest. 1881. a. jaanuaris sünnib kaks J. W. Goethe tõlget — «Ähvardus» ja «Pet-tus», mis nähtavasti on köitnud seminaristi poolehoidu oma humoristliku tooniga. Varsti järgnevad varaseimad algupärandid «Vangistatud süda» ja «Ootusel». J. Tamme enda tollal loodud laulukesed on kantud samasugusest ker-ge-st, vallatleda püüdvast meeleolust, kus armastusela-mustele lähenetakse mingi antiteetilise käänakuga — ilm-selt toleaegsete eeskujude J. W. Goethe ja H. Heine vai-mus. Järgnegu siin üks näide sama aasta märtsikuust:

EKSAM

*Mu kallike tuli mul kosja
ja palus mind omale;
ei olnud ka ühtegi asja,
mis keelaks mind temale.*

Kuid väikest eksami veel mina
talt nõudsin, ei ühtegi muud:
«Kui armastad kindlalt mind sina,
siis tule ja anna suud!»¹

Omapärase ilmeni jõuab J. Tamm selles laulukesega «Naabri tüli», mis on jäänud tähelepandavana püsima K. E. Söödi ja A. Haava humoristlike armastuslaulude kõrval.

Mõnevõrra erinevast toonist kantuna, ehtsa, haarava tundmusega on paberile pandud suveõhtu meeleolud laulus «Õhtul» («Neiu õhtulaul»), mis hiljem pisut kohendatud sõnastuses on viisistatud autori koolivenna K. Rammi poolt:

Õhtueha taevavõlvilt vaob,
ilma üle asub juba öö,
vaikne kaasik kaugusesse kaob,
oja kohal hällib uduvöö.

Hingusele jäänud inimesed,
magab küla unekatte all;
kastehõlmas uinund õiekesed,
uinund aasa õhul õrnemal.

Kalli neiu vaikne laulukaja
kostab kõrva mulle uneteel,
kannab hinge peale pilve raja —
tänu sulle, tänu, neiu, veel.

Umbkaudu samal ajal, kevadkuudel, valab ta värssidesse süngeid mõtisklusi elust, surmast ja jumalast («Päeva lõpul», «Vii ära»); osalt on need tagasiviidavad noormehe raskele haigusele, osalt aga võõrastele eeskujudele (Lermontov, Huber).

Sama, 1881. aasta teisel poolel sugeneb lisa armastuslaulukeste laekasse, kuid siia satub ka tähelepanekute kilukesi inimelust ja loodusest. Vormilt vähenõudlikes laulukestes kohtame nüüdki heinelikke käänakuid («Soov», «Roosipuu» jt.). Tõsi küll, paljuskki võib tajuda tolleaegse epigoonliku luule hõngu; ent ei saa salata: tabava väljen-

¹ Ärganud hääled I, 1892, lk. 26.

duse tõttu ei puudu palakestel teatud värskus. Hea mõtteleürika näiteni jõutakse luuletusega «Möttelend» («Kõrgel lendad, linnukene»). «Vana viht» aga äratab tähelepanu kui esimesi argielu realistlikke vaatlusi ja on sellisena tähenduslik luuletaja edaspidise arengu suhtes.

Juba esimesel aastal avaldub noore autori huvi ka teises suunas — eepilise luule alal. Ja otsemaid tuleb nähtavale Tammele nii tunnuslik joon: tähelepanu rahvapäriliste ainete vastu. Mitmele, üldjoontes ebaõnnestunud katsetusele järgneb 1881. aasta septembris luuletus «Sala-dus». Sedagi iseloomustab tundelise keele ülekruvitus, kuid siin on jõutud siiski mõnesuguse kokkusurutuseni ja ülesehituslike kontuurideni. Ilmset edasiminekut märgivad aasta lõpukuudel kirjutatud ballaadid «Sant» («Postimees» 1886, pealkirja all «Isa ja poeg») ja «Hundikarjus» («Ärganud hääled» I, 1892), avaldades juba selgemat arusaamist ballaadi olemusest ja ülesehituslikest nõuetest; ka suurte sõnade ja tundelise rõhuga ollakse tagasihoidlikum. Tõsi, autor rakendab üsna oskuslikult dialoogi, kuid esitamiski viis mõjub veel kuidagi hallina. Samal ajal ei saa jääda märkamatuks huvi realistliku detaili vastu. Juba siin, viimati nimetatud ballaadides, kohtame rahvafantaasia põimumist argipäeva olustikukujutusega, romantilise liitumist realistlikuga — jooni, mis J. Tamme eepilises luules hiljem nii silmapaistvalt valitseva koha võidavad. Avalikkuse ette pääsesid 1881. aastal loodud laulud tükk aega hiljem ajakirjanduse veergudel ja luuletuskogus «Ärganud hääled» I (1892).

Ka järgmisel, 1882. aastal, nagu veel mõni aeg edaspidigi, ei raatsi J. Tamm loobuda teemadest, mis tavaliselt ikka köidavad noort poeti. Temagi püüab sõnadesse valada mõtteid-muljeid inimesest, ümbrusest, loodusest; ta laulab kuust ja päikesest, piiga pilgust, allikast ja enese pisaratest. Mõtteterades luulest ja luuletajast võime tajuda nüüd juba vene valmimestri I. Krõlovi mõttekäikude variatsioone. Ent kujundid, mida kõige selle väljaütlemiseks kasutusele võetakse, kannavad enamasti juba tollal ilmseid kulumise tunnuseid.

Umbkaudu samal ajal aga astub noore autori värssidesse miski oluliselt uus — kaasaja suurte, erutavate sotsiaal-poliitiliste sündmuste kajastus. Otsekui paisu tagant valla murdnud veed pääsevad voolama värssid, mis tulvil tundeküllast kaasaalamist rahva püüdlustele, muredele,

lootustele. Kusjuures just need värssid kujunesid võimeliseks andma põhivärvingu J. Tamme kogu selle aasta luuletoodangule.

Laulik alustab allegoorilist laadi paladega. Ei ole raske märgata, et noormehe kõrvus kõlavad tollal veel ilmselt M. Veske ja L. Koidula toonid ning rütm. Luulekujundidki, millega õnnetu rahva saatust vaadeldakse, pärinevad rahvusliku liikumise kõrgajast: talvekütkeis suikuv taim ja kevade lähenemist kuulutav päike. Luuletuses «Päikesele» pöördub J. Tammgi otseselt päikese poole, jagades temaga muljeid nähtust-kuuldust:

*Sa käisid taeva teel ja nägid seda,
sa vaatsid ülekohut ülevalt,
sa nägid aasal lillekese häda
ja kuulsid, kui ta ohkas haledalt!
Sa vaatsid, kui ta külmas tuules tuikus,
kui lehed olid maha lõhutud,
sa nägid, kui ta lume sisse suikus,
kui õnneaeg talt ära riisunud!*

Luuletuse lõppstroofid on täidetud veendumusest: kevade võit saabub kahtlemata! Nii siin kui ka teisel («Taimele» jm.) kutsub laulik üles trotsima raskusi ja säilitama optimismi. Libisev-rütmiliste, koidulalike värssidega laulus «Kevade tuleb» öeldakse näiteks:

*Kevade tuleb, ju sulamas lumi
põldude pääl,
kohkunud kartuses külmade jumi —
helise, hää!
Vaarumas väljadel valitsus vali:
taganeb tali
voolavas vees ...
Katkemas köied, ärkamas õied:
priius neil ees.*

Taolisi loodusekujundeisse kätketud sümboleid rakedab J. Tamm ka edaspidi. Ent kõnesoleval ajal avaneb autori ees võimalus ka teises laadis: ta asub nii-öelda otserünnakule, karmide, alasti tõdede näkkupaiskamisele.

hüüab ta aprillikuus sündinud laulus «Vastastele»¹. Ning mõne nädala pärast järgneb otsekui noore luuletaja programmkuulutus luuletuse «Sulele» näol. Kujutelmad, mis autori truu seltsiline sulg paberile märgib, on ette toodud veel võimutsevate feodaalide aadressil ja pärinevad süngest tegelikkusest: hirmutised ja põrgulised, rõhujad ja vägivallatsejad; orjapaelad, piin, laim. Tema, laulik, keda eesti ema imetanud ja kellele eesti isa leiba andnud, astub võitlejate hulka ja kuulutab enda relvaks — sule:

*Kui sina mul, siis võin ma võidelda,
siis laim ei eksita mind ära,
siis võin ma venda hädas aidata,
ei karda kurja põrguliste kära.*

Samas laadis kõneleb laulik tundest pakatavates värssides rõhumisest ja verevalamisest (laulud «Taganegi!» «Öösine mõte», «Eestimaale»). Neiski ei taandu lootusrikas noot: aeg mõistab juba kohut... Otsekui eelöeldu kinnituseks tõlgib J. Tamm Tartu ülikooli õppejõu P. Viskovatovi laulu «Jakobsoni haua!», kus kutsutakse üles käima mehise võitleja jälgedes.

Neis noore poeedi sõjakuulutustes reedavad luulekujundid nagu üldine käsituslaadki nii ajajärgu kui ka algaja autori enese romantilisi suunitlusi. Nii üht kui teist laadi palad aga ei pääsenud tollal oma rõhuvas enamuses kaugemale käsikirjast ega autori sõprusringist.

Sedamööda, kuidas pateetilised tunnetepuistamised ja üldistused taanduvad, hakkab nende kõrvale või asemele astuma realistlik elukäsitlus. Autor süveneb nii-öelda üldistuste alusmaterjalisse: teda huvitab eluline tõsiasi, poeetilise kaemuspildi konkretiseerimine realistlikus detailis. Laulik võtab ette matka oma «hellal Eestimaal». Lugeja käekõrval, käib ta talupoja ja mõisa põllul, mõtiskleb lossivaremete juures, peatub mõisa- või kirikuõues, vaatleb uhkeid härrasmaju või viltuvajunud taluhurtsikuid. Kaines ja võrdlemisi asjalikus toonis järgneb üks rahva igapäevase elu pildike teisele, avades osalt juba

¹ vt. KM KO, f. 129, m. 8:1 (2/25—26).

minevikku varisevaid, osalt aga veel elujõulisi rahva rõhumise akte. Ja ei pruugi olla kahtlust: siin kõnnib luuletaja omaenda noorusmaa varjupoolseid radasid.

Kõrts.
Wana mädan talumaja
Kukkus tuules külti;
Tued need ei jõudnud teie
Hoid enam äieti.

Kukkudes veel kõrti peale
Wiskas waate wihale:
Nagu oleks tema olnud
Sellepärast müdlane...
8. august

J. Tamme käekirja näide

Nii sünnivad laulukesed «Põuasel põllul», «Lõa otsas», «Kask», «Kepitükk», «Kõrts» ja rida teisi, kirjutatud enamasti 1882. aasta suvekuudel. Üsna varsti pääses suur osa neist avalikkuse ette ajakirjanduse, peamiselt «Sakala» ja «Virulase» veergudel. 1892. aastal ilmub enamik neist ja veel paar järgmisel aastal loodud laulu «Ärganud hääle» l andes, kandes mõneti kõrvaleviitavat üldpealkirja «Musta aja mälestused». Nende ideelise mõtte avavad motoks valitud värsid «Kalevipojast»:

*Kuulsin mardust kiljatama,
laane nurgas nuttemaie ...*

— — — — —
*Mardus leinab langu verda,
langu verda, häda härda,
piinatuse pisaraida.*

Suuremalt jaolt osutuvad kõnesolevad palad lihtsate joontega edasiantud elupiltideks, mis on kootud hõredatele jutustuseniitele; nende ülesehituslikuks tuumaks on mingi tõsieluline üksikfakt, millele lisandub kontrastne kaemuspilt või mõte; järelduse tegemine aga jäetakse sageli lugeja hooleks: omapoolse tõlgendusega on autor ise meeldivalt tagasihoidlik.

Võtame näiteks ühe õnnestunuima neist, õpikute ja antoloogiate raudvara, heliloojate poolt viisile seatud luuletuse «K a s k» («Virulase» lisa 1888). Algul antakse siin edasi see, mida silm näeb:

*Vaatsin kõrget kaske
mõisa õue peal;
laasitud ta oli
okstest ära seal.*

Järgnev, pöördeosa, ehitub kahekõnele, nagu tihti teisteski sedalaadi palades. Laasitud kase juures aimlev-arutlev laulik esitab otsekoheise küsimuse:

*Kaseke, miks oksad
riisutud on sult?*

Sellele järgneb kase vastus, ent sedapuhku mitte sõnades, mis oleksidki siin üsna mannetud. Kase vastuse kätkes laulik õnnetu puu käitumisse:

*Minu sõnad haiget
tegid temale:
nägin, nagu vajus
muremõttesse.*

*Viimaks mõisa peale
vaatas vihaga,
pärast valla poole
valupilguga.*

*Raputas siis latva
raskelt minule ...
Mõistsin kohe ära
tema vastuse.*

Igatahes on sellega kõik ära öeldud! Lauliku kahjutunde, kahtluste ja arvamuste pinnal juhib see lugeja ainuvõimalikule järeldusele: kask pidi kaotama oksad rahva peksmiseks; seda mõtet toetab autori enese käitumine:

*Mõisa poole kiirul
pöörsin selja ma,
läksin kurval meelel
valda vaatama.*

Poeetilisele kaemusele on neis lauludes leitud omapärane vaatenurk, dünaamiline ja elav väljenduskõne. Nagu «Kases» nii toob autor mitmel muulgi puhul sisse enese isiku, personifitseerib esemeid, rakendab dialooge, retoorilisi küsimusi, antiteese. Ta värss, küllap ehk mõnede vene autorite mõjul enamasti lühivärss, libiseb rütmiliselt, tiine mõttest ja kujutelmi äratavast elamusest. Luletajal on, mida näidata, ja tal on oskust panna lugejat näidatule kaasa elama.

Ent «musta aja mälestustega» ei ole autori «matkamuljed» külast veel ammendatud. Ilmselt kuulub samasse loomisjärku ka hulk dateerimata pildikesi tõsielust, mis on lähedased ülalnimetatutele oma temaatikalt ja vormirakendusest: «Vabaduse valgel», «Uhke maja», «Õhtul» ja teised. Nende sisu on ründavam, nende suunitlus kaasaegsem — küllap põhjused, miks need pidid jääma autori lauulaekasse.

Selgemalt ja otsesemalt kui kuskil mujal ütleb noor poeet nüüd välja oma arvamuse paljukiidetud priiuse ja elutegelikkuse kohta:

*Kuldne vabadus, su kiired
ilmas siin küll hiilata, —
miks ei aga vaest orja
ülekohtus kaitse sa?!*

(«Vabaduse valgel».)

Pargipuude varjust helendab uhke härrasmaja; ent —

*Tema ilu pärast —
mures mõtlin ma —
pidi valla rahvas
näljas nõrkema.*

(«Uhke maja».)

Hundi ahnivail silmil vaatavad häärberi aknad väljale: sealt astub töörahvas õhtule — väsinud sammul («Õhtul»). Kirik peaks olema pühakoda, ent — sealt kostab häbematu laim rahva peale («Riisund!»).

Nende laulude hulgas köidab küll iseäranis tähelepanu «Sulase mõte» — võõra põldu kündva sulase nukrutsev pilguheit kapitalismi arengus kujunevaile suhteile külas. See mõneti A. Koltsovi ja V. Žukovski toone resoneeriv luuletus on autori esimesi selgelt väljendatud seisukohti ajast, kus eestlane pidi hakkama töötama teisele, kohanomikule:

*Pole rõõmu mul
põldu harides,
pole rõõmu mul
vilja vaadates.*

— — — —

*Mures tuleb mul
ikka mõttesse:
minu vaev ja töö
läheb teisele...*

Ülalvaadeldud kriitilistes tõsielu-pildikestes avaldub autori sisulis-kunstilise väljendusoskuse ilmne küpsemine. Väliselt võttes lihtsatesse, vähenõudlikesse paladesse on suudetud kätkeada sügav ja mitmekesine elamuslik sisu. Ei ole kahtlust — see, peamiselt 1882. aastal salve paigutatud lõikus eesti külast osutub üheks tuumakaima-teraliseks osaks J. Tamme lüürikavaramus; ühtlasi aga osutub see üheks omapäraseks tulemuseks kogu eesti luulepõllu ulatuses.

Jätkates mõtisklusi inimelust ning aheldatud rahva saatusest ja vabadusest, loob J. Tamm 1883. aasta algul laulud «Laine» ja «Torm». Ta proovib jõudu paari keskpäraseks jääva, heinelikult vallatlevas laadis armastuslauluke-sega («Nägu ja tegu», «Odav süda») ning kirjutab mõned üsna head looduslaulud — oma esimese soneti «Õhtul» ja melanhoolse põhiheliga «Kuuvalgel».

Huviga loeme tänapäeval noore autori 1883. aastast pärinevaid hinnanguid tema kaasaegsete kirjameeste kohta. Pealkirja all «Salmiseppadele» kõneleb ta M. J. Eisenist, K. A. Hermannist, J. W. Jannsenist, A. Piirikivist-Grenzsteinist. Vähe on tal kiitvat öelda — meeste kohta, keda luulejumal käekõrval ei taluta... Tabavate sõnadega hurjutab ta näiteks J. W. Jannseni pretensioone:

*Kulla mees, kuis julged püüda,
«Eesti laulikuks» end hüüda!*

Teises osas — üldpealkirja all «Eesti laulikutele» — räägib J. Tamm neist, keda ta peab tõelisteks eesti laulikuteks. Siin leiame pühendusi Fr. R. Kreutzwaldile, L. Koidulale, M. Veskele, A. Reinvaldile, J. Bergmannile. Tõsi küll, siingi leidub mõne juures üht-teist ette heita, kuid üldjoontes jagab ta neile kirjanikele oma tunnustust. Nüüd juba mõistab ta Fr. R. Kreutzwaldi osa eesti kirjan-duse sünniloos ja näeb ette ta elutöö väärtuste püsimise tulevikuski.

Kõnesolevail aastail jääb luuletajal mahti ka selgema-kontuuriliste eepikazanride jaoks. 1882. aastal kirjutab ta esimese õnnestunud valmi «Varblane ja pääsuke». Järg-mise aasta algul sünnib ballaad «Leib» («Postimehe» lisaleht 1886, pealkirja all «Nuga»), sekstiinides kirjuta-tud lugu üldtuntud rahvapärimuste aineil: libahunt, kes pussnoa otsast leivatüki vastu võtab, saab taas inimeseks. Luuletuses hakkab juba tõsisemalt silma autori tähele-panu elu-olustikulise külje vastu. Samal ajal osutub «Leib» üheks J. Tamme kujunemisperioodi lugulauluks, kus romantilised tunderõhud ilmutavad otsustavamalt taandumist rahulikuma tooni, realistliku sõnavara ja elu-liste detailide ees. Autor nihutab oma loo selgelt-piiritle-tud sotsiaalsesse raami: peategelane — heinaline — on vaene vabadik, kellel toita suur pere. Ballaadis «Antio-kus» aga õnnestub autoril anda Süüria isevalitseja mas-keeriva kattevarju all Vene tsaaririigi, eeskätt väikerah-vaste olukorda paljastav võrdkujund ning see varsti läbi juhtida «kitsaist väravaist» («Ärganud hääled» I, 1892).

Kõrvuti algupärase loominguga algab J. Tamme töö tõlkijana. Igatahes moodustavad juba nüüd, Tartu-aastail tema värsitoodangus suure osa tõlked. Sel ajal tõlgitud saksa autorid J. W. Goethe ja H. Heine jäävad ka edas-pidi tema huvide ringi, ehkki algaastail toimub saksa kir-janduse tõlkimine tõenäoliselt venekeelse materjali vahen-dusel. Peamine tähelepanu pöördub aga juba nüüd vene autoritele: siin paneb J. Tamm aluse oma üsnagi suurejoo-nelisele tööle, mis kujuneb tema luuleloomingu lahuta-matuks osaks ja ühtlasi silmapaistvaks lüliks kogu meie kultuuriloos möödunud sajandi lõpukümnendeil. Ta tõlgib hulga I. Krõlovi «mõistulugusid», näiteks «Talupojad ja

jõgi», «Sinilill», «Talumees ja madu», «Haned», kusjuures «Talumees ja madu» on esimeseks J. Tamme sulest trükipääsenud palaks («Tartu Eesti Seitung» 1882). Arvukaist M. Lermontovi töödest nimetagem ballaadi «Tamaara», A. Puškini omadest «Musta Georgit». Ent juba tollal esinevad siin nimed, nagu I. Nikitin, A. Koltsov, A. Maikov.

Kõige selle juures ei ole raske tähele panna üht: silmapaistvat seost tõlgitavate autorite ja J. Tamme enese kui kirjaniku kujunemise vahel. Ühtlasi on tõlgitud autorite nimedega enam-vähem ammendavalt määratletud tema tolleaegsed huvid-, aga ka vastuvõetud mõjutuste suunad. Võrdlemisi pealiskaudnegi läbilõige tema tolleaegse omaloomingu ideedest ja motiivistikust või žanri- ja vormikäsitusest viitab sellele, et kujunev poeet on õppinud eeskätt just tema poolt tõlgitud autoritelt. Selles mõttes tuleks välja tõsta H. Heine lüürikat, I. Krölovi valme, A. Koltsovi talupojalaule, M. Lermontovi ja A. Puškini ballaade. Samal ajal võime näha, et J. Tamm resoneerus esijoones ikkagi sellele, mis teiste loomingus tundus talle enesele lähedasena, mille mõistmiseks ja millele kaasaelamiseks tal olid eeldused oma elukogemuste, oma tunde- ja mõttemaailma näol. J. Tammes eneses kujunenud eelduste pinnal osutub võimalikuks siduda Vene ja Lääne-Euroopa klassikute töödesse kätketud väärtusi tema maailmavaatelse arenguga, püüdega peegeldada elu tööpäraselt, ta humanistlike ja ühiskonda kasvatavate eesmärkidega. Kõigest sellest on loomulikult põhjust kõnelda J. Tamme juures ka edaspidi.

Kõike kokku võttes võime vaadata Tartu-aastatele kui küllaltki olulise tähtsusega lõigule J. Tamme arengus. Suurelt osalt pannakse just siin paigale ta maailmavaatelse kujunemistee suunamärgid. Luuletajana jõuab ta mõneski suhtes juba omaenda tee. Kuigi romantilised pinnad jäävad veel üsna ulatuslikuks, jõuab ta ometi mõnes liinis juba realistliku elu- ja kunstikäsituseni, saavutades just siin kõige väärtuslikumaid tulemusi. Autor koduneb ka keerukamates stroofivormides ning suudab saavutada sõnastuslikku kokkuhoidu ja mõõdukust kõlakujundite rakendamisel, ilmutada head rütmitunnet. Igatahes selguvad juba noore autori edaspidise tee otsad — tunde- ja jutustava luule ning tõlketöö suunas. Saavutused aga lubavad lootusrikkalt heita pilku ettepoole.

1883. aasta sügisel õnnestub J. Tammel saada töökoht Põltsamaa kihelkonda Adaveresse nn. Eduardi-kooli. Sellega algab töö pedagoogilisel põllul, mis kestab üle paarikümne aasta — kuni elu lõpuni.

Suure liiklussoone, Tallinn—Tartu maantee läheduses asetsev Eduardi-kool, J. Tamme esimene tööpaik, oli tegelikult mõisa poolt ülalpeetav erakool. Kool oli rajatud endise mõisaomaniku parun Eduard Stackelbergi mälestuseks — asjaolu, millega seletub ka kooli omalaadne nimetus. Ilmselt hakkas J. Tamm siin töötama abiõpetajana. Hoolimata suhteliselt väikesest õpilaste arvust — kahekümne ringis — oli noorel kooliõpetajal küllaltki tegemist. Hommikupoolikud kulusid õppetundidele, õhtupoolikud aga õpilaste abistamisele ja korrapidamisele.

Juba sellel esimesel töökohal ilmutab ta häid pedagoogiomadusi. Nagu selgub endiste Eduardi-kooli õpilaste mälestustest, on J. Tamm vähe tähelepanu pööranud välistele sunnivahenditele; nende asemel püüdis ta õpilasi mõjustada oma elava, veenva sõnaga ja oma isikuga. Selle tulemusena võitis ta õpilaste, iseäranis vanemate kasvan-dike sügava lugupidamise.

1885. aastal, ilmselt uue õppeaasta algul, siirdub J. Tamm naaberkihelkonda Pilistveresse kihelkonnakooli õpetajaks. Alevikus asuv äsja valminud koolimaja kujuneb tema töö- ja elukohaks suhteliselt kauaks ajaks — viieks aastaks.

Kolmeklassilises kihelkonnakoolis, kuhu tulid õpilased juba teatud ettevalmistusega, võis J. Tamm oma pedagoogivõimeid mõnevõrra täielikumalt välja panna. Igatahes pidi töö siin pakkuma õpetajale enesele juba mingil määral suuremat rahuldust. Klassis oskas J. Tamm luua asjaliku töömeeleolu. Oma tegevusega on ta märkimisväärselt suutnud kaasa aidata kogu Pilistvere kihelkonnakooli üldise taseme tõusule.

Seltskondlikust elust, niipalju kui sellest siin saamegi kõnelda, jäi noor kooliõpetaja eemale. Omavahelistel koosviibimistel saksa keelt purssiv alevi «kõrgem seltskond» suutis rahvuslikult meelestatud J. Tammes äratada vaid võorastustunnet. Nii on arusaadav, et tema vahekord koolijuhataja, saksiku köstri P. Teckeliga kujunes ametlik-jahedaks, seda enam, et tolle praktilise elumehe käi-

tumismormid ümberkaudse talurahva suhtes olid rajatud kõigele muule kui aususele. Sellevastu sugenes sõbraliikum vahekord ameti- ja toakaaslase, Zimse seminari kasvandiku Samuel Kääriga. Koos Kääriga võeti muuhulgas ette matk Väändrasse, kus J. Tamm tutvus A. Jürensteiniga. Eeskätt töid Pilistvere väliselt ühetoonilisse elusse vaheldust käigud Verevisse ja Tartusse, peamiselt suviti. Mitme Eesti Kirjameeste Seltsi liikmega areneb tal kirjavahetus, näiteks M. Veske, J. Jõgeveri, K. E. Söödiga. Seltsi osatähtsus J. Tamme elus suureneb tunduvalt 1880-ndate aastate lõpujärgus tänu siin korraldatud võidupidudele.

J. Tamm ei jätnud kasutamata vist küll ainsatki võimalust osa saada rahva elavast sõnast. Ja siin, Viljandimaa kirdenurgas võis ta kuulda mõndagi, mis teda kui luuletajat pidi erutama. Adaveres ja Pilistveres liikus rohkesti muinasjutte ja muistendeid, lugusid Kaval-Antsust ja Vanapaganast, aga ka juturiismeid sangarlikust vanemast Lembitust; siin teati näidata muistseid hiiekohti, äraläinud järvede asemeid ja Kalevipoja hõberiistade peidupaika. Kirev rahvapärimeste maailm pani liikuma lauliku mõttekujutuse ning on mitmel juhtumil andnud vahetult ainet kunstivormiliseks rakendamiseks.

Ja kuigi otsene kutsetöö neelas peamise aja, jäi tal mahti jätkata noorusele omase õhinaga edasirühkimist luulepõllul. Neil aastail sünnib nii mõnigi luulepärl, mille helki ei suuda varjutada ta hilisemad, küpsema loomingu järgu tooted. Tõenäoliselt Adaveres olles mölgutab ta mõtteid oma tööde kogumikust. Sellest kõnelevad säilinud, veskelikus kirjaviisis vihikud, millele on leitud isegi pealkiri: «Ärkanud Healed». Sellesuunalisi kavatsusi ilmutab ka kirjavahetus M. Veskega. Ometi ei jõutud tollal kavatsustest kaugemale.

Kõneldes J. Tamme nende aastate lüürilisest luulest — piirdume esialgu ajavahemikuga 1883—1886 — tuleb kõigepealt nimetada lastele pühendatud laulude rühma. Siin saab elavaks autori noorusmaa, siin sunnivad end värssidesse valama mälestused kodust, vanematest, karjaradadest ja kooliteest. Sõnastatud 1883. aasta septembris, ilmuvad nad varsti «Meelejahutajas», paigutatuna kahe tsükklisse: «Hällilt elule» (1885) ja «Tütarlapsuke tegevusel» (1887). Nendes annab autor rea lihtsaid, südamlikult joonistatud pildikesi laste elust, püüdes

tabada laste arusaamisi, kujutelmi, kõneviisi. Paiguti kipub neid lugedes segama rõhutatult esilekerkiv pedagoogiline vaatenurk ja teatud üldistav-romantiline, aja-järgu pitserit kandev laad. Parimaid, tänapäevalgi loetavaid värse kohtame tsükli «Hällilt elule» neljandas osas — mõtisklustes ja kujutelmades ühenduses kooliteega. Tegelikult kõlab lauludes, kus kõneleb koolipoiss, juba küpse mehe nukrutsev igatsus kadunud lapsepõlve-muinasmaa järele. Luuletus «Kaugel» on selles mõttes küllaltki iseloomulik:

*Kallis, armas koduke,
sinust mõtlen ma:
ikka ärkad õrnaste
minu meelde sa.*

*Armsa hella ema hää!
kostab kõrvades,
muru, kus ma mängisin pääl,
seisab silmades.*

*Lapsepõli, lapsemeel,
teid siin leinan ma;
kodu küll ehk näen ma veel,
teid ei näha saa.*

Siia kuulub ka «Isa poega kooli saates», millega tutvusime eespool, ja «Isa poega vastu võttes»: mõlemad kujutavad endast vaese maamehe tõsiseid, kuid armastusest õhkuvaid sõnu õpihimulisele pojale, esindades sellistena midagi väga tüüpilist tollele ajajärgule.

J. Tamme lastelaulude parima osa hindamisest kõneleb koht, mis sellele on antud ajakirjanduses ja omaaegseis luuleantoloogiates või koolilugemikes.

1883. aasta lõpul, mil kirjanikku valdavad kujutelmad luule eesmärkidest ja luuletaja kohustustest, laseb ta laulikute ette astunud Vanemuisel öelda:

*Teadke, tulin teile kinnitama:
pühadust te pühaks pidage!
Astugu küll hädad ähvardama,
paelu ärge luulet punuge!
Kiusatusi teil ei karta vaja:
kohkumata olgu luulekaja!*

(«Luule», 1883.)

Avaldada vabalt ja julgelt oma mõtteid, näidata nörketele tõevalgust — selles näeb ta peamist luuletaja üles-

annet. Tõepoolest, siin on tegu õilsa eesmärgiga. Ent kuidas võidi tollal taolise asjaga hakkama saada? Või — kuidas tuli kõige sellega toime J. Tamm ise? Küllaltki selge vastuse sellele saame tema nende aastate lüürikast.

Tõsi küll, J. Tamm laulab vabadusest ja vabaduseihast, inimmõtte lennust, inimese elust ja saatusest. Need teemad kujunevad ajavahemikus 1883—1886 koguni valitsevaks. Ent vabadusjanu, protesti rõhumise ja ülemvõimu vastu peab laulik tarvilikuks peita allegooriatesse, eeskätt looduskujundesse. Taolist käsitusviisi võisime kohata J. Tamme juures juba varem; ent nüüd kujuneb see ta tundeluules koguni üldilmet kujundavaks.

Siin, nagu öeldud, paneb laulik enda eest kõnelema mitmesugused looduspildid, rakendades kontraste ja antiteetilisi käänakuid. Tormisel merel sihitult ekslevale laastule («Laast lainetel») seab ta vast. eesmärgikindlalt edasirühkiva laeva («Laev lainetel»); sammalde süles suigub rohtuv järv — uut elu toob temale sissevoolav oja («Jõud»); mägi lukustab jõevoos — viimane aga kerkib ja ületab mäe lõhkuval sammul («Voog»). Võimu poolt lukustatud, seisva ja roiskuva vee kujutamise ühe näitena järgnegu siin tugevate, tungivatooniliste värvidega «M ü l g a s »:

*Soos mudane mülgas on sammalde sees,
aur sambana seisab tal süles;
hulk haigusi asub ta haisevas vees,
hulk haigusi aurab sealt üles.*

*Küll rahutult tegev on temagi rind,
leek põues, et midagi luua, —
kuis palju, kuis palju küll vabalt ta pind
võiks õnnistust ilmale tuua.*

*Kuid kindlalt on sõlmitud kinni ta sõud,
ei kanda või kuidagi kasu ...
Ja surmavaks auruks saab sigitav jõud,
on hukkava haiguse asu ...*

Ja nii ikka edasi: pildikesed surmasigitavaist ussidest («Kapsas»), kuuskede alla lämbuvast lepast («Lepp»), pilliroost ja tammest («Kaks naabrit»). Neis lauludes — osa neist pääses varsti ka avalikkuse ette («Meelejahutajas», «Virulases») — vihjab nii motiivistik kui ka käsituslaad osalt eeskujudele (M. Lermontov, I. Krõlov). Ent J. Tamme

teostuses jääb laulukestest õhkuma meie tolleaegse kesk-pärase lüürika hingust; ja keskpärastena, ühteooniliste ja võrdlemisi väheütlevatena kaldub neid võtma ka tänapäeva lugeja.

Sellel võrdlemisi halliilmelisel tagapõhjal köidavad tähelepanu kaks oma ainelt ja tundetoonilt teineteisele lähedast luuletust: «Miks nutsin?» ja «Ma käisin seal» («Ärganud hääled» II, 1892). Lapsepõlve-kodu külastamiselt kaasatoodud muljete erutavus on põhjustanud siin isikupäraselt läbituntud värssse. Esimeses luuletuses nukrutseb laulik kadunud nooruse ja kodunt lahkumise pärast; õigemini — ta ei tea isegi, mispärast, sest kodu kohta ütleb ta kibestunult:

Mis head, mis õnne andis mulle see?!

«Ma käisin seal» on sonett, sealjuures sõnastuselt ja ülesehituselt õnnestunud sonett. Siin mõtleb laulik kodule kui kohale, kus lapsena ta meel käis aina rõõmuradadel. Ent siingi rõhub ta rinda too seletamatu vastuolu minevikku kuldavate mälestuste ja argipäevase tegelikkuse vahel. Kahes laulus on luuletajal korda läinud tabada inimhinge võrdlemisi raskesti analüüsitavaid elamusi ja vastuoksusi.

Otsekui umbesse suubuva lüürikasooone arvel avaneb ja avardub neil aastail J. Tamme talent jutustava luule mail. Adaveres ja Pilistvere esimestel aastatel sünnib õnnestunud ballaade, värssmuinasjutte ja valme. Ja siitpeale võimegi üldjoontes hakata kõnelema J. Tamme eepilisest luulest kui tema peamiste saavutuste alast.

Adaveres loob J. Tamm pikema luuletöö «Võitlus põrgu vastu» (1883—1884), mis ilmub varsti «Oma Maa» veergudel (1885 ja 1887). Luuletuse varustab autor «Soovi» ja «Sissejuhatusega», pöördudes neis otseselt lugejate poole. Avanud esimeses oma luule alati värskel ja toitva allikana «muistse magusa jutumaa», juhib ta sekstiinides kirjutatud «Sissejuhatuses» lugejaid oma luuletöö varjatuma mõtte juurde: anda luulevara tagasi tema õigele omanikule — rahvale. Sest rahva vaimuvarasse on kätketud suured väärtused:

*Temas leiad oma luule aimu,
kurva aja kujutust,
leiad oma võimsa, vahva vaimu,*

*kurja vastu võidelist,
temas näed sa, et ka surmatuules
elusoojus hõõgas sinu luules...*

*Eesti rahvas, hellalt toon siis tema
muistsest ajast üles veel...
Muistne aeg on meie aja ema,
sihinäitja sõude teel:
muistne mälestus ka meie rada
vaimu väel võib ikka valgustada.*

Sellega on öeldud midagi väga põhjanevat. Siin avab autor oma rahvapärimusliku aine kasutamise eesmärgi: tuua uuesti elustatuna rahva silme ette tema võimas, vahva vaim, õhutada trotsimeelt surmatuulte suhtes, sisendada inimestesse teadmist, et muistne aeg on nüüdisaja ema ja usaldatav tuleviku teeraja valgustaja. Teiste sõnadega — rahva vaimse pärandi tagasiandmises näeb J. Tamm võitlusvahendit, abinõu rahva eneseteadvuse kasvatamiseks, positiivset panust rahvusliku kultuuri varasalve. Tegelikult taotleb ta sellega jätkata Fr. R. Kreutzwaldi tööd, mis oli tehtud «Kalevipoja» koostamise ja muinasjuttude väljaandmisega. Samal ajal peame rõhutama, et kogu oma kiindumusega vanavarasse liitus J. Tamm kahtlemata J. Hurda elutööga, õigemini — kogu ajajärgu ärganud huviga rahvaluule vastu. Kusjuures J. Tamme lähenemises küsimusele ilmneb muidugi rohkem poeeti kui uurijat. Võib-olla selle tõttu õnnestubki tal sõnastada kogu suurejoonelise rahvaluulekogumise enam-vähem varjatud mõte vahest kujukamalt kui teistel tema kaasaegsetel. Igatahes — luuleloo «Võitlus põrgu vastu» «Sissejuhatuse» osutub vähemalt J. Tamme enese suhtes valguskiireks, mis aitab meil edaspidigi läbi näha tema loomingu olulise ja iseloomuliku osa ideelist kaalutuumat.

Luuletuses «Võitlus põrgu vastu» rahvale tagasiulatatav luulevara pärineb lauliku kodukohast Verevistä. Tõenäoliselt on J. Tamm siin kasutatud muinasjutte kuulnud oma isa Ado suust. Kogu luuletöö koosneb kolmest omaette süžeeaga jutust: «Kahekordne võit», «Poonud rehepapp» ja «Üleliigne ahnus»; üheks ideeliseks ja kompositsiooniliseks ühikuks seovad neid «peategelase» vanatühja kurjad plaanid ja inimeste võitlus nende vastu. Autor ei

lase mööda võimalusi, et näidata elavaid inimesi, põimida jutustusse olustikulisi ja tõsielulisi detaile ning siduda juhtunut antud ajajärguga. Aga ikkagi kohtame luuletöös tunduvald puudujääke. Värsistatud lugude venitatusega kaasneb enamasti kujunduslik lahus ja teatud hallus, mida rõhutab ka vormiline monotoonsus — muinasjutud on kirja pandud trohheilistes paarisriimilistes värssides. Parimaks osaks tuleb lugeda «Poonud rehepappi» oma elu-olustikulise värvikuse, realistliku elu- ja töökujutuse ning psühholoogilise süvenemisega.

1884. aasta veebruaris kirjutab J. Tamm ballaadi «Ärkvel» («Meelejahutaja» 1886) — loo eestlaste vanemast Lembitust, kelle ette jaaniööl, sõnajala õitsemise tunnil kogunevad sõdalaste roodud Paala lahinguväljal. On võimalik, et selle juures on omajagu kaasa kõlanud kujutelmad J. Chr. Zedlitzi ballaadist «Öösine väe ülevaatus», mille J. Tamm oli tõlkinud eelmisel aastal. Ent ometi on «Ärkvel» võrsunud, nagu selgitab autori kiri J. Kundele, kohaliku rahva hulgas säilinud juturiismeist, kusjuures J. Tamm on kätkenud oma töösse küllaltki selge rahvuspoliitilise mõtte.

«Ärkvel» — ballaad selle sõna rangeimas tähenduses — on läbi viidud ühtlases romantiliselt varjundatud tundetoonis. Kogu lugu öisest ärkamisest lahinguväljal paigutub alg- ja lõppstroofide raami. Alguse lootusrikas noot õitsele puhkenud sõnajalaga ja Kääpa voogudes kerkiva mõõgaga annab aset lõpu pettumustundele, mida süvendab sulgeva raamipoolse troostitu lohutamatus:

*Teel paistab alles tähe palg,
ilm näeb alles und,
kuid kurvalt seisab sõnajalg:
talt läinud õitsmetund.*

Hoolimata mõnest sõnastuslikust konarusest, jätab ballaad tugeva mulje ning toob sellisena endasse kätketud idee mõjukana esile: Lembitu päevad, see on vabadus, ei ole veel tagasi tulnud. «Ärkvel» sai populaarseks luulevalimikkude ja kooliõpikute kaudu; aastakümnete vältel on ta kuulunud emakeele tundides päheõpitavate palade hulka.

Maikuus loodud «A h e r v a r s» («Eesti Kirjanduse Esimese Võidupidu Raamat», 1888) viib meid sootuks erine-

vasse keskkonda. Vähem ballaad, rohkem realistlik kaasaja elu pilt — sellisena kujutab see endast ühe kehvik-talupoja traagilist saatust feodaalkorra tingimustes. Tõenäoliselt seisis luuletaja vaimusilma ees mingi konkreetne juhtum tõsielust: kõikvõimsa mõisahärra tuju hävitab talupoja kodu ja purustab ta elu — lugu, mille taolisi võidi veel neilgi aastail näha mitte harva. Siiras ja rahvalikus, ilustamata sõnastuses jutustab autor «Ahervarres» vapustava loo.

Ligi poole lugulaulust võtab enda alla vaese vabadiku elujärje kujutamine niisugusena, mida võib nimetada idülliks, muidugi suhteliselt võttes. Seda märgib autorgi, kui ta ütleb:

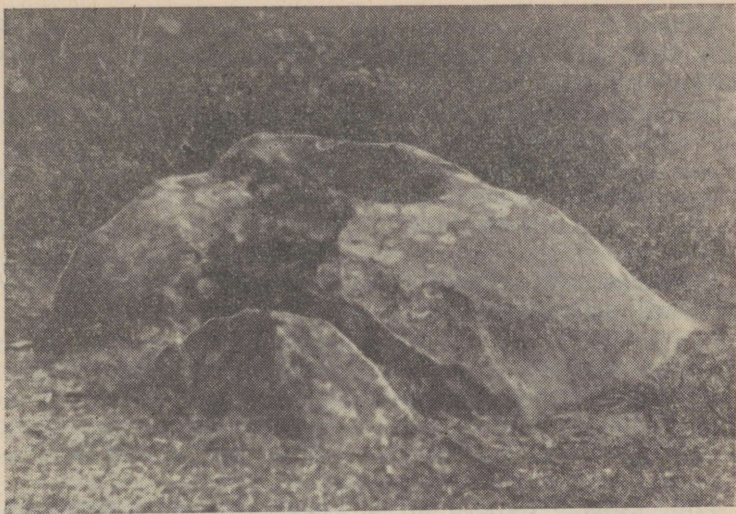
*Küll ei olnud elu kuldne mitte tal,
siiski mees ei seisnud kupjakepi all.*

See oli oma kätetööst toituva inimese elu, ent teistega võrreldes võib vabadik kuidagi rahul olla. Samasugune vaatlev-arutlev jutustamislaad jätkub ka edaspidi, kui sündmuste areng võtab traagilise pöörde. Nüüdki, kisen-dava ülekohtuakti esitamisel põimib luuletaja sekka oma-poolseid, elukogenud inimese mõtisklusi, näiteks:

*Aga kesse küsib vaese silmaveest,
kesse iial seisab abituma eest?*

«Ahervars» osutub kahtlemata üheks J. Tamme eepilise luule ideeliselt ründavamaks ja teostuselt õnnestunumaks palaks. Vaevalt leiame ühtki teist tema eepilist tööd, kus nii soojendav-kirkalt õhkaks läbi autori kasvua-keskkond või luuletaja enese isik oma lähedusega loodusele, maale, tööd rühmavale inimesele. Eesti Kirjameeste Seltsi esimesel võidupeol 1887 «Ahervarrelle» osaks saanud otsusega arvata luuletus «autänu» väärivate tööde hulka, võime heameelega nõus olla.

Võrdlemisi kordaläinuks võib pidada 1886. aastal loodud luuletust «Palk» («Ärganud hääled» II, 1892). See on üks neist vähestest jutustavatest paladest, mille aines-tik on võetud väljastpoolt eesti rahvapärimuste ringi. Lühivärsilistes nelikutes jutustatakse siin lugu Vene tsaarist Ivan IV-st ja kellestki kuulsast kirikuehitajast. Ballaadi mõte tundub laiemana kui otsene sündmustik. Traa-

Orjakivi

E. Priideli foto (1959)

giliselt lõppeva konflikti üheks pooluseks on loova inimese seaduspärane kasvamine tööprotsessis, teiseks aga — umbusklik võimukandja, kes seda ei mõista või ei taha mõista.

Edasi järgneb kaks kohalike rahvapärimuste ümberväärsistust — «Orjakivi» ja «Väike Virtsjärv» —, mis osutuvad tegelikult kohamuistenditeks.

Neist esimese, «Orjakivi» jaoks («Ärganud hääled» II, 1892) on andnud ainet Helme surnuaia taga asuva istumisasemega kivi kohta käivad muistendid.

Ballaadi algusosas tuuakse Orjakivi kirjeldus:

*Helme mõisast eemal
maantee ääre sees
seisab kivi kindel
kraavi kalda ees.*

*Kui vast möödakäija
teda vaatma läeb,
iste-aset kohe
kivi küljes näeb.*

Kuidas istumisaseme-taoline lohk kivisse tekkis, sellest pajatabki ballaadi põhiosa. Rahvasuu seletab nähtust mitmeti, kusjuures J. Tamm on jälginud tõenäoliselt oma isalt kuulnud varianti:

Metsikult läbipekstuna põgeneb Helme mõisa ori kupja eest, kuni leiab külma raudkivi. Sellele vajub haavades nõrkev mees.

«Oh sa kuri kubjas!»
ärkas rinnast hüüd:
«Süda sul kui kivi,
kuhu istun nüüd!»

Samas sünnib otsekui ime: mees tunneb, nagu oleks tema all pehme padi.

Unerammestuses
mõtles kurtja meel:
«Halastus ei ole
ilmast kadund veel!

Kui ka kõvaks kiviks
sundja süda jääb,
kivi ise kohe
lausa pehmeks läeb!»

Ning samasse õnnetu sureb. Tagaajajad aga leiavad jahnunud keha tõstes kivisse tekkinud istumisaseme...

Loo peategelane, mõisa vägivalla ohver, kipub ehk jääma mõnevõrra abstraktseks. Ent ometi mõjub ballaad lugejasse oma dramaatilise sisu ja lihtsa ülesehitusega. Eepiline jutustusjoon ei takerdu kuskil ülearustesse detailidesse, mille tõttu sündmus võib areneda tõtliku hooga. Tõsi küll, paiguti pole suudetud vältida keelelisi konarusi või kistud riime, ent sõnastuslikku tabavust see palju ei kahanda. Näiliselt väheste vahenditega joonistab autor tolle verest ja ülekohtust nõretava pildi, kätkedes sellesse lõõva sotsiaalse süüdistuse nagu ka omaenda sooja kaasaelamise õnnetule orjale. Selgelt ja rõhuga pääseb «Orjakivis» esile veendumus: ennem läheb pehmeks raudkivi kui mõisasundija süda! See on mõte, mille väljaütlemisel tollal ei puudunud ideeliselt aktuaalne tähendus.

Rohkem kui sajast nelikstroofist koosnev «Väike Virtsjärv» («Oma Maa» 1866) on, nagu autor ise ütleb, kokku seatud rahvajutu riismest. Siin on tegu Pilistveres liikunud rahvapärimustega Pilistvere—Põltsamäe maantee ääres paikneva Väikese Virtsjärve ehk Vitsjärve soo ümber, kusjuures rahva kujutlusvõimele on andnud rohkesti toitu ka muistne ohvrikivi soo hommikupoolses servas, millele on Uku meeleheaks viinud ohvreid saunahüti elanud kalamees. Paljusid rahvasuust kuuldud kat-

kendeid ja variante liites, valides ning ümber vormides on J. Tammel õnnestunud luua terviklik luuletöö. «Väikeses Virtsjärves» kasutab autor tugevaid kontrastpindu ja elustab pildikese kaugest minevikust, inimeste tegudest ja tavadest. Võib tähele panna, et inimsaatuste hargnemises ütleb otsustava sõna loodus oma ürgsete seadustega; siin püüab mõnevõrra kaasa kõnelda ka inimese aru, kuigi esineb üsna mannetuna; siin kõlab lapsik usk taevavägedesse ja inimeste headusesse, nii nagu seda mõistab vana, igipõliste kogemuste ees silmi sulgev kalamees. Ei ole kahtlust: avaras lähenemises inimesele peegeldub noore autori usaldatav elutundmine.

Nende aastate (1883—1886) loomingus hakkavad selgesti nähtavale tulema J. Tammele kui eepikule omased iseloomujooned. Siin avaldub kiindumine mitmepalgelisse, kirevasse rahvapärimeste maailma määral, mis sunnib unustama teised ainevaldkonnad. Ent juba nüüd tuleb ilmsiks realistliku kunstikäsituse pingeliselt vallutatav elujõud: millistele tahes radadele rahvaluule fantaasia ka ei põikuks, autor ei lase mööda ühtki võimalust, et paigutada kujutatut tõsielulisele tagapõhjale, ilmestada seda elu-olustikuliste joontega, kätkeada oma loosse mingi õpetuseiva ja tihendada ideelist tuuma. Eelkõige väärib esiletõstmist juba nüüd üks joon: J. Tamme poolne lisapanus rahvapärimestele inimese kujutamisel. Rahvafantaasia kireva motiivistiku keskel paelubki ta tähelepanu eeskätt inimene. Ning autori püüd tuua see lugejaile lähedale oma hingeelulises usutavuses on saavutanud neil aastail kahtlemata edusamme. Kõige selle juures hakkab ilmema üsna reeglipärane nähtus: mida täielikumal kujul on luuletajal käepärast rahvasuus kõlanud jutuheie, seda vähem suudab ta värssidesse valada poetilist elevust. J. Tamme fantaasialend virgub tõeliselt just vähesel: katkendeil, riismeil, varemeil, millele ta ehitab midagi uut ja elamuslikku kui loov poeet.

Pidades silmas eeskätt ainstiku sisulist iseloomu ja oma ideelis-kunstilist eesmärki, ei ole J. Tamme range žanriline piiritlemine ilmselt huvitanud; ent ometi aitab ta kaasa teatud žanriliste traditsioonide süvenemisele meie eepikas. Kõnesolevail aastail on ta loonud ballaade («Ärkvel», «Orjakivi»), värssmuinasjutte (luuletöös «Võitlus põrgu vastu»), muistendi-ainelise poemi («Väike Virtsjärv») ja külaainelise poemi («Ahervars»). Ka

luuletuste ülesehitamisel jõuab ta iseloomulike tulemusteni: ta paigutab oma loo raami sisse, kujutades selles raamis seda, mis esines ja praegugi esineb maastiku- või linnapildis: istumisasemega kivi, mülgassoo, ahervars kase all, uhke kirik Kremli nõlvakul... Ja kogu nähtuse tekkimist seletava loo seob ta osavasti raami külge, luuletuse alg- ja lõpustroofide vahele. Värsitehnilises küljes ilmneb osalt küll ühetoonilisust; ent elevuse saavutab autor trohheilise lühivärsiga, mis hakkabki tema vaadeldava ajajärgu töodes valitsema.

Kõike seda silmas pidades ei oleks õige jätta rõhutamata juba nüüd — 1880-ndate aastate keskpäiga saavutusi hinnates — üht tõsiasja: rahvapärimeste värssidesse valamine J. Tamme poolt läbituntud kujul tähendas kahtlemata uue, värske vere juurdevoolu meie tol ajal kidunevasse jutustavasse luulesse.

Kõnesolevail aastail asub J. Tamm meie avalikkuse ette kui silmapaistvate võimetega valmikirjanik. Nagu varem, nii ka nüüd tuleb tema sellekohast tegevust paratamatult siduda I. Krõlovi nimega. Tõlkides vene valmimestri «vanaisa» Krõlovi «mõistulugusid», ei suuda ta vastu seista soovile ka omaenda käe peal millegi taolisega hakkama saada. Võrdlemisi lühikese ajavahemiku jooksul, nimelt 1886. aasta teisel poolel sünnib J. Tammel kümnekond valmi.

Paar esimest, juulikuus paberile pandud katsetust — «Laine ja kalju» ning «Torm ja teekäija» — kujunevad õieti dialoogisse seatud mõttekillukesteks. Nende ideelise plaani avavaid üsna hästi esialgsed, ebavalmilikud pealkirjad: «Teised — mitte mina» ja «Tegevus nurgatagant»; siin hurjutatakse neid, kel on kombeks omaenda nõrkusi või väärtegusid teiste süüks arvata. Sama mõte leiab väljajäätlemist üsna varsti järgnevas valmis «Rüütlid»: viga peitub endas, aga siunata tuleb teisi! Ent «Rüütiites» jõuab autor juba dünaamilise tegelaskujuni, süžeeni ja detailideni.

Juulikuus sünnib ka J. Tamme valmiloomingu väljapaistvamaid saavutusi — «Punik» («Oma Maa» 1886). Sarvekandjate Päitsiku, Puniku ja Kirjaku loos mõistab luuletaja hukka klassiühiskonnas paljudel elualadel avalduva käitumise — tugevama võimutsemise nõrgema üle. Kogu loo ideelise eesmärgi avab klassikalise selgusega sõnastatud moraal:

*Ma ütlen lisaks veel:
nii pole üksi aasal karja hulgas lugu,
kus trooni peal on tõpra meel;
vaid sealgi juhtub nii, kus inimeste sugu,
et see, kes kangem, rusub kehvmat,
ja kehvm — jälle kehvmat.*

«Punik» köidab lugejaid tuumakuse ja võrdkuju tabavusega, elava kujutamise ja süžeearenduse kompaktsusega, värsside rütmikuse ja sõnavara keskkonnapärasusega.

Kauaks käsikirja jäänud «Voorimehega» siirdub J. Tamm otseselt poliitilisele pinnale: sõitleb neid, kes peavad end rahva juhtideks, ent tegelikult vaid petavad inimesi kõlavate lubadustega. Neid võrdleb ta hooplejate voorimeestega — nad kiidavad oma ruuna ja vankrit, kuigi olid alles hiljuti kõigega tükkis kraavi kihutanud. Paari kuu pärast tuleb luuletaja tagasi sama küsimuse piirimaadele valmiga «Peeglid». Siin võtab ta hindamise alla kaasaegse ajakirjanduse, võrreldes ajalehti halbade peeglitega: igaühest vaatab vastu isemoodi nägu; asjata oleks ühestki neist otsida tõe või tõelise rahva hääle kajastust. Esimese ilmunispaiga («Oma Maa») redaktsiooni kohaselt võtab autor oma veendumused kokku järgmiselt:

*Nii mõnel maal on ajalehed ka:
nad kiitlevad, et rahva hääli kandvad;
kuid kas nad rahva soovi tähel' pandvad?
Kas rahval' tõe kõla kuulda andvad,
kes tunneb neid — võib ise vastata.*

Hilisemas väljaandes («Ärganud häälte» II andes) kõlavad lõppjärelused mõnevõrra teisiti, kuid ikkagi jääb püsima teatud vastuolu valmi ülesehitusliku loogika ja autori tõelise kavatsuse vahele: ilmselt ei mõtle J. Tamm ju kõiki ajalehti, vaid õieti ainult ühte — J. Kõrvi tagurlikku «Valgust». Ent valminooletamine konkreetsetes suunas polnud sel momendil enam võimalik.

On tõenäoline, et umbkaudu samal ajal sündinud valm «Mölder», lugu möldrist, kes sidus kinni veskitiivad, kui

tõusis tuul, vihjab samuti mõne tegelase käitumisele tol leaegses poliitilises avalikkuses. Kuidas sellega ka lugu on — autori naer osutub mõttekaks liigse ettevaatlikkuse ja arglikkuse pihta mis tahes elualadel.

Kui vahepealsetes mõistulugudes võis tajuda ehk mõnesugust abstraktsust ja hallikoelisust, siis 1886. aasta viimases, oktoobrikuus kirjutatud valmis «Siga» («Ärganud hääled» II, 1892) kohtame jälle midagi täisverelist. Valmis võtab autor sarjamisele tänamatuse. Võrdkuju — küna ümber askeldav kärsakandja — osutub igatahes õnnelikult leituks; ka loo esituses võime leida kõike seda, mida tahaksime oodata healt valmilt: rahvalik sõnastus ühendatud piltide värvikusega, mõõdutunne süvenemisel detailisse, psühholoogiline loomutruudus ja mõjukuse saabumiseks vajalik astendus. Igatahes kogu selle looga algusest kuni lõpp-pildini, kus täissöönud siga paiskab toidunõu kummuli, on loodud alus, millele võib püstitada juba täie veenvusega kõlava moraali:

*See tuleb ette sagedasti ilmas,
et siis, kui sinust kannetakse tulu silmas,
ka kiidetakse kõrgeks sind;
kui aga sinu abi pole enam vaja,
siis kuuled kohe mõnituste kaja,
siis otsas on su hind.*

1886. aasta esindab kahtlemata üht tusedamate saavutuste järku kogu J. Tamme valmiloomingus. Selles leiavad piitsutamist paljud üldinimlikud, aga ka ühiskondlik-poliitilise elu varjuküljed. Ehtne või teeseldud rumalus, omaenda vigade ladumine teiste arvele, puniklik tõprameel, laimajate suupruukimine, klassiühiskonna trükisõna-«tõed», nahka hoidev ettevaatlikkus — need on kokkuvõttes pahed, mida autor võtab sarjamisele. Enamasti on tegu nähtustega, mis tahes-tahtmata kutsuvad jagama õpetuseivasid tänapäevalgi, olgu J. Tamme poolt antud, olgu ajakohastatud nimetustega.

Muidugi, ülalvaadeldud valmide juures oleks ehk mõnelgi puhul tahtnud näha süvenenumat kunstilist läbitõotust: süžee täielikumat väljaarendamist, suuremat konkreetisust, tegelaste ja olukordade üksikasjalikumat väljafoonistamist. Ent niisugustenagi, nagu nad on, tähistasid

vad nad meie valmi viljelemisel saavutusi. Alates just sellest ajast hakkab J. Tamme nimi lahutamatult kõlama ühenduses eesti valmižanri arenguga. Enamik kõnes olnud paladest jõudis kaasaegse ajakirjanduse («Oma Maa» 1886, 1887) ja luulevalimikkude kaudu kiiresti lugejate ette. Kordaläinunud neist — «Punik» ja «Siga» — on leidnud koha koolilugemikes; aastakümnete vältel on nad kuulunud koolides päheõpitavate palade hulka.

Ajavahemikus 1883—1886 jõuab J. Tamm viljakate tulemusteni tõlkijana. Saksa keelest tõlgib ta rea eepilisi palasid, enamasti nimekate klassikute ballaade: L. Uhlandi «Laulja needmine», Fr. Schilleri «Maajagamine» ja «Lapsetapja», mõned H. Heine tööd. Austria kirjanikest kõidavad ta tähelepanu J. Chr. Zedlitz ja J. G. Seidl. Ta tõlgib G. J. Schultz-Bertrami luuletuse «Marta Marzibill ehk Unenägu õõnsa jalaka sees». Saksa keelest tõlgitud palades leidub puudujääke; näiteks juhtis H. Heine «Kahe venna» tõlke konarustele tähelepanu juba kaasaegne arvustus. Ometi leidub tõlkeis ka palju õnnestunut. Saksa kirjandus, eeskätt tõlgitud palade näol võis kahtlemata oma žanrilise selguse ja kunstilise meisterlikkusega pakuda mõndagi õpetlikku tõlkijale ta omaloomingus.

Eeskätt süveneb J. Tamm siiski vene kirjandusse. Adaveres ja Pilistvere esimestel aastatel panebki ta paigale alusmüüri oma tähtsale tööle — umbkaudu veerandsada aastat kestnud tegevusele vene klassika tõlkijana. 1883. aasta sügisel ilmub «Eesti Postimehes» peatükk M. Lermontovi romaanist «Meie aja kangelane» — pealkirja all «Ettemääramise uskuja». Ta tõlgib Lermontovi poemid «Borodino» ja «Laul Vene tsaarist Ivan Vassiljevitsist, tema noorest ihuhoidjast ja vahvast kaupmehest Kalašnikovist». Siin sünnib ka J. Tamme kõige ulatuslikum värss-tõlge — A. Puškini poem «Poltaava», milles on suudetud edasi anda nii algupärandi lüürilist poeesiat kui ka dramatismi. Muidugi ei jää unarusse valmimester I. Krõlov. Tõlgitud tööde rõhuv enamus pääseb juba neil aastail lugejate ette ajakirjanduse, peamiselt «Oma Maa» kaudu.

J. Tamme püüdu rakendada jõudumööda vene kirjandusklassika vahendamiseks eesti lugejaile tuleb igatahes hinnata. Langeb ju tema tõlketgevuse algus ajajärku, kus vene kirjandus oli laiema lugejate ringi jaoks niisama hea

kui tundmatu ja kus eesti keelde tõlgituna võidi nimetada vaid üksikuid vene autorite töid. Küsimusel, kuivõrd vene kultuurielu tutvustamise mõtte juures oli otsustavaks J. Tamme enese algatus või kuivõrd siin kaasa kõnelesid aja nõuded, ei ole siinjuures määravat tähendust. Oluliseks jääb see, et eesmärgi taotlemise tulemused praktilikas — ühenduses J. Tamme nimega — äratavad juba kõnesolevail aastail tähelepanu ja väärivad, silmas pidades meie kirjandus- ja kultuurielu tookordset arengujärku, täit tunnustust. Mis puutub näiteks Lermontovi või Puškini ülalnimetatud luuletustesse, siis kujutavad need endast vene klassika kõige silmapaistavamaid saavutusi; ning suure kaasaelamise ja oskusega tehtud tõlkeis suutsid nad eesti lugejas tekitada tõsist huvi vene poeetide vastu.

Vene klassika, eeskätt küll tõlgitud autorid, ei võinud jääda mõjuta J. Tamme enesegi maailmavaate ja kunsti-käsituse kujunemisel. Ei olnud võimalik süveneda näiteks M. Lermontovi töödesse, ilma et autori vabadusarmastus ja humanism poleks jätnud jälgi tõlkija enese tõekspidamistesse. Muidugi, J. Tamm elas balti erikorra tingimustes ja oli üks neid, kes lootsid koguni tsaarivõimu abile rahva vastupanus siinseile mõisnikele: tsaarirežiimi vihkamiseni tema ei jõudnud. Kuid J. Tamme huvi süvenemises ja pilgu teritumises rahva elu ja püüete suhtes etendasid osa kahtlemata M. Lermontov ja teised pärisorjust ja valitsevate klasside võimutsemist vihkavad poeedid. Kunstilise teostuse mõttes võis ta mõndagi õppida ka Lääne-Euroopa kirjanikelt. Ent vene poeetide, esijoones I. Krõlovi eeskujule võlgname vist küll õige tunduval määral tänu asjaolu eest, et J. Tamme luules hakkavad siitpeale ilmnema suurem konkreetsus ja elutruudus või et ta on saavutamas suuremat vabadust olustiku kujutamisel ja rahvakeelse sõnavara kasutamisel. Eelkõige aga — ei oleks vist liialdus väita, et ilma I. Krõlovita oleks meil vaevalt olnud J. Tamme kui valmikirjanikku.

J. Tamme luule üldpildis 1883—1886 hakkab siin-seal silma meie sajandilõpu keskpärase luule stamp. Ent üsna tunduvates pinnaosades ilmneb kahtlemata luuletaja selgeid eneseleidmise avaldusi, omapärast, eht-tammelikku. Igatahes võib J. Tamm ja temaga koos lugeja rahuldustundega vaadata neil aastail kogutud lõikusele. Ja kuigi üks kolmest põllust, nimelt lüürika, andis mõneski osas kesist — seda tuumakamaid teri kogunes eepika- ja

tõlgete salve. Oma tolleaegsete saavutustega lisas J. Tamm mõndagi, mis mõjus uudsenä meile luules 1880-ndate aastate keskel maad võtvas ideelises loidumises ja kujundilises kulumises. Kõigest sellest annab ettekujutuse «Ärganud hääle» II anne (1892), kuhu autor koondas põhilisema osa kõnesolnud ajajärgu saavutustest. Kõnelda selle ajajärgu tulemustest tähendab ühtlasi kõnelda J. Tamme astumisest küpsemasse loominguikka.

V

Alates 1880-ndate aastate keskpaigast seisame rahvusliku liikumise kriisi juba kõigile nähtavate avalduste ees. Olulist osa etendab selles muidugi kapitalismi arenguprotsess klassivastuolude süvenemise ning kehviktalurahva ja kujuneva tööliklassi eluliste nõudmiste teravnemisega. Seda enam, et just neil aastail hakkavad ilmsiks tulema kapitalistlike suhete kujunemisele iseloomulikud kaasnähtused. 1880-ndate aastate algul Venemaal tabanud majanduskriis haarab oma pigistus ka Eesti ala põllumajanduse ja tööstuse. Põllusaaduste hinnad langevad, talude rendi- ja ostuhinnad aga kerkivad; järelduseks on paljude talupoegade majanduslik laostumine. Nende arvel paisunud vabrikutööliste peret linnades aga ahistavad tööpuudus ja massilised vallandamised.

Ent rahvusliku liikumise mõõna komplitseeritud põhjustest kõneldes ei pääse mööda ka Aleksander III poolt läbiviidud reformidest. Rahvakoolid allutati haridusministeeriumile, ametiasutustes ja koolides seati sisse vene keel, teostati politsei- ja kohtureform. Samal ajal märgib 1880-ndate aastate teine pool mitmegi laiade hulka eluliste huvidega seotud ürituse karilejooksmist. Nimetagem siin laevaseltsi «Linda» krahhi, Eesti Aleksandrikooli nurisündi ja Eesti Kirjameeste Seltsi allakäiku ning hoogsasammulist vastuminekut oma paratamatule lõpule.

Ühiskondlik-poliitiliste vastuolude süvenemise tulemusena hakkas avalduma vastuolude teravnemine ideoloogilisel rindel, nagu see peegeldus tolleaegsete juhtivate meeste tegevuses, eeskätt ajakirjanduses. Pärast C. R. Jakobsoni surma püüdsid tema poolt näidatud teed sammuda J. Järv oma ajalehega «Virulane» ja varsti ka

K. A. Hermann «Postimehega»; igatahes jäid mõlemad truuks rahvuslikule mõttele. Sellevastu asus J. Kõrv oma «Valguses» kuulutama tsaarivõimu «tarkust». Temaga liitus peagi A. Grenzstein, hakates jutlustama uut, olu-poliitilist tõe ja õigust, rahvusliku kultuuri mõttetust.

Muidugi, kapitalismi arenguprotsessi ja tsaristliku poliitika järeldusena avaldusid Baltimail ka positiivsed tulemused. Kujunesid tingimused siinse ala liitumiseks Sise-Venemaaga ühtseks majanduslikuks tervikuks, mis aitas, nagu vene keele oskuse leviminegi, kaasa kahe rahva kultuuriliste sidemete tihenemisele ja huvi tõusule vene kirjanduselu vastu.

Antud olukorras ei jäänud kuigi palju võimalusi jätkata rahvusliku mõtte propageerimist, ei otseselt sotsiaal-poliitilise ega kultuurielu rindel. See osutub kahtlemata üheks otsustavaks põhjuseks, mispärast kirjanduses pöördub pilk minevikuteemade poole. Valitsevaks saab kauge mineviku idealiseerimine ja rahva kunagise vabadusvõitluse heroiliste toonide rõhutamine. 1880-ndate aastate teisel poolel ja järgneva kümnendi algul ilmub E. Bornhöhe ja teiste sulest hulk ajaloolisi jutustusi. Omajagu mõjustas sellele suunale astumist ehk tollal Lääne-Euroopas moodi läinud ajalooline romaan. Igatahes leidsid minevikuainelised jutustused ülihea vastuvõtu. Teoseid nagu E. Bornhöhe «Villu võitlused» ja «Vürst Gabriel», J. Järve «Vallimäe neitsi» ja «Karolus» või A. Saali «Vambola», «Aita» ja «Leili» lausa neelati laiade lugejatehulkade poolt. Neil aastail kirjutatakse muistend-draamasid ja ballaade või teisi eepika žanri kuuluvaid rahvaluuleainelisi palasid (P. Jakobsoni näidend «Udumäe kuningas ehk kroonitud voorus», J. Bergmanni, M. J. Eiseni jt. ballaadid). Kõige selle kõrval aga hakkavad köitma mõnesugust tähelepanu juba uue, realistliku kunstikäsitluse poole viitavad alged, eeskätt E. Aspe kaasaega kujutavates jutustustes.

Mis puutub Jakob Tammesse, kelle arusaamised juurdusid ja toitusid rahvahulkade tervest vaimust, siis võttis ta vastuolude-rikkast ajajärgust selle positiivse tuuma. Tal oli siit igatahes palju õppida! Ja vene kultuuri ning kirjanduse tutvustamine, mis oli alanud meil juba varem, tähendas J. Tammele hulkade lugemisvara, eesti kirjanduselu ja ta enese luuleloomingu rikastamist. Samal ajal jäävad ballaadide «Ärkvel» ja «Antiokus» ning allegoori-

liste looduspiltide autorisse elama arusaamised, mis pärinevad rahvusliku liikumise tõusuperioodist.

Midagi otseselt välja öelda on neil aegadel ilmselt raske. Kahtlemata vajutas ajajärk oma pitseri aine- ja teemade valikule, esijoones tundeluule osas.

Kõnesolevail aastail võib märgata J. Tamme lüürikas kalduvust mõtisklusse. On iseloomulik, et just nüüd näib ta mõtte- ja tundemaailm avanevat ideede ringile, mis kätketud luuletustesse nagu M. Lermontovi «Odojevski mälestuseks» või A. Puškini «Prohvet» ja «Luuletaja» — palad, mis ta sel ajal eesti keelde tõlgib. Oma algupärasest lüürikas seisab J. Tammgi nüüd küsimuste ees luuletaja eesmärkidest ja luule olemusest ning juurdleb enese kui luuletaja kutsumuse üle. Siinjuures, nagu võib arvatagi, ei kuuluta J. Tamm mingit programmi. Eeskätt kõneleb ta endast kui laulikust või sellest, mispärast ta peab laulma, sidudes oma küsimusi-vastuseid mõnigi kord motiividega armastusest või loodusest.

Vastust otsides küsimusele: millisel kombel elab välja oma südamevalu laulik? püüab ta oma mõtet konkretiseerida mitmesugustes variantides, näiteks luuletuses «Lauliku pisarad»:

*Ta valu, see vaevab teda
nii kaua, kui lauluks läeb.
Need ongi need pisarapärlid,
mis ilm nii meeleheal näeb.*

Luuletaja pilk, ta elavalt tuksuv süda — alles need annavad mõtte ka loodusele ja kogu ümbrusele, nagu päike annab hiilguse allikale («Luuletaja võim», 1889).

Laulik mõlgutab mõtteid elu ringkäigust looduses, lootusest ja õnnest, tõest ja tööst, pühendudes neisse omaette luuletustes («Lootus»), muude teemade vahelepõimeis või mõnes epigrammis. Nii ütleb ta ühes 1890. aastal paberile pandud mõttekillus:

*Kes unenäos õnne näeb —
und nägema see ikka jääb.*

Siinjuures ei ole võimatu ühel või teisel puhul tõlgendada mõnd kujutelma vihjena rahva saatusele. Ent kõige selle kõrval loob J. Tamm, peamiselt küll 1887. aastal, laulukesi, milles jätkab võrdpiltide otsimist loodusest just

kodumaa ängistavate olude peegeldamiseks. Ta tahab kuidagi umbkaudugi mõista anda: lootusi tulevikule ei tohi maha matta! Neist katsetest väärrib nimetamist vahest ainult üks — «Udu ajal» (1887). Mujal pruugitavad sümbolid osutuvad niivõrd kulunuiks või oma ettevaatlikkuses ebamääraseks, et ei jäta ei idee ega kunstilise mõju mõttes õieti mingit muljet. Need hääbuvad nüüd otsekui tühimusse, kuluvad ära oma üldistustesse ja surevad loomuliku paratamatusega verevaesuse surma.

1888. aasta kevadkuudel sünnib kimbuke armastuslaulkesi, mille paremiku luuletaja koondab üldpealkirja alla «Silmad ja süda». Nende iseloomust kõneleb pealkirja kõrval küllaltki ilmekalt juba tsükli moto: «Vaim, sind vaade vangistas». Siin kohtame kujutelmi ja võrdpilte, nukrust ja rõõmuootusi, ent vaevalt küll saame tajuda siin lauliku tõelist hingetormi või -palangut.

Umbkaudu samal ajal püüab luuletaja peegeldada armastustundeid looduse kaudu, lauldes nartsissist, koidukannist, aasapealsest lillekesest, ojakäärus kasvavast vesiroosist. Võrdkuju täielikuma kooskõlani ja sooja, intiimse sisukuseni jõuab ta laulukeses «V a r g s e l t» (1889).

Peamiselt 1889. aastal köidavad tähelepanu saavutused juba otsesel-ehtsal looduse tajumisel. Lüürilise elamuslikkusega mõjub «V a l g e v e s i l i l l», pildike pilliroo varjus kasvavast ja end jõevees silmitsevast vesilillest. Korduvalt püüab J. Tamm sõnavormi kätkeada meie hilisülgise troostituse poeesiat; ikka ja jälle kerkib selles nukras kaemuspildis esile sügistuultes rohukõrreke põllul või aasal. Nii sünnivad (1889) laulud «Põld» ja «Kõrs» («Postimees» 1893). Õnnelikult sulab loodusemotiivisse võrdpilt inimelust viimases, üldtuntuks saanud luuletuses «Kõrs»:

*Kõrs kahiseb lagedal aasal
veel sügise tuulte ees;
seal on, kui seisaks ta mõttes,
kui seisaks une sees...*

*Ja nagu läbi une
ta tunneb kevade tuult;
ta näeb veel mesilast väikest,
kes mahla imeb ta suult.*

*Küll kõik see on ammu kadund,
kuid kõrrel veel meeles sääl:
kõrs kahistab rõõmuga naeru,
kuid naerul on sügise hääl.*

Kõneldes Pilistvere lõpuaastate eepilisest luulest nime-
tagem kõigepealt paari kordaläinud, 1888. aastal sündi-
nud valmi «Lukk» ja «Kohtunik». Mõlemad võrsusid kir-
janiku isiklike kogemuste pinnalt. Valmis «Lukk» hurju-
tab ta luuletaja E. L. Wöhrmanni, kes ühes 1888. aasta
«Postimehe» numbris avaldas oma nime all J. Tamme
(1883. aastal loodud) laulukese «Unusta»; «Kohtu-
niku» («Postimees» 1888) aga «Postimehe» toimetust, kes
püüdis asjatundja poosi võttes Wöhrmanni ja Tamme
vahelises avalikus kirjavahetuses omalt poolt tõe jagada.
Võrdkujundite tabavuselt, astenduselt ja sõnastuse ladu-
suselt reastuvad nimetatud palad nagu ka «Kägu ja pää-
suke» kahtlemata 1886. aasta valmide paremiku kõrvale.
Tõsi küll, lähtekohaks oli enamasti konkreetne üksikjuh-
tum ühenduses autoriga, ent ikkagi kätkevad nad enestes
tugevat, tänapäevalgi tabavat üldistusjõudu.

Varsti võtab J. Tamm jälle tõsisemalt käsile teised
jutustavad žanrid. 1889. aasta alguses sünnivad luuletused
«Sireenid» ja «Tantalus» — mõlemad, nagu sellele vihja-
vad pealkirjadki, antiik-kreeka teemade ümbervärsistused.
Neile järgneb pöördumine kodumaisesse ainevaldkonda;
veel samal aastal kirjutab J. Tamm kaks õnnestunud
jutustavat luuletust — «Aadam Hapu» ja «Odavad orjad».

«A a d a m H a p u» osutub autori esimeseks tähelepan-
davamaks katseks rakendada algupärases palas rahva-
lauluvormi. Luuletus kujutab noore poissmehe, maja-
omanik Aadam Hapu äpardunud kosjalugu, pilkelises too-
nis jutustatud lugu muretust, «peenemasse» seltskonda
kuuluvast jõudeinimesest. Luuletus köidab kui Tartu
tolleaegsete olude, inimeste ja kommete tabav kujutus.
Loodus — kevadehtes linn, kirendav luht ja hõbedane
Emajõgi — on meeletukalt välja joonistatud.

Augustikuus kirjutatud «O d a v a t e o r j a d e g a»
(«Oma Maa» 1889) annab J. Tamm oma ideeliselt tuuma-
kaima ja kujundustihedaima ballaadi. Kui eelmises töös
«Aadam Hapu» sarjas luuletaja argust ja närusust, siis
nüüd asub ta hukka mõistma inimloomuse mõneti tõsise-

mat joont — ahnust. Viies kogu loo kapitalistlike suhete kujunemise pinnale loob ta ballaadis «Odavad orjad» Saare Tõnu näol ihnsa taluperemehe tüübi, esimesi tähelepardavamaid hallparuni kujusid meie luules.

Siingi toetub autor rahvapärimusele, tõenäoliselt Fr. R. Kreutzwaldi poolt kirjapandud muinasjutule «Puu-lane ja Tohtlane». Ent J. Tamm astub tunduvas osas erinevat teed. Võrreldes nimetatud muinaslooga läheb ballaad lahku reas sündmustiku arengu ja olustiku detailides, eeskätt aga tegelaskuju enesega. Autor vormib rahvaluule-ainese ümber sootuks uuest ideelisest vaatenurgast: ühendab loo kangelase ajajärgu ja olude loogikaga. Saare Tõnuga annab ta psühholoogiliselt reaalsuse raamidesse mahtuva peremehe kuju. See pole enam lihtsalt kitsi peremees; ei, Tõnu on suure talu omanik, kes võis omaga ausalt läbi saada, kuid kes ihaldab veelgi rohkemat. Teda rõhub mure selle pärast, et ta — «kuidagi ei üles jõua mäest...» Varanduse kogumisel osutuvad tõkkeks enda ja laste tarvidused, eelkõige küll aga «orjade» palk ja söök:

*Jah, orjadega on küll hirmus lugu:
ei lepiigi nad palja söögiga,
vaid palka ihaldab ka nende sugu —
ei mõistust võta muidu löögiga.
Kolm korda päevas täida nende kõhud —
mis ime siis, kui saagi surnuks rõhud!*

Tõnu sooviks on saada endale sihuke si orje, kes töötaksid ilma palgata ja sööksid «kassi eest». Tõnu soov täitub: «võõra mehe» abil saab ta kolmeks aastaks palgata orjad, kolm poissi ja kolm tüdrukut. Hinge panti, kolme veretilka temalt ei nõuta, ainsaks tingimuseks on kinni pidada kokkulepitud tähtajast! Lõpuks on Tõnul suur kari, täied viljasalved ja rahakirstud, ent ikkagi ei jää ta rahule: ta murrab lepingu... Saare Tõnus annab J. Tamm mitte enam muinasjutu skeeminimese, vaid mitmekülgselt ja sügavalt läbivalgustatud tegelase. Täie veenmisjõuga näitab autor, et hallparun jääb selleks, kes ta on; temale ei saa kunagi küllalt.

Sekstiinides kirjutatud ballaad koosneb kahest osast; kummaski koondab autor kujutuse lühikesele ajalõigule, kerides neile kui peamistele poolidele oma värvika jutu-

lõnga. Luuletuses järgneb üks, tihti tagasihaarav elamus-
pilt teisele, sealjuures ikkagi konkreetset nähtu raami-
des: seda isegi seal, kus tegu on mõtisklusega, näiteks:

*Läeb mõte Tõnul läbi viljavälja,
läeb läbi metsa, läbi karjamaa,
läeb läbi oja-äärse luha halja,
läeb ringi ümber tema talu ra'a,
läeb läbi toa, rehe, aida, lauda —
kuid ohule ei kuskilt leia hauda.*

Üldse esindab «Odavad orjad» oma vormimeisterlikku-
selt seda, mis iseloomustab J. Tamme ballaadiloomingu
parimat osa: kompaktne ülesehitus, loogiliselt arenev
süžee, hoogsad rütmilised värsid ja puhtad riimid. «Oda-
vad orjad» osutub üheks muinasjutu-ainelise süžee ja rea-
listliku inimese-, elu- ning olude-tunnetuse õnnelikemaks
sünteesiks kogu autori eepika ulatuses. Ballaad on ilmu-
nud mitmesuguste väljaannete lehekülgedel ning on teeni-
tult võitnud püsiva koha nõukogude-aegseis kooliõpikuis
ja -lugemikes.

Järgmisel, 1890. aastal sündinud ballaad «K a k s p ü s -
s i p a u k u» («Oma Maa» 1890) toetub, nagu alapealkirjas
öeldakse, keskaja muinasjutule. Motiiv altarileiva tulista-
misest — selleks, et tagasi võita jahiõnne, — on tuntud ka
Eestis, kaasa arvatud autori kodukoht Verevi. Ballaad on
tulvil lокkavat rahvafantaasiat. Ent ometi, siingi jääb
elu-olustikuline motiveering üsna tugevasti kõlama. Kütt,
Vanala metsavaht, kes on kaotanud jahiõnne, pöördub
taga poole mitte ahnuse, vaid häda sunnil:

Mõis linde mult nõuab: neid kindel arv ...

Selle juurde tuleb mõte paratamatult tagasi loo edas-
pidises käigus, pärast altarileiva tulistamist, siis, kui
«... paugatab teine raud... / Ja metsavaht langeb
veres...» Ballaad ongi sõnastatud kaasaelamisega oma
tegelasele, nagu ka sügisvärvides kirendavale loodusele,
ning köidab lugejat mõttekujutuse elevuse ning mee-
olude erksa vahelduslikkusega.

Samal, 1890. aastal kirjutab J. Tamm üldiselt tuntuks
saanud luuletuse «U r g a s» (alapealkirjaga «Pildike nälja-
aegsest vabadikkude elust Uue-Suislepas»). Siin ava-

takse meie ees lõik vaeste talupoegade elust feodaalses orjusühiskonnas: see on pilt vabadikkudest, kes seisisid tegelikult väljaspool igasugust sotsiaalset kaitset ja kindlustatust. Looduse tujukus, vihm või pöud võisid neist igal ajal teha täielikud kerjused. «Urkas» jutustatakse lugu sellest, kuidas ühel kibedal näljaajal avas mõisnik vabadikkudele oma aida ukse, kuid nõudis selle eest tööd, millel polnud õieti mingit otstarvet, — ta las-
kis Ohne jõe kalda kaljusse urka kaevata.

Oma teostuse laadilt tuletab «Urgas» mitmeti meelde «Ahervart». Siingi eelneb põhiosale — urka saamisloole kauges minevikus — sissejuhatus, kus kirjeldatakse kal-
dasse kaevatud urgast; lõpustroofidega tullakse jälle tagasi olevikku. Ka «Urkas» astub sündmustik edasi võrd-
lemisi üksikasjalikult väljamaalitud pildikeste kaudu. Siingi leidub mõnuga loetavaid, maaelu head tundmist kajastavaid stroofe, näiteks:

*Pöud mullu alles põldu, aasa lõi —
nüüd mädanes kõik vees...
Ja see, mis sügis saagiks kaasa tõi,
võis murda südant sees!*

*Sai sammal jätkuks teral', aganal' —
ja sellest tehti leib.
Küll kehva toit, kuid näljas aga tal
vast tähtsust tunda võib!*

Muidugi, «Urkal» ei ole seda kaasaegsuse kõla ega ka seda ideelist löövust, mis iseloomustab «Ahervart» või «Odavaid orje». Ent ometi jätab terve hulk poeetilisest elamusest kantud stroofe oma elu- ja olustikukujutusega lugejasse mulje. Nii on mõistetav, et Eesti Kirjameeste Seltsi 1890. aasta võidupeole saadetud «Urgast» hinnati I auhinnaga. Peol luges autor «piduliste soovi täites» oma luuletuse ise ette, saades suure poolehoiu ja rohkete kiiduavalduste osaliseks. Esmakordselt trükituna ilmus «Urgas» «Eesti Kirjameeste Seltsi aastaraamatus 1890», kuid laiemale lugejaskonnale sai luuletus kättesaadavaks tükk aega hiljem, eeskätt M. Kampmanni koolilugemiku kaudu.

Mis puutub kõnesolevate aastate tõkeloomingusse, siis torkab kõigepealt silma J. Tamme tähelepanu vene rah-

valuule vastu — ergutatud tollal avalikkuses kõlama hakanud häälest. Ta tõlgib paar vene rahvalaulu («Surev kasak», «Kaks kalmu»). Hinnatavaimaks saavutuseks kujuneb 1887. aastal «Meelejahutajas» ilmunud böliina «Talupoeg Mikula» tõlge. Selle omapoolses sissejuhatuses avab talutarest võrsunud laulik oma poolehoidu sigitavale maale ja põlluharijale ning jagab sõprustunnet eelkõige tagasihoidlikule, kuid töökale talupojale — Mikulale:

*Tema on — kuidas pean ma ütleva —,
tema on nagu talupoeg kunagi;
kõige tüsedam koorem on kanda tal;
sööti südikalt viljale valmistab.*

«Talupoeg Mikula» osutus meie esimeseks böliinatõlkeks ja jäi ka ainukeseks selliseks möödunud sajandil, moodustades ühtlasi kaalukaima osa tolleaegseist vene rahvaluule tõlkeist.

A. Puškini ballaadidest tõlgib J. Tamm «Peigmehe». 1887. aastal aga ilmub tema tõlkes «Meelejahutajas» poeem «Vaskratsanik», mis kujunes kahtlemata üheks Puškini-tõlgete hiilgenumbriks 19. sajandil. «Vaskratsanikule» kirjutatud sissejuhatuses ülistab J. Tamm poemi «kõrget mõtet kullakuues» ja osutab Peetri-linna rajamise tähtsusele ka eesti rahva seisukohast. M. Lermontovi laulude tõlkeist olgu nimetatud «Odojevski mälestuseks», «Ingel», «Prohvet».

Ka saksa kirjandusest tõlkimiseks palasid valides jääb J. Tamme pilk sedapuhku peatuma esijoones eepikale. Õnnestunumatenä väärivad väljatõstmist L. Uhlandi ballaad «Roland Kilbikandja» ja H. Heine «Kaks grenaderi» (1887). Viimasele pühendab tõlkija suurt hoolt ja vaeva, et luuletust valada võimalikult ladusasse eesti keele rüüsse. Näiteks võime leida ühelt säilinud käsikirja-lehekeselt terveni neliteistkümmend esimese stroofi varianti, mis on kõlbmatuks tunnistatud läbikriipsutamistega. Ent niiviisi on lõpuks jõutud tulemusteni, mida «Kahe grenaderi» tõlkimisel eesti keelde ei ole vist tänapäevani ületatud.

Pilistvere-aastate lõppjärku kokkuvõtlikult hinnates tuleb märkida viljakust mitmeski tööloigis. Avaldumine otseselt poliitilises suunas jäi muidugi piiratuks; ent laulik ei jättnud kasutamata võimalusi muudel pindadel. Ühis-

kondliku sümboolika taandudes astuvad esile mõttemõlgutused elust ja tähelepanekud loodusest. Just viimases jõuab J. Tamm oma lüürika kestvama väärtusega paladeni («Valge vesilill», «Kõrs»). Jutustavas luules annab ta tuumakat lisa oma valmidele ja ballaadidele. Nüüdki püsib autori valdav huvi rahvaluule fantastika vastu. Ent ta ei rahuldu rahvapäriliste motiivide-süžeede mehhaanilise värssidesse lükkimisega! Ta vormib olemasoleva aine oma kunstikavatsuse järgi ning valab karakteritesse ja elukujutusse kaasaegse hinguse. Kõige sellega toob J. Tamm meie eepilisse luulesse midagi oluliselt uut ja kaalukat («Odavad orjad» jt.).

VI

1890. aasta sügissuvel, augustikuus asub Jakob Tamm Põltsamaale, paari aasta eest Kaarlimõisas käima hakanud Eesti Aleksandri-linnakooli õpetajaks. Siia jääb ta kolmeks aastaks.

Põltsamaa, kus kunagi töötasid klaasiahi, kalevivabrik ja mitmed teisedki ettevõtted, oli ammu lakanud olemast tööstuslik keskus. See, omaaegne P. E. Wilde ja A. W. Hupeli asupaik, ei sundinud vahepeal millegagi enesele pilku pöörama ka haridus- või kultuurielu alal. Põltsamaa nimi hakkab meie avalikkuses uuesti kõlama 1880-ndate aastate lõpus ühenduses siin kodu leidnud Aleksandrikooliga.

Kõnesoleva kooliga ei saavutatud küll neid eesmärke, mida olid taotlenud Eesti Aleksandrikooli mõtte algatajad või laiad rahvahulgad; tulemuseks oli vaid vene õppekeele linnakool. Ometi etendas Aleksandri-linnakoolgi tähelepanavat osa meie kultuurielus. Temaga kujunes Põltsamaa tollal üheks tähtsamaks hariduselu tsentrumiks. Siia koondusid õpihimulised noored ka teistest Viljandi-maa kihelkondadest ja kaugematest maakondadest, kaasa arvatud J. Tamme kodukoht Rannu. Enamasti õppisid siin talurahva lapsed, heideldes sagedasti ainelise kitsikusega, ilmutades mõnelgi puhul silmahakkavat püüdlikkust.

Kuna J. Tammel linnakooli-õpetaja kutse puudus, siis asus ta tööle abiõpetaja kohal. Kogu oma siinoleku ajal õpetab ta kõigis kolmes klassis eesti keelt, milleks oli tollal ette nähtud kaks nädalatundi igas jaos. Esimesel aastal lisanduvad sellele veel vene ajalugu (I klassis), üldaja-

lugu (II, III kl.) ning maateadus. Järgneval aastal tuleb tal loobuda vene ajaloo- ja maateadusest I klassis. Viimasele õppeaastale (1892/93) saab ta endale vene keele tunnid I klassis — II ja III klassi üldajaloo ja geograafia arvel; samuti kuuluvad temale nüüd ajaloo- ja maateadusetunnid I klassis. Läbistikku võttes tähendab see kõik üsna tugevat õpetaja-koormust. Ja majanduslikult pidi see tagama enam-vähem rahuldava kindlustatuse: ühes aruandes (1892/93) märgitakse abiõpetaja palgana 400 rbl.; sellele tulid juurde tasud valveteenistuse ja muude lisakohustuste eest.

Pilistverest tulles sattus J. Tamm Põltsamaal senisest mitmeti erinevasse miljöösse. Näiteks osutus Põltsamaa paigaks, kus kõneles üsna tugevasti ajalugu. J. Tammele pidid tema jalutuskäikudel kahtlemata avaldama muljet vana ordulinnuse võimsad müürid; seda enam, et lossi ümber lehis salapärase rahva fantaasiast põimitud pärimuste-võrk. Põltsamaal, iseäranis väljaspool alevit, hakkasid lausa karjuvalt silma sotsiaalse ebavõrdsuse avaldused, need, millest nii värvikalt kõneleb E. Peterson-Särgava jutustus «Marjad silmas».

Aleksandri-linnakooli hoone ise jättis imposantse mulje: kahekordne kivihoone, paarkümmend sülda pikk, esikülje kaunistuseks sammastega rõdu. Teisel korrusel, kus asetsesid õpetajate eluruumid, võis J. Tammgi saada juba omaette toa. Maja sisemuses pulbitsev elu aga pakkus omalaadset pilti.

Ka siin, Põltsamaal, suutis J. Tamm luua mõistvat ning inimlikult-sooja vahekorda pea kõigi kolleegide ja rohkearvulise õpilasperega.

Sõbralik-lähedane suhtlemine sugenes J. Tammel esijoones kooli juhataja inspektor A. Ansoniga ja õpetajate A. Riikmanni, M. Nikolajevi ja P. Goveinoga. Kahe esimesega püsis see vahekord isegi hulk aega pärast J. Tamme Põltsamaalt lahkumist. Läbikäimine venelase M. Nikolajeviga, paljulugenud ja laialdaste teadmistega mehega, kes tundis hästi vene ja maailmakirjandust, ning ukrainlase P. Goveinoga, kelle raamatukogus teati leiduvat ka uuemate vene autorite töid, tuli kahtlemata nii või teisiti tuluks J. Tammele kui luuletajale.

Väga heaks kujunes ta vahekord õpilastega. Õieti tuleb siin kõnelda vastastikusest, õpetaja- ja õpilastevahelisest kiindumusest. See kasvas välja eeskätt niisugustest asja-

oludest nagu J. Tamme isik, õpilaste päritolu ja ajajärgu tingimused.

Tõsi küll, algul, uue õpetajana klassi ette astudes tekitas J. Tamm, tüse ja nurgelise olekuga mees, mõneti segadusse viivaid muljeid. Mustad, poolsasised juuksed, seljas lühike pleekunud kuub, jalas vanad poolsaapad — niisugusena mäletavad teda omaaegsed aleksandristid; klassis armastanud ta kogu aeg edasi-tagasi käia, käed püksitaskutes. Kahtlemata oli noortel esialgu ehk raske ühendada tema välist isikut ja käitumist oma ettekujutusega poeedist. Ent kõik see jäi sinnapaika, niipea kui töö tõsiselt käsile võeti: klassis hakkas valitsema tolle väliselt maameheliku inimese vaimne isiksus, tema loomupärane intelligents ja taktitunne. Oma aine esitas J. Tamm loogiliselt, meetodikindlalt ja õpikute küljes rippumata. Igatahes oli ta võimeline õpilastele jagama küllaltki sooliidseid teadmisi ja viima nad, näiteks ajaloosündmuste puhul, nähtuste realistliku ja iseseisva tõlgendamiseni.

Õpilastesse suhtus J. Tamm ikka lihtsalt, siiralt, heatahtliku tähelepanu ja hoolega, koheldes neid kui täiskasvanuid ja kui seltsimehi. Ta elas sisse nende elusse, nende rõõmudesse või muredesse. Tema raamatukapp — selles leidusid juba tollal kõik parimad eesti trükitooted — oli õpilaste jaoks alati heameelega avatud; siit saadi sedagi, mida kooli raamatukogusse polnud suudetud muretseda või mille pidamine seal oli keelatud. J. Tamm lõi kaasa näidendites, mida kanti ette kooli pidudel; ja, nagu teatakse, on tema esinemised «Kroonu onus» ja «Säärasel mulgis» jätnud pealtvaatajaisse sügava mulje.

Luuletajast koolmeister mõistis oma õpilasi vist küll paremini kui ükski teine tema kolleegidest. Eluavaldustes, mis tema silme all arenesid, nägi vaestest oludest võrsunud õpetaja omaenda elu- ja haridustee peegelpilti, alates leivakottidest internaadiruumis ja lõpetades otsustava ilmega noorte haridusjanulistel nägudel. Ja õpilaste hoiakusse võis ta suhtuda vaid sümpaatiatundega, olgu avaliku või varjatuga. Kuigi ehk enamik õpetajaid siin olid need, mis nad olid — kooli põhilise vaimu lõi ikkagi õpilaspere oma түseda, kõiges tuumani püüdleva meelsusega. Ja just sellel pinnal kujunes tema ja õpilaste vahel vastastikune mõistmine: see, mis sidus J. Tamme oma õpilastega, pidi kujutama endast midagi siirast ja väga elulist.

J. Tamm (esireas vasakult teine) Aleksandri-linnakooli
õpetajana 1893. aastal

Neile eeldustele võis järgneda vaid üks ootuspärane tulemus — õppe- ja kasvatustöö viljakus. Paljud Aleksandri-linnakooli õpilased mäletavad suure lugupidamisega J. Tamme kui oma hariduse- ja kujunemistee suunajat. Kahtlemata oli tema ka üks peamisi, kes oli võimeline innustama õpilaste kirjanduslikke harrastusi. Viimases mõttes tuleks nimetada iseäranis H. Pöögelmanni; oma huvide ja arengusuuna tähtsaimate mõjuteguritena on ta tõstnud välja eeskätt J. Tamme tunde ning isiklikku suhtlemist temaga nii koolipäevil kui hiljemgi.

Mis puutub J. Tamme niinimetatud isiklikusse elusse, siis tõi Põltsamaa sellesse ilmselt värske tuulepuhangu. Kui Pilistveres kalduti temasse suhtuma otsekui alaealisse, siis nüüd sattus ta tähelepanu ja lugupidamise karastavasse õhkkonda. Tõepoolest, alles nüüd, oma eluaastate neljanda kümnendi lävel võis ta end esmakordselt tunda enam-vähem täiskasvanuna ja sõltumatuna.

*Siin minu elu iseseisvus algas
ja edasi ma läksin sellel teel —*

ütleb J. Tamm ise seda aega hiljem meelde tuletades.¹

¹ vt. KM KO, f. 129, m. 7:9 (29—32).

Töötamine suures ja nimekas koolis nagu liikumine Põltsamaa seltskonnaski pidid paratamatult mõnel määral lihvimise tema käitumise nurgelisi kante. Ei ole kahtlust, et Aleksandrikooli-aastad tõid kaasa suurema vilumuse ja vabaduse tema suhtlemises inimestega. Ometi võis ta tolalgi vahetevahel üllatada otse lapseliku lihtsameelsuse ja tahumatusega.

Naiste seltskonda võõristades tundis J. Tamm end kodusemana kolleegide hulgas, kuigi esines ka siin sõnakehvana. Päeva ülejääki või muud vaba aega saadeti tihti mööda kohaliku põllumeeste seltsi einelauas või Bürgerklubis. Siin võidi sagedasti näha gruppi õpetajaid, kelle tuumiku moodustasid Nikolajev ja Goveino; ning nende hulgas nähti ka J. Tamme suurt, tüsedat kogu. Aega kulutati siin lõbusalt — napsivõtmise ja kaardimänguga. J. Tamme käitumise seda «elumehelikku» osa jälgisid ta õpilased, nagu mitmed teisedki ta tuttavad ja sõbrad mure ning erutusega; vanemad poisid kurtnud, et sel kombel viiakse ka «meie Tamm» põhja...

Ent J. Tamme isiksus osutus siiski liiga tuumakaks, et taoliste karide otsa pihustuda. Tõsi küll, neil aegadel tunneb ta isegi, nagu oleks temaga midagi viltu; eelkõige tunneb või kujutleb ta, et temas on kustunud luulesäde. Oma tolleaegseid meeleolusid pihub ta laulukeses «Seisul», kõneldes oma tuimusest ja uute sidemete sasist. Ent seal samas võtab ta seda kõike siiski kui ajutist, lohutades end järgmiselt:

*Ma kogun rammu vaimu käigile
ja ootan luulesädet sinna...
Mil saab ta lööma mõtted läigile
ja tulel täitma tuima rinna!*

*Nii kogub kiiri päevakivi ka,
kui kaotanud on läike juba,
et jälle külvaks saadud ivi ta
ja täidaks hiilgel öösist tuba.*

Ja tõepoolest nii see oligi. Kolm Põltsamaa-aastat kujunevad ka luulepõllul küllaltki rohkete saavutuste ajaks.

Nüüdki sünnib koolmeistrist poeedi sule alt mõndagi niisugust, mida juhivad ajajärgu otsesed või kaudsed nõuded. 1890. aastal kirjutab J. Tamm neli luuletust, mis

käsit kirjast kannavad üldpealkirja «Dr. M. Veske mälestus». Neist esimene ja ühtlasi küll ka tundetiheidaim «Leinalaul Dr. M. Veske surma peale (4. mail 1890)» on tõenäoliselt sündinud Kaasanist saabunud vapustava surmasõnumi vahetute muljete all; järgnevad kolm laulu aga juba sügisel, ühenduses M. Veske põrmu Tartusse ümbermatmisega 1890. aasta oktoobris. Need on poeetiliselt lennukad, pingsast tundetoonist kajavad värsid, kus mõnel puhul teadlikult pannakse kõlama M. Veske enese toone. J. Tamme laulud kujutavad endast otsekui osa sellest haledast, üle maa tõusnud leinakahast, millest ta ise samas kõneleb. Tema, kadunud luuletaja kunagine õpilane, suutis täie siirusega kätkeada oma salmikutesse rahva leinatunded, meeleolu ja vankumatu optimismi. Laulud kõlasid ka surnuaial, osalt autori enese poolt ettelõetuna, osalt aga viisistatuna Aleksandri-linnakooli õpilaskoori esituses, ning ilmusid kaasaegses ajakirjanduses. Ja kui «Oma Maa» ütleb, et «Tamm on nendes nagu rahva südamest rääkinud, sest just nõnda mõtles ja mõtleb rahvas Veskest»¹, siis sedapuhku see polnud mingi tühipaljas fraas. Nüüdisaja lugejat aga lausa üllatab neis lauludes M. Veske mitmekülgse tegevuse põhijoonte õige väljatoomine ja kogu tema elutööle antud hinnangute tabavus.

Eeskätt koondub lauliku tähelepanu Põltsamaa-aastatel sellele, et vormidesse valada juba isiklikult kogetut ja isiklikult läbituntut. Sellelt pinnalt sünnivadki neil aastail ta lüürika väärtuslikumad tooted.

Siin paelub meie pilku kõigepealt matkakirjeldus «Käik Kalevipoja süngil» (1891). Selles kujutatakse jalgsimatka Alatskivi mõisa juures kerkivale linnamäele. Õnnestunult ühendab laulik siin oktaavstantsi range vormi ja oma mõttekäikude-kujutelmade vaba, kammitsematu lennu; kusjuures luuletöö žanr — reisikirjeldus — määritleb tema ülesehituslikud komponendid. Luuletuses võime kohata ohtralt mõtisklusi, siia-sinna vilklevaid meeleolusid ja kujutelmi, mis muistse vägilase asupaik autoris tekitab, olgu need ühendatud matkaja enese isikuga või rahva õnnetu saatusega. Eleegiatundest õhkuvaisse stroofidesse põimub rahvapärimeste riismeid, mis siin, linnamäel uuesti elustuvad ja mis laulikule ikka südamelähedased on olnud. Piirdugem siin ühe näitega:

¹ Oma Maa 1891, nr. 1, lk. 11.

*Kaks allikat, need üheteise ligi
seal jooksvad välja mäeharja seest.
Nad on kui silmapaar, kust nutujõgi
veel praegu voolab välja surnu eest.
Eks nende voolust kaunist lisa sigi
küll oja, et küllus oleks veest,
ja õhtu a'al, kui udu tõuseb üles,
hulk kujutusi heljaks udu süles.*

Nähtu ja lugejale näidatu, puudutatud tunnetuskihtide rikkus, tegelikkust romantiliselt varjundav rahvaluulefantaasia koos asjalik-karge või õrnatoonilise lüristmiga — kõik see on matkakirjelduses realistliku aja- ja oludetunnetuse raamides välja peetud. On põhjust kahetseda, et huvipakkuv ning žanriliselt uudne luuletöö ei jõudnud omal ajal meie lugejate ette.

Vaadeldud matkaloos ulatab J. Tammele kui lüürikule õnnelikult käe tema talendi teine külg — võimed jutustajana. Kahe pooluse — lüürilise ja eepilise — sünteesi viljakusest võisime tuua näiteid juba varemgi, eeskätt «musta aja mälestuste» puhul; ent sellest on meil põhjust kõnelda edaspidigi. Tugev lüüriiline tundeelamus, valatud mingisse jutustuse- või kirjelduse-sõrestikku — see laad iseloomustab tervet J. Tamme lüürikajärku ajavahemikus 1891—1893, avaldudes eeskätt selle ulatuslikumas osas — ema mälestusele pühendatud lauludes.

Ema surm 1889. aasta veebruaris vapustas emasse kiindunud laulikut sügavalt. Kaotuse tõeliku tunnetamiseni jõudis ta selgemal kujul alles mõnda aega hiljem. 1891. aasta suvel kodu külastades hakkavad luuletaja meel-mõtteid köitma kujutelmad emast, aga ühtlasi kerkib ta vaimusilma ette hulk pilte ta noorusmaa radadelt. Samal ajal hakkavad mälestustekujud vormuma ta luuleraamatu lehekülgedel. Paigutatuna tsüklisse «Ema mälestus» moodustavad need luuletused omapärase järgu J. Tamme lüürikas. Mõnikord vabavärsis, enamasti tavalistes nelikutes, kuid vahel sekka ka keerukamates stroofivormides — nii viiakse meid siin autori isiklike elamuste maailma.

Tükk aega on mälestuskiirte vihk suunatud otseselt kadunud emale. Luuletuses «Kalmul», mis koosneb õieti kümmekonnast üksiklõigust, püstitab luuletaja, nagu ta ise ütleb, ema hauale risti. Õieti ringlevad siin ta mõtted

ja kujutelmad tõelise, lihtsa puuristi ümber, mis seatud ema hauale Rannu surnuaial. Mitmesugusel viisil püüab ta siin välja öelda, et kalmul valatud pisaraist võrsuvad laulud:

*Ja risti ümber mõtted
ma õiteks kokku toon
ning oma südamele
seal laulukoja loon.*

Pealkirja all «Pildid» järgneb rida mälestuste-killukesi, millega astutakse välja surnuaialt, elavale ja elurõõmsale noorusmaale. Siingi valitseb ema armastav ja lauliku hinges hellalt hoitud kuju. Siin õpetab ema voki taga istudes poisikest lugema, läheb tema eest pühapäeva hommikul karjaga välja või tuleb, kui poiss on võõrsil karjaseks, teda vaatama ja mähib ta lõhkenud jalgu. Küpse mehena mõistab ta hästi ema uhkust poja üle («Kiitus»), nagu ka ema armastust («Kooliviik»). «Pildid» mõjuvad oma lihtsa ära-öeldusega. Võrsunud luuletaja tundeelu intiimselt-isiklikust nurgakesest, pole nad sõandanud astuda laiema avalikkuse ette.

Laulude tsükli teises pooles tikub ema mõnevõrra tagaplaanile jääma. Ent needki pildid tahab laulik välja joonistada ema mälestuseks, nagu ta kinnitab sissejuhatuses «Mälestused»:

*Ma tahan neile elu sisse anda,
nad surematuks teha vaimu väel
ja nagu kalmuõied hellal käel
mu ema mälestuseks ilma kanda.*

Eeskätt hakkab nüüd elama poisikesest enesest täidetud maailm, avanevad tema kunagised mängu- ja karjarajad. Siin meenutab ta jahimängu toas («Jahil») või muigab mõistvalt poisikeste hooplemise üle («Ujujad»); siin näeme paljajalu porilompides patserdavat väikemeest («Kure-saapad») või siis juba pildikesi karjapõlvest («Ülem», «Linnupesa»). Needki osutuvad meeldivateks, lihtsalt vormitud palakesteks oma realistliku elu- ja kunstikäsitusega, oma miljöö ja siin liikuvate inimeste ning nende arusaamistega. Ent siit, mälestuste-raamatu teisest poolest leiame ka niisuguseid laule, kus antakse edasi nii-öelda muljete summa, kus valitseb lüüriline tundeelamus, vala-

tuna romantiliselt varjundatud, poeetiliselt-lennukasse sõnastusse. Saavutustena selles laadis tuleks välja tõsta «Lapsepõlv» ja ajakirjanduse või koolilugemike kaudu üldtuntuks saanud luuletused «Karjapidajad» ning «Karjapõlv».

Kümmekonna aasta jooksul, mis lahutab omaaegset tsükli «Hällilt elule» Põltsamaa-aegsest mälestusluulest, on autor käinud läbi märkimisväärse edenemistee. Seda tähistab liikumine üldsõnalise juurest asjaliku ja isikliku juurde, maneerilt vahetu mulje ja värske sõna juurde. Jäädes oma põhilises osas autori laualaekasse, ei pääsenud need laulud kahjuks etendama seda osa, mis neil oleks ehk olnud meie toleaesges lüürikas.

Rööbiti «Ema mälestuse» lõpetamisega sünnib õnnestunud palasid väljaspool tsükli raame: «Suvisel pühapäeva hommikul», «Hõiskel», «Karjapõlves». Need osutuvad põhiliselt ilusa suvehommiku idüllideks oma sinitaeva ja päikesesära, lõolaulu ja karjapõsunaga. Nendegi kujutelmade virgumise ja toitumise lätet tuleb otsida esmajoones mälestustemaalt, kus laulik tollal oma vaimus nii keskendunud ilmega tavatses matkata. Järgnegu siin näitena «Hõiskel» (mis esmakordselt trükis ilmudes — 1897 — kandis samuti pealkirja «Karjapõlves»):

*Liiri, lõõri lõpmata
siniõhu sees
üle aasa õitseva
heliseb mul ees.*

*Kari söömas aasa peal,
istun mättal maas.
Sirin, särin siin ja seal:
hääliil on kõik aas.*

*Pajupilli võtan ma —
hing mul hääli täis:
«Tuudi-luudi-luudi-la»
läbisegi käis.*

Siit, suvehommiku kangastustest mõne tunni võrra südapäeva poole ja — võimegi astuda kuumuses virvendava ning voogava maastikupildi ette, luuletuse «Kilinkõlin» meeleolude ringi («Postimees» 1894). On tähelepandav, et autoril läks see korda ühel südatalve päeval,

1893. aasta jaanuarikuu lõpus. Siingi, sekstiinides, 'koh-tame puhtaid riimikõlasid, päikesesära, õiehiilgust ja suve hõiskehääli. Ent sedapuhku tajume silma või kõrva mul-jeid rikkamalt; karjapilli asemel hakkab kostma südame hääl:

*Täis õiehiilgust aas on nüüd
ja igal pool on hõiskehüüd:
ilm virvendab ja voogab.
Ma vaatan, kuulun aasa pääl:
kõik õhk on nagu ainus hääl,
ta heliseb ja hoogab.*

*Mis kõrv mul kuuleb, silm mul näeb,
see lennul hinge sisse läeb:
seal kilin, kõlin, sära.
See eluküllus rusub mind;
mul lahti, lahti tikub rind,
et koormat heita ära.*

*Hääl hinge põhjast üles keeb,
vaim ilukoorma lauluks teeb;
laul välja saata vaja ...
Ja häältega, mis aasa pääl,
nüüd sulab kokku minu hääl:
üks kilin-kõlin, kaja.*

Õigustatult leidis «Kilin-kõlin» omal ajal koha koolis päheõpitavate palade hulgas.

Põltsamaa-aastail jõuab J. Tamm lüürikuna kahtlemata oma võimete kõrg-perioodi, kus üsna tunduvas osas näeme autori realistliku kunstitunnetuse süvenemist. Meie lüü-rika üldpildi seisukohast tähendas see eelkõige jutus-tava koega tundeluule rikastamist — isikliku astumist ebaisikulise kõrvale, peamiselt humoristliku armastusluule kõrvale, mida tollal viljelesid K. E. Sööt ja A. Haava. Ta avas meie lüürikas lapsepõlve-mälestuste ohtra, muljete-ja värvideküllase varaaida. Tõsi küll, aiaäärsest tänavast, murukoplist või kaunist karjalapse-põlvest oli varemgi lauldud. Ent J. Tamme juurdeasumine ainealale köidab tähelepanu oma sihipärasuse ja haarde ulatusega, eeskätt aga oma uudse lähenemisega — huviga konkreetse sünd-muse ja realistliku detaili vastu.

Omal ajal pääses kõigest sellest küll vähe trükiveergudele; kuid nende laulude sündi tuleb igatahes tervitada kui tõsiasja, kui midagi niisugust, millel ei võinud puududa tähendus meie kirjanduslike töökspidamiste edaspidise kujunemiskäigu mõttes.

Põltsamaa-aastail kirjutab J. Tamm ka mitmed ideeliselt kaalukad ja kunstiliselt õnnestunud eepilised palad, toetudes nüüdki enamasti rahvaluulele. Siin sünnib või vähemalt valmib pikem sekstiinides kirjutatud värss-muinasjutt «Kuldking» («Valguse» lisaleht 1891), mis oma põhijoontelt kujutab rahvusvaheliselt tuntud tuhkatrüinu-lugu. On võimalik, et ümbervärsistamise aluseks oli Fr. R. Kreutzwaldi poolt kirjapandud «Tuhkatrüinu»; ent küllaltki olulised lahkuminekid kahe töö vahel viitavad kui mitte mõnele muule variandile, siis vähemalt «Kuldkinga» autori erinevale kunstikavatsusele. «Kuldking» on üles ehitatud ladusalt ja reeglipäraselt, sündmustiku astendudes kolmikkorduses. Karakteriseerimisejõu saavutab sõna seal, kus jagatakse sotsiaalset kriitikat või moraaliaalast hukkamõistu, näiteks tigeda pere-ema kujutamisel:

— — — tema

*oli lesk ja ihaldas
ikka pühapaika astu.
Aga vaeselapse vastu
sähistes nii sõnaldas:*

*«Sina aga, orjaplika —
hooletumalt elad ikka —
laiskus suur sul luie sees:
toobi ube viskan tuhka;
korja üles, ära puhka —
tulles olgu toit meil ees!»*

Ent ometi, peamised ülesehituslikud kandepinnad, peretütarde jutustused kipuvad jääma lamedaks. Autori muidu nii värvikas tegelaste kõne kujuneb siin hallikoeliseks registreerimiseks. Kohmaka käega vaske, hõbedasse või kulda riietatud tütarlast näib autor isegi otsekui võõristades vaatlevat; ja lugejalegi kipub vaeslaps kuidagi kaugeks jääma. Igatahes ei ole «Kuldkingas» jõutud Fr. R. Kreutzwaldi jutustuse läbinägevuse, poeetilise elevuse või sooja lürismini.

Sobivamasse keskkonda astub J. Tamm kahtlemata luuletusega «Ulli allik» («Jakob Tamme Lugulaulud», 1914). See on omapärase nelikstroofis — viiejalgsete värsside kolmejalgsetega vaheldudes — kirjutatud lugu sellest, kuidas rehepapp valab vanapaganale rohu pähe sula tina silma. Selleski toetub autor rahvasuust kuulnud, suure populaarsuse omandanud motiividele. Mõneti suundub J. Tamm teist rada. Eeskätt püüab ta leida loost mingit eetilist või psühholoogilist tuuma. Ja koomilist «ise tegi» puänti välja jättes süveneb ta asjalikku selgitusse — sooservas vuliseva allika nime saamisloosse. «Ulli allika» näol seisab meie ees mitte parastavat naeru esile kutsuv muinasjutt, vaid tõsisesisuline, olustikku ja rahvalikku mõtteviisi sügavamalt peegeldav kohamuistend.

Kahe ballaadiga «Ussipealik» ja «Ussi hari» astub J. Tamm ainevalda, kus rahva fantaasia on liikunud isearalise elevusega. Ussikuningast ehk -pealikust on pajatatud lugusid ka luuletaja kodukohas Rannus, nagu mäletavad vanemad verevlased. 1891. aasta juulis valminud «Ussipealiku» («Kasuline Talurahva Kalender 1893») keskse motiivi — karjapoiss ussideringis — pärinemises rahvasuust ei peaks olema kahtlust. Õieti moodustab rahvapärimus oma üleloomulike momentidega ballaadis vaid ülesehitusliku sõrestiku, mis võimaldab tugevdada ja konkretiseerida võrdluspindu. Autori kunstikavatsuslik raskuspunkt ilmneb värvikas elu- ja olustikukujutuses. Ja kogu ballaadi ideelist suunitlust tulebki otsida siit, karjalapse- ja taluelu kujutamise pinnalt, nagu sellele viitavad ka läbipekstud karjapoisi sõnad luuletuse lõppvärssides:

*Ussipealik heitis armu —
pereit on armuta!*

Teine ballaad «Ussi hari» («Lõbu ja teadus» I, 1898) kujutab endast üht imettegeva võimega ussiharja röövimislugu, millele kogu ballaadi hästiastendatud sündmustik keskendubki: ratsamees kihutab ussikarja sekka, raiub mõõgaga ussikuninga peast harja ning pääseb sellega õnnelikult põgenema. Loo on autor varjundanud poeetilise mõtte ja tundevärvinguga, kätkedes kompositsiooni eluolustikulisi detaile, rahva kombeid-uskumisi ja temas ikka elava püüu teadmiste-tarkuste järele.

Ideelise löövuse hariastme saavutab Põltsamaa-aegne eepika 1891. aastal loodud ballaadis «Vanne», mis avalikkuse ette pääses alles paarkümmend aastat hiljem («Jakob Tamme Lugulaulud», 1914). Hoogsates amfibrahides areneb meie ees lugu härra kelmusest ja saunamehe sajatamisest — faabula, mille päritolu kohta meil puuduvad andmed. Dialoogiga mõisa ootesaalis, mis raamub ballaadi esimesse nelja stroofi, ja paari-kolme nädala sündmustest jutustava teise poolega annab kirjanik edasi rikkaliku emotsionaalse sisu.

Ballaadis avatakse түseda talupoja, vaese Saaremaa saunamehe ning mõisa omaniku, Järvlepa härra erinevad karakterid ning kinnistatakse üks tavalisi riisumisakte kapitalismi sissetungiperioodist. Habemesse kasvanud saunik on mees, kes ei esita süüdistust enne, kui on ära kuulanud teise poole seletuse. Kuigi vaene, ei luba ta enese üle nalja heita. Tema vastus häbematu härra sõnadele on ühtlasi heaks näiteks dialoogi sisemise pinge ja loogika jõu kohta:

*«Ma tänan! Teil, härra, on terav keel,»
nii pajatab võõras: «Paha!
See raha — kui võtsite õigel teel,
siis toogu teil' juurde raha!
Kuid aga, kui oli ehk pettus seal,
siis saagu ta sööjaks teil ihu peal! ...
Teilt mina ei teda taha ...»*

Ja härra? Järvlepa härras näeme kiskjat, kes võtab sealt, kuhu käsi ulatab, tüüpi, kes pealegi oskab endale veel heategija näo ette manada. Oma eksimus tuleb tal lunastada kõrgeima hinna eest, kusjuures temaski hakkab nüüd läbi virvendama midagi inimlikku.

«Vanne» on huvitavalt komponeeritud ja dramaatiliselt astendatud ballaad, tihe, vist ilma ainsagi tarbetu selgituseta luuletöö, sealjuures ometi tulvil elu ja kujundlikkust. Tõsi küll, mõnelgi puhul tasutakse ladusatele riimikõladele mõttekonarustega. Ent mõnest puudusest hoolimata jääb «Vanne» püsima J. Tamme eepilise luule vääristoodete hulgas oma kunstilise kordamineku ja ühiskonnakriitika mõjukusega.

Küllaltki õnnestunuks võime pidada ka 1893. aasta veebruaris kirjutatud «Hundi loomist» («Postimees» 1897).

Luuletust tuleb piiritleda kui loomismuistendit. Kuigi me ei saa näidata rahvasuust kuulnud teisendit, mida tervikuna ja ainuüksi võiksime pidada J. Tamme laulu aluseks, on ometi kõik «Hundi loomise» põhilised motiivid tagasi viidavad rahvapärimustele. Loo õelast Sarvikust, kes oma meistritööle ise ei suutnud elu sisse saada, jutustab autor mõnuses rahvalaulu vormis. Ta maalib laialt ja vabalt, sealjuures ometi eepilises joones takerdumata, põimides elustavaid dialooge, rakendades retoorilisi küsimusi, arhailisi keelendeid ja mitmeid teisi rahvalaulu vormivõtteid.

Nagu näeme, annab J. Tamm Põltsamaa-aastail oma ballaadidele, värss-muinasjuttudele ja -muistenditele tunduvalt lisa. Ideelise terituse või olustikulise ja psühholoogilise süvendatuse kõrval paistab silma autori püüd vormilise mitmekülgsuse poole. Ta katsetab uusi ülesehituslikke või süžeelisi lahendusi, võtab käsile keerukamaid stroofe ja riime, taotleb vaheldust värsside erineva ulatusega.

Tõkelooming kujuneb neil aastail suhteliselt tagasihoidlikuks. J. Tamm tõlgib Goethe ballaadi «Kuningas Tuules» ja mõned lüürilised palad, enamasti niisugused, kus autorit on köitnud mingi loodusekujundisse kätketud armastus-motiiv («Heidenröslein»); ei ole raske neid ühendada tõlkija enese tolleaegsete katsetustega selles laadis («Une juhil» jt.). Heaks tõlkeks osutub kahtlemata Fr. Schilleri «Alpi kütt». Vene kirjanduse osas pöördub tähelepanu sedapuhku pea ainuüksi I. Krõlovile, kes muide oli tõusnud tollal meie kirjandusliku avalikkuse huvi keskpunkti. Tema valmidest tõlgib J. Tamm «Rikka mehe ja luuletaja», «Kassi ja ööbiku», «Eesli ja ööbiku», «Sea»; neist kaks viimast jõudsid varsti ka lugejate ette («Postimees» 1893). Siinjuures läheb J. Tamm kaasa ajajärgu tavaga vahendada meie lugejaile «vanaisa» Krõlovi palasid võimalikult mõnusalt, ladusalt, rahvapäraselt. Temagi laskub mõnel puhul sisuliste ja vormiliste muudatusteni, näiteks valmide «Rikas mees ja luuletaja» ning «Siga» tõlkimisel: teisendab või lisab — vastavalt eesti olustikule — üksikasju, muudab nimesid, rakendab eesti rahvalaulu vormi. Sel kombel astuvad need palad õieti juba ümberluuletuse piiridesse.

Põltsamaal olles leiab laulik mahti korraldada oma seniseid töid ja neist osa trükkis avaldada. 1892. aastal jõuab kirjandussõprade ette väikeseformaadiline raama-

tuke, mille esikaanelt võib lugeda: «Ärganud hääled. Luuletanud Jakob Tamm. Esimene anne. (1881, 1882, 1883 aastal). Tartus. Trükitud K. A. Hermann'i kirjadega. 1892.» Sellele järgnes mõne kuu pärast teine anne, mis sisaldas luuletusi ajavahemikust 1884—1886. Oma esikkogud — need jäid ühtlasi ka viimasteks — tuli autoril välja anda omal kulul. Kuna aga koolmeistri rahalised säästud olid üsnagi napid, siis jäi vaid üle sõpradelt laenata. Ka raamatukeste lugejateni viimine ja müütamise organiseerimine toimus enam-vähem omal käel.

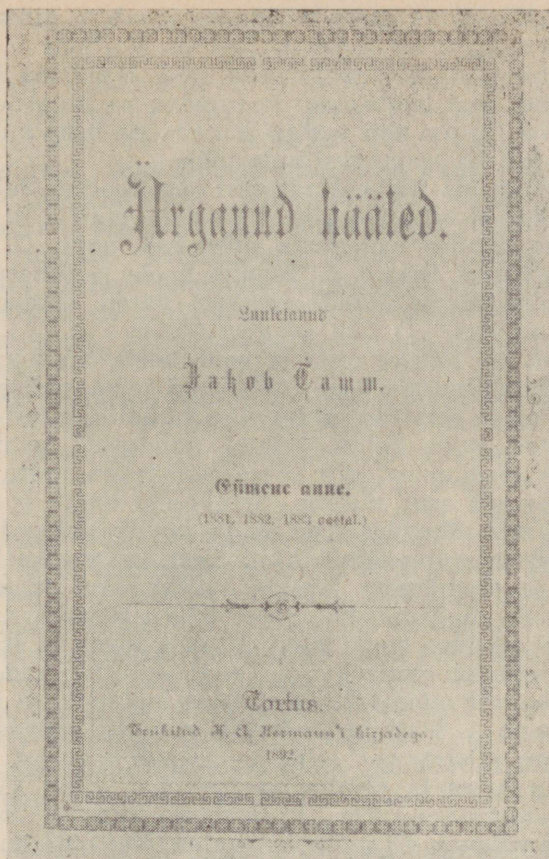
«Ärganud hääldesse» on koondatud algupärandid ja tõlked; tsüklitesse paigutamisel jälgitakse põhiliselt temaatilist printsiipi, mis mõnel puhul annab aset žanrilisele. Tunduv osa luuletusi tuuakse siin mõnel määral ümber töötatud kujul; peamiselt kannavad parandused küll redaktsioonilist iseloomu. Luuletuskogude sirvimisel võib tähele panna hulga 1881.—1886. a. loodud laulude puudumist; lünk hakkab silma eriti seal, kus oleksime oodanud kohata luuletusi, nagu «Sulele», «Eestimaale», «Sulase mõte», «Uhke maja» või teisi tõenäoliselt 1882. aastal sündinud, peamiselt feodalismi igandite vastu sihitud ründelaule. Igatahes — noore autori näo üks pool pidi siin jääma hoopis varju; teine, lugejatele avanev pool, oli aga tunduvas osas moonutatud joonte teravusi siluva retušiga, asjaolu, milles peegeldub oma aja tingimuste ja võimaluste pitser.

Kaasaegne kriitika («Postimehes», «Olevikus») leiab põhjust uudiskogudele ette heita mitmeid puudusi, peamiselt küll keelelist konarust või mõtete arendamise ebaloogilisust. Üldiselt saab noor autor siiski tunnustuse osaliseks: temas nähakse väljapaistvat luuletajat, kelle peamine tugevus tuleb ilmsiks ballaadi- ja valmižanris; ja eriti neil aladel võivat temalt edaspidigi palju loota.

VII

1893. aasta suvel siirdub J. Tamm Väike-Maarja alevikku, asudes sinne kihelkonnakooli juhataja kohale. Väike-Maarjasse jääb ta 14 aastaks — kuni oma surmani.

Siia tulles sattus J. Tamm suhteliselt jõukasse ning ärksa vaimuga maanurka; see oli koht, kus osati haridust

«Ärganud hääle» I ande kaas

hinnata ja koolist lugu pidada. J. Tamme enesetundele pidi kahtlemata mõjuma hästi see, et uue kohaga vabanes ta ametialasest alluvusest: siin, kihelkonnakooli hoones tuli juba arvestada tema peremehesõna.

Koolijuhataja koht tagas J. Tammele võrdlemisi soliidse majandusliku seisundi. Sellele aitas omajagu kaasa kodune majapidamine, mille hingeks oli kogu aeg õde Mari, tõsi küll, rohke jutuga, aga küllaltki hoolikas perenaine. J. Tamm võib nüüd maksta oma võlad ja aidata pealegi

veel teisi. Viie-kuue aasta möödudes jõuab ta niikaugele, et söandab sõlmida ostulepingu Rannus, Võrtsjärve kaldal asuva Andresjaani talu peale; seda hakkab pidama Annest õe perekond, seal leiab nüüd kodupaiga ka isa Ado. Igatahes võib J. Tamm neil aastail pühenduda üsna muretult nii kutse- kui ka kirjanduslikule tööle.

Esijoones kulus Väike-Maarjaski aeg koolile. Suhtudes kooli- ja kasvatustöösse täie tõsidusega püüdis ta koondata enese ümber võimetega õpetajaid, nagu G. Mälk, M. Reisenbuk, J. Sõster. J. Tamme hoole ja juhatuse all tõusis Väike-Maarja kihelkonnakool varsti silmapaistva tasemega kooliks.

J. Tamm ise õpetas eesti ja vene keelt, ajalugu, geograafiat, katekismust. Nagu mäletavad tema endised õpilased, seadis ta õppetöö suhtes üles küllaltki suuri nõudmisi. Aineis, mille kohta õpikud puudusid, tavatses ta rakendada loengumeetodit: dikteeris klassile mitu tundi järjest, siis aga asus küsima. Sealjuures on ta õpetanud «kõrgelt», mis tähendas seda, et ta püüdis pakkuda rohkem, kui programmis ette nähtud. Eesti ja vene keele tundides oli ta eesmärgiks juhtida õpilasi elava kirjanduse enese juurde. Ja temal kui poeedil läks tööpoolest korda äratada kirjanduse vastu huvi. Klassis luges ta ise üsna sagedasti ette nii vene kui ka eesti autorite töid, tehes seda ilmekalt ja mõnusalt. Etteloetust mäletatakse I. Krõlovi valme ja A. Puškini luuletusi, viimaste hulgas pikeemat poemi «Poltaava», mida ta osanud algusest lõpuni peast. Siin luges ta «Kalevipoega» ja J. Liivi «Varju». A. H. Tammsaare, üks J. Tamme siinseid kasvanikke, kes võlgneb nii mõneski suhtes tänu oma kooliaastatele Väike-Maarjas, tunnistab mõnikümme aastat hiljem: «Väike-Maarjas puutusin esmakordselt kokku kirjandusega... Mind juhtis sinna J. Tamm. Tuleb meelde juhus, kus Tamm meile ette luges Juhan Liivi teost «Vari». Kõik õpilased, eesotsas Jakob Tamme endaga, olid tõsisel vaimustuses. Pärast lugesin seda ise mitmel korral.»¹ J. Tamm tegi kõik, et panna klassi aktiivselt kaasa elama. Õpilastelt nõudis ta paljude luuletuste päheõppimist, olgu eesti või vene keeles. Värsimõõtude läbivõtmisel sai klass ülesande kirjutada luuletusi. Vahel tuldud sellega päris hästi toime; teinekord aga oli mõni

¹ Postimees 1928, nr. 28.

lainud kõigega niivõrd viltu, et kogu klass naeris müri-
nal ning õpetajagi ei suutnud tõsiseks jääda.

Õpilaste raskustesse või muredesse suhtus J. Tamm isa-
liku tähelepanu ja hoolega, olles alati valmis ulatama oma
abistavat kätt. Tõsi, see kehakas, harva naerev ja mõnigi
kord koguni range ilmega mees võis paiguti mõjuda ehk
kartust sisendavalt... Ent oma südamepõhja kätketud
soojuse, oma teadmiste ja nõudlikkusega, lihtsa, alati piin-
likult õiglase käitumisega võitis ta peagi nii õpi-
laste kui ka lastevanemate lugupidamise. Veel aastaküm-
neid hiljem on Väike-Maarja kihelkonnakooli meesõpila-
sed tavatsenud eneseteadlikult kõnelda endist kui Tamme
poistest.

Kuigi enamasti vähese jutuga, ei kujunenud J. Tamm
mingil määral erakuks. Vastupidi — ümberkaudse rah-
vaga sugenes tal elav ja sõbralik läbikäimine. Ta lõi kaasa
kohapealseis kultuuri-elu üritustes, kujunedes selleski
mõttes üheks Väike-Maarja keskseks tegelaseks. Kui
75-aastase «priiuse» auks korraldati 1894. aastal ale-
vikust mõni kilomeeter eemal Ebavere mäel pidu, esines
J. Tamm seal kõnega rahvausu kombeist ja mäe ümber
tekkinud muistendeist. Ta mängis kaasa näidendeis, mis
kanti ette kohapeal või millega käidi mõnikord ka kauge-
mal. Tema osadest mäletatakse Jakob Liivi «Ordumeistri»
nimikangelast ja A. Jürgensteini «Juta» Sarvikut, mis-
sugused mõlemad leiti talle väga sobivad olevat. Tema
«menust», iseäranis Sarvikuna, kõnelevad mitte ainult
seda aega mäletavad väike-maarjalased, vaid ka J. Tam-
mele läkitatud kirjad. Keegi anonüümne õnnitleja jagab —
tammelehekujulisel kaardil — oma vaimustust humoori-
kates värssides, mis olid veel hiljuti mõnel kohapealsel
inimesel meeles:

*S u u r o l e d S a a m m u k u i l a u l i k
j a t u t t a v i g a l a ' a l ,
s u u r o l e d k a k u j u p o o l e s t ,
t a m m V ä i k e s e M a a r j a m a a l .
S u u r o l e d n ü ü d k o l m a t k o r d a ,
S a « S a r v i k u n a » j u ,
s e s t h õ i s k a n h u r r a a ! k o l m k o r d a ,
m e s u u r T a m m , t a e l a g u ! ¹*

¹ KM KO, f. 129, m. 6:40(8).

Neilgi aegadel püsis J. Tamm võrdlemisi elavas kontaktis kaasaegse kirjandusliku eluga. Kuigi Eesti Kirjameeste Selts ägeneva poliitilise võitluse ja seljataguste intriigide õhkkonnas pidi oma tegevuse lõpetama (1893), jäid ometi püsima seal sõlmunud omavahelised tutvused. Selleks ajaks oli J. Tamm tõusnud meie kirjanduslikus avalikkuses üheks keskseks ja mõnetigi ka tutvusvahekordi siduvaks kujukaks. Ta pidas kirjavahetust E. Peterson-Särgavaga, kes tema järglasena oli asunud Aleksandri-linnakooli, H. Pöögelmanni ja O. H. Mүнtheriga, koolivenna, luuletuse «Ööbikule» autori G. Wulff-Öiega. Sellele lisandus muidugi enam «ametlikku» laadi kande kirjavahetus ajalehtede, ajakirjade, kooliõpikute ja mitmesuguste muude väljaannete toimetajatega, nüüd enamasti juba viimaste «nõudjaks pooleks» olles.

Väike-Maarja kihelkonnakoolimaja

Ent Väike-Maarja oli juba iseendastki meie neid kohti, kus kirjandusliku elu pulss lõi tähelepanud eelvuse ja energiaga. Siin elas ja töötas Peeter Jakobson; Triigi-Avispeal elas Jakob Liiv, kes mõne aja pärast alevikku asus. Need ja Jakob Tamm moodustasidki nn. Väike-Maarja «parnassi». Enam juhuslike osalistena tulevad arvesse ka mõned teised, eeskätt K. Krimm ja O. H. Münt-

her. «Parnaslaste» kohtumisel koolimajas, aleviku teemajas või mujal puhkesid alatasa elavad arutlused kirjanduse ümber. Siin olid — Jakob Liivi mäletamise järgi — kõne all luule keel, riim ja rütm, luuležanrid või tsensuuritingimused, aga tihti ka üldine poliitiline olukord. Loeti ette valminud töid, vahetati mõtteid edaspidiste kavatsuste üle, vaieldi mitmesuguste päevakorral olevate küsimuste üle. Väike-Maarjas nähti vahetevahel liikumas ka Juhan Liivi, kes siin olles viibis enamasti venna juures. Ent mõnikord peatus ta koolimajas, kusjuures ta ei unustanud kaasa toomast luuletusi, et neid J. Tammele lugeda anda.

Teatavasti märgivad 1890-ndad aastad kapitalistlike suhete hoogsat arengujärku, perioodi, mil teravnesid klassivastuolud maal ja linnas ning mil kiires tempos kasvas töörahva klassiteadlikkus. Sel ajal elas eesti kirjandus läbi tähtsa pöördeaja — ülemineku kriitilisele realismile. Selle tee silmahakkavamateks tähisteks kujunesid Juhan Liivi «Vari» koos ta lühijuttudega, E. Vilde realistlik külaromaan «Külmale maale» ning E. Peterson-Särgava «Paised». Kogu selle murrangulise protsessi juures etendasid ühiskondlike põhjuste kõrval oma osa vene ja Lääne-Euroopa kirjanduslikud eeskujud.

Mis puutub J. Tammesse, siis võisime tema juures märkida üsna tugevaid romantismi sugemeid, olgu lüürikas, olgu eepikas; viimases näiteks tema toetumist rahvaluulisele fantaasiale — asjaolu, mis jääb kehtima ka edaspidi. Ent selle kõrval võisime tähele panna üsnagi sihitadlikku ja võrdlemisi pidevat huvi realistliku ainekäsitle vastu; selle peamisteks avalduspindadeks eepikas olid tõepärasus elu-olustikus ja psühholoogias nagu kogu ideelise suunitluse elulisus ja kaasaegsus. 1890-ndate aastate algupoolel on meil aga alust kõnelda tema nii-öelda teoreetilisestki teadlikkusest realistliku kunsti olemuse ja nõuete suhtes. Vastu vaieldes arvustusele, mis 1893. aastal avaldati «Postimehes» Juhan Liivi «Kümne loo» ilmumise puhul, märgib J. Tamm kuskil omaenda jaoks mõeldud ülestähenduses, et luuletöö peab «ehk küll mitte päris tõsi, siiski tõe vormiline olema. Münchauseni loo sarnaseid lugusid võib küll iga üks — kes aga valetada soovib — teha, aga katsugu nad tõsist elu Gogoli ehk Tolstoi viisi kirjeldada... Tõsine kirjanik peab kirjatöös

inimese, seltskonna ehk looduse nõnda üles kujutama, nagu nad tõeste on, siis üksi on tema kirja tööol õpetlik väärtus.»¹

Tõepoolest, selles, et kirjandus ei ole mõeldud tühjaks ajaviitmiseks, vaid et see peab inimesi kasvatama, ei avaldu üksnes J. Tamme kui pedagoogi vaatenurk. Siin väljendub tegelikult kogu realistliku kunsti põhilisi eesmärke.

Kõneldes kõigepealt J. Tamme lüürikast ja piirdudes esialgu Väike-Maarjas veedetud aja esimese poolega, võime küll märkida loodust kui lauliku peamist huviobjekti. Ent antudki korral tuleb meil seda võtta mõnevõrra tinglikult.

Siin kõidab tähelepanu kuueteistkümnest sonetist koosnev põimik «Sonetid Ebavere mäele» («Postimehe» lõbulisa 1893). Sonette hoiab koos ühtne, terviklik süžee — kõik Ebavere mäele, kuusemetsaga kaetud hiie-mäele, millel lauliku silm tihti on peatunud ja mis eemalt vaadates näib sinkjasse vinesse mähituna. Oma matkal «Taara majale» vahendab luuletaja meile elegilise tooniga kujutelmi, mis teda sel käigul valdavad — esiteks mäele lähenemisel ja siis juba ülal seistes, kus ümberringi vaikus ja kuusemetsa vari ja kus vaid üks sihivahe võimaldab pilku ümbrusele heita:

*Näen Kaarma mõisat läbi selle lahe,
sealt eemal Väike-Maarja kirikut
ja nende vahel mõne talumaja.*

Iga pisimgi silma tabanud mulje kasvab üle mõtiskluseks rahva minevikust, muistseist uskumustest ja kommetest, rahva kurvast saatusest. Tõsi küll, siin kohtame mõndagi mõtet, mida esimesel silmapilgul oleks raske ühendada meile tuntud J. Tammega, feodalismi jäänuste või kapitalistlike ekspluateerimissuhete armutu kriitikuga. Ent mõneski osas iseloomustab see kõik vist vähem autorit ennast, rohkem aga ettehoiatavaid tsensuuritingimusi. Kõike kokku võttes võib öelda, et kõlama jääb ikkagi luuletaja siiras kaasatundmine rahva kibedale elukaigule; esijoones tajub lugeja ikkagi lauliku südame

¹ KM KO, f. 129, m. 10:2 (3/216).

raskust ja meele haledust, tema armastust paiga vastu, kuhu laulikut on tõmmanud muinasluule läik:

*Ehk elutu, kuid siiski mulle kallis
on endse pühaduse asupaik —
see kalm, kus Eesti iseelu maetud.*

*Ta seisab vaikselt saladuses hallis
just nagu eesti rahva elukäik,
mis endest ajast uduga on kaetud.*

Süngetele kujutelmadele, mis põimuvad mõisa, küla või kiriku ümber, tekivad vastukaaluks teised — muistsest luuleväest:

*See vägi, mis mu rahva vaimu kaitses
ja orjapimedusest läbi viis —
see vägi oli muistne luulevägi.*

*Ta hülgas siis, kui rahvas rahu maitstes,
jõi rahva juurde ka, kui kadus hiis:
vaim võibumisel temas tuge nägi.*

Siin ülal, muinaselu surnuaial laulikut vallanud mõt-
ted muinasluule salajasest, rahva vaimu karastavast var-
juilmast moodustavadki sonetipõimiku tunduva osa sisu.
Sellega saab õieti vastuse algul hiiemäele esitatud küsi-
mus: kas head sa kandsid üle orjaaja?

Muidugi, tänapäeva lugeja kaldub ehk mõnessegi soneti-
põimiku mõttekäigusse suhtuma õlakehitusega. Niisugu-
sed on näiteks autori mõtisklused tõe, valguse ja rahu
vaimust. Tõsi küll, kaasaegsete mäletamise järgi suhtus
J. Tamm ususse võrdlemisi ükskõikselt, võttes seda ees-
kätt kui kombetaitmist. Ja sonettideski ei mõtle ta jumaluse või looja all ilmselt mitte jumalat, millesse ta ise usuks. Ometi äratavad taolised arutlused teatud võõras-
tust.

Peab ka märkima, et enamik luuletusi ei vasta neile
ülesehituslikele nõudeile, mida tavaliselt on esitatud ran-
gele sonetivormile. Samal ajal aga ei puudu mõnedel
üksikosadel, näiteks loodusekirjeldustel oma veetlus;
samuti paneb meid kaasa elama muistse hiiepaiga vaiku-
ses tekkinud kujutluste ja romantiliselt varjundatud mee-
leolude erutavus.

Neil aastail sünnib võrdlemisi arvukalt laulukesi eri aastaaegade motiividel, kantud ikkagi püüdest vormilise mitmekesisuse poole. Neljarealiste stroofide kõrval võime mitmelgi puhul kohata keerukamaid vorme, näiteks luuletuses «Enne äikesevihma» (1893):

*Kuumuse rõhus
lämmastav vaikus on õhus,
taevas kui klaas. —
Kauguse süles
pilveke paisumas üles,
niiskuse nõudel on aru ja aas.*

Kordaläinumate looduslauludena nimetagem palasid, nagu «Tuisu käes», «Talve ilu» ja alljärgnev «Talveöö» (1893):

*Öö on selge. Kõrgel kuu.
Läige üle lume. —
Härmas seisab iga puu.
Taevaserv on sume.
Tuled paistvad siin ja sääl
säral läbisegi...
Eemalt kuulda kiunuv hääl:
rigisemas regi.
Vaikne, ilus talveilm...
Astun üle hange...
Ukse poole pöördub silm —
külm on õues kange!*

Puhtakujulisi loodusmaale loob J. Tamm harva («Talve ilu»). Enamasti annab ta looduse koos inimesega, kaasa arvatud laulik ise oma tegevuse, mõtete ja kujutelmadega. Niisugused on ülaltoodud «Talveöö», edasi «Tuisu käes» ja «Vihmane öö», aga samuti ka mõni aasta hiljem sündinud «Tuisk», «Jaanituli» ja «Jaaniöö». Kahest viimasest näib olevat välja kasvanud tugevalt läbikõlava isikliku noodiga «Vanapoisi kiusatus». Mõnikord põimuvad looduspildikestesse iseloomulikud kujutused lindude eluavaldustest ühel või teisel aastaajal («Sügisel», «Varblane»).

Nende aastate looduslüürika pääseb lugejate ette kaas-aegse ajakirjanduse kaudu, enamasti «Postimehe» või «Linda» veergudel.

Kõige selle kõrval ei pääse J. Tamm mööda ilma kultuurielu päevaküsimuste kohta sõna võtmata, sündigu see siis vastava palve peale või omal algatusel. 1896. aastal mõlgutab ta mõtteid hiljuti antud lubaduse üle ehtida M. Veske haud mälestusmärgiga («Dr. M. Veske mälestuseks»). Alles kolm aastat hiljem — 1899. aasta kevadel — võib ta rahuldustundega öelda: «Seadsime su kuju üles / siia, sinu haua peale...» («Dr. M. Veske mälestussamba avamiseks»). Sama aasta juulikuus tuleb tal seista Väike-Maarja surnuaial Peeter Jakobsoni haua ääres. See oli J. Tammele küllaltki valus löök. Lahkunud sõbra mälestusele pühendab ta mitmed siirast leinatundest õhkuvad laulud: «Luuletaja Peeter Jakobsoni mälestuseks» I—III («Linda» 1899) ja «Sonetid Peeter Jakobsoni matmise mälestuseks» («Postimees» 1899). Siin tehakse kokkuvõtte põrmuvarisenud lauliku, «Udumäe kuninga» autori elutööst ning avatakse lugejat südamesse tabades luuletaja maise elutee viimased, kannatusterohked silmapilgud. Meenutades matuseid ja mõeldes tänamatutele unustajatele, märgib J. Tamm kibestunult:

*Kuid sinu auks ei toodud kuulsaid pärgi,
sind hauda saatmas polnud saadikuid —
ei neiltki, kes su Udumäe peal käivad.*

1890-ndate aastate teise poole lüürikapalasisid hinnates võime öelda, et neis leidub kahtlemata üht-teist õnnestunut ja tänapäevalgi loetavat. Ometi on ilmne: luuleelamuse sellise vahetu edasiandmiseni, siiruseni ja intiimsuseni, mis saavutati Põltsamaa-aastate tundeluules, siin enam ei ole jõutud.

Selle eest moodustab kõnesolev ajavahemik (1893—1899) ühe viljakama perioodi J. Tamme eepilises loomingu. Neil aastail lisab laulik rohkesti uut, elavates värvides kudet oma eepikakangasse, olgu ainestiku ja teemade või žanrilis-vormilises mõttes.

Kõigepealt tulevad nüüdki arvesse rahvapärimuslikud ained. 1893. aastal sünnib «Röövli heategu» («Jakob Tamme Lugulaulud», 1914), ideeliselt ja kunstiliselt õnnestunud töö. Toetudes ilmselt rahvasuust kuuldu loole tuntud vembumehest Rummu Jürist, keda kartsid iseäranis mõisnikud, põimib autor oma värssidesse vaese rentniku elukujutuse. Ja viimane osutubki luuletöös pea-

miseks. Armetu hobusekondi ja vankrilogu kirjeldusega või Madise murelike mõtetega avatakse meie ees renditaluniku elujärg kogu oma troostituses:

*Lauka Madis mõisa poole sõidab,
vaene ruun on temal, vanker vana:
küljekondid ruunal kaugelt näha,
vanker puune, kaagutab kui kana.*

*Lauka koht on väike, põllud lahjad,
põllud lahjad, kehvad vilja andma;
karjamaad ja heinamaad on soosed,
kõhnad karja toitma, heina kandma.*

*Vähe vilja — vähe siis ka raha;
vähe karjatoitu — vähe piima;
aga Madis, Lauka talu rentnik,
rendiraha läheb mõisa viima.*

Komponeerides kogu loo üksiksündmusele — Madise mõisaskäigule — on kirjanik suutnud oma mõnusa, rahvakeelse sõnaga maalida mitte ainult detailselt süvendatud olustikku, vaid on suutnud meie ees elama panna ka Lauka Madise kui tüübi: nii, kuidas ta istub oma logiseval vankril ja mõlgutab mõtteid võla ja kevadise rendiosa pärast, kuidas ta palub Rummu Jüri, et see mõtleks ta naisele-lastele või kuidas ta seisab hirmust kahvatuna mõisahärra ees. Või Rummu Jüri — eks kõnele küllaltki sisukalt tema eest kas või ta napolisõnaline selgitus: «Vargalt üksi võtab õige varas!»

1894. aasta saavutustest köidab esijoones tähelepanu «Merehaldjas» («Linda» 1898), rahvapärimusele toetuv viiest osast koosnev luuletus. Värsimõõt jälgib siin nõtkelt erinevate osade ainestiku laadi ja meeleolu. Näiteks sünnib isa ja poja jutuaajamine esimeses osas võrdlemisi rahulikus, kuid sisemist pinget õhkavais jambilistes värssides; teises osas aga, kus vees hõljuv mereneid meelitab noormeest, tajume värsside vahelduses otsekui rulluvate lainete rütmi:

*Laine tuleb, laine läeb
mässulises meres;
noormees laintel neidu näeb —
värin tõuseb veres.*

Võrreldes «Merehaldjat» «Röövli heateoga» torkavad silma küllaltki suured erinevused. Kui «Röövli heateos» langes peamine valgus elu-olustikulisele küljele, siis «Merehaldjas» huvitab autorit hingeelu kujutamine; viimane osutub õnnestunuks, kuid ei ole ikkagi eesmärk omaette. Kui Lauka Madise loos köitis laulikud eluline küsimus — vaese renditaluniku masendav olukord, siis siin, noormehe ja mereneitsi armastusloos kiindub ta eeskätt rahvaluule fantaasiasse enesesse. Ja kui esimeses oli peamiseks ideeliseks ajendiks lahata üht sotsiaalselt põletavat päevaküsimust, siis teises jääb peamiseks eesmärgiks rahvapärimuse tagasiandmine nii-öelda salmisärgis. Seda vahemaad autori tähelepanu võnkumises kord ühele, kord teisele poolele võisime märgata varemgi, iseäranis nähtavaks saab see aga kõnesolevate aastate eepikas. Selle juures märgib oma osa muidugi käepärast olnud rahvapärimuse olemus, ent teisest küljest hakkab nüüd üleloomulik üha süveneva olustikulise realismi taustal teravamini silma.

Ülesehitusliku ja kujundilise tiheduse, hoogsate rütmiliste värsside ja lopsaka rahvaliku keelega paistavad välja ballaadid «Ettetähendus» («Jakob Tamme Lugulaulud», 1914) ja «Õnn» («Linda», 1895). Nagu «Merehaldjas», nii elab neiski laulik sisse esijoones rahvapärimuskesse motiividesse; ent ometi suudab ta neisse kätkeada enam tõsielulist olustikku ja psühholoogiat, eeskätt «Ettetähendusse». Kesgne motiiv — öine laudade kolistamine ennustab surnut — on ülemaaliselt tuntud; seda on kuulnud ka luuletaja kodupaigas Rannus. Ent ballaad tervikuna, nagu mäletab Jakob Liiv, on kirjutatud tõestisündinud, tema poolt J. Tammele jutustatud loo põhjal. Üksikute detailidega on luuletuses osatud anda tabavaid pilte küla-käsitöölise, puusepa elust, kõneldud tema rõõmust hoolika töö üle... «Õnn» viib meid öisesse talutaresse oma kägisevate voodite ja kriiksuvate kilkidega ega põhjusta tõsisemalt küsimust, mispärast õnne osaliseks sai pere-mehe, mitte aga sulane.

Rahvalaulu vormis on kirjutatud «Puugi kinnipanek» («Jakob Tamme Lugulaulud», 1914), mille põhilisest motiivistikust — puugi äpardus hernekotiga — on kuulnud lugusid Verevis ja Väike-Maarjas. Rahvaluule-pärimuslike lugude otse tulvavat ohtrust võime märgata 1896. aastal. Nimetagem siin vaid niisuguseid

palasid, nagu rahanäppaja istuma nõidumise lugu «Varandusevaht» («Postimees» 1898), viirastusemotiiviline «Sikk» («Postimees» 1897) — jutustatud luuletaja isa Adoga sündinud loo järgi, koolilugemike kaudu tuntuks saanud «Eksituses» («Postimees» 1897) ja «Vesineitsi» («Postimees» 1897). Neid võime nimetada — suurema või väiksema tabavuse astmega — ikkagi ballaadideks. Ent nende kõrval sünnib hulk palasid, kus ballaadile iseloomulikke tunnuseid oleks üsnagi raske leida: «Õnnevalamine», «Pärandus», «Suits Ebavere mäel», «Nõiutud riik», «Kodukäija» (ilmunud enamasti «Eesti Postimehe Õhtustes kõnedes» 1896—1897). Tõsi küll, autori mõttekujutuslik elevus, millega ta ikka ja jälle leiab neis uue vormi ja lähenemisnurga, suudab vältida nende mõjumist üksluisena. Samal ajal aga jäävad need lookesed ikkagi võrdlemisi pinnaliseks üksikmotiivide kinnistamiseks, ilma et viimased põimuksid ballaadile omaseks süžeeks või et nende kehastajad, nimega või nimeta tegelased, saaksid vajalikku karakteri-süvendust.

Ent kuidas ka lugu oleks žanrilise piiritlemisega, mille pärast autor oma loominguvabadust kasutades ilmselt polegi muret tundnud, — 1896. aasta rahvapärimuslike lugude parimast osast õhkub olustikulist sisu; neis kajastub autori võime sisse elada talupoja elusse, muredesse ja rõõmudesse; neis ilmneb oskus meie ette laotada tükk rahva kirevast elu- ja uskumuste kangast.

Järgmisel, 1897. aastal sünnib «Kurja küüsis» («Postimees» 1898). Luuletus, milles peegeldub autori kui pedagoogi veendumus selles, et «kurjakeetmine» ja kasi-matu suu pole hea, äratav J. Tamme ballaadide hulgas tähelepanu nii ülesehituse kui ka üldise kunstilise teostuse poolest. Seitsmevärsilistes stroofides, puhaste riimidega luuletus koosneb kahest osast. Esimeses osas, nimelt ühes stroofis esitleb autor peategelast Mudasoo Marti, kõneleb sellest, missugune see mees oli enne ja missugune ta on nüüd:

*Kas teate Marti Mudasoost,
kuis vandus ta, kuis needis:
kui tõstis atra, ajas hoost,
siis tulist kurja keetis!
Nüüd on ta aga teine mees:
ei kurja kuuldu kõne sees.
See muutus tuli nõnda: —*

Teises osas, mis nüüd järgneb ja mis ajalis-loogilise paigutuse kohaselt peaks kuuluma õieti «enne» ja «nüüd» vahemaile, annab autor sõna Mardile enesele:

«Hoost,» räägib Mart, «kord viisin ma
soo randa õhtu hilja.
Paar tulist panin minema,
et loom ei läheks vilja.
Siis pöörsin koju tutval teel.
Ei käinud kuigi kaua veel —
kaks meest mul oli juures — — —»

Ballaadi värsid sädelevad elavast rahvakeelsest sõnavarast ja rahvapärastest ütlustest; üks konkreetset nähtud detail järgneb teisele, igaüks neist otse meeleliselt tajutav ja teisega dünaamiliselt ühendatud. Öine käik kahe salapärase mehe vahel, üle põõsaste, läbi vee ja pori, miljöö oma üksikjoontega — kõik see mõjub kogusummas tõepäraselt-usutavana, erutavana ja meeldejäävana.

Tugeva olustikulise koloriidiga köidab lugeja pilku rahvalauluvormis «Moksi Jõõva» («Jakob Tamme Lugu-laulud», 1914). Nagu mõni teinegi luuletus sellest ajast, nii põhjeneb ka «Moksi Jõõva» mälestusele lauliku kodukohast. Autor jutustab sellest, mida tal on meelde jäänud ühest Verevi küla veidrikust vanatüdrukust, tuues sekka teisi külaelanikke ja iseenese isiku, nimetades nii inimesi kui ümberkaudseid talusid nende õigete nimedega. Verevlastele on muide teada ka Moksi Jõõva või Eeva nime saamislugu. Kord, kui mehed järvelt tulnud ja kalasaaki jaganud, palunud Eeva: «Laske mulle ka põllenurgakese sisse!» Talle antudki paar kamalutäit ahvenapoegi, mispeale pottsepp Veske Jaan naerdes ütelnud: «Eevale said moksid põlle sisse...» Nii sai Eeva koos moksidega ka nime, mis temast siitpeale enam ei lahkunud. — Hajuvaid jutulõngaotsi on autor püüdnud sõlmida looga kodukäijast: Jõõvale viirastub karm pastor, kes oli teda kunagi vaevanud «peakooli» pärimistega, kes

*hirmutas, kui alles elas,
hirmutamas käis hauastki.*

Kuid ballaadina ei ole laulik kõnesolevat lugu ilmselt mitte mõelnud. Raskuspunkt langeb vana külakehviku

kujutamisele niisugusena, nagu ta lugejagi ette astub: kodutu ja kindla töökohata vanainimene, kes «kudus sukka, hoidis lapsi, /kooris, kui tarvis, kartuleid» ja käis aeglaselt, kepi najal komberdades, külast saadud kasukatükk seljas.

Rahvapärimuslike ainete kasutamisel ja ümbervormimisel jõuab J. Tamme eepikutalent kõnesolevas ajavahe-
mikus oma küpseimasse järku — laialt, realisti pintsliga maalivale voolavusele. Tähelepandavas ulatuses asendub nüüd fantastiline süžee mingi päris tavalise, tõsielulise juhtumiga, mille eelduseks tegelase erutatud kujutelu või ebausk. Eriti nüüd puurib autori pilk sügavale olustikusse ja tegelaste psühholoogiasse. Kirjanik ei jäta kasutamata ühtki võimalust öelda midagi kaalukat kaasaja sotsiaalsete olude ja ideede kohta. Ja vist intiimsemana kui seni tajume nüüd ta jutustavate värsside taga eesti küla tema miljöolist üksikasjade ja siin liikuvate inimestega, nende tööde ja teedega, talutarede, rehealuste, osmikute ja öitsipaikadega. Kui sellele lisada veel ainestikust sõltuv žanriline ja sõnastuslik teostus oma vaba, mõnigi kord traditsionaalseid piirjooni raputava käsitusega, siis avaneb meil J. Tamme toleaege eepika näol pilt, mis seisab meie toleaege luules üsnagi omalaadsena.

Kõige selle kõrval loob J. Tamm neil aastail rohkesti jutustavaid luuletusi vahetult kujutava realistliku meetodiga, esitades mitmesuguseid argielu-nähtusi. Nii ideeliselt kui ka kunstiliselt on nende hulgas tähelepandaval kohal laulud, milles kujutatakse talupoja elu ja tööd feodaalse orjuse tingimustes. 1894. aastal sünnivad «Orjavalim» («Postimehe» lõbulisa 1894), «Emarmastus» ja «Isa õpetus» — pildikesed mõisapõllult, enamasti rukkiväljalt higin küürutavate selgade ja agara kupjaga. Ei ole võimatu, et neis kangastub autori tähelepanekuid veel Põltsamaa-päevist. Nagu sellele vihjavad pealkirjadki, valutab kirjanik siin südant peamiselt inimeste orjameele pärast — selle mitmesuguseid avaldumisvorme ta neis palakestes kinni naelutabki. Mis või kes siin aidata võiks, sellele ei tea temagi vastata. Ta vaid seab meid silm silma vastu olukordadega, mis muserdavad rahva moraali-tõekspidamisi ja nõtkutavad ta füüsilist ning vaimset selgroogu: selgesti võime veel tajuda kepimehe ja ta seljataguse tugevust.

Kui ülalnäidatud pildid olid üldisemalt võttes juba

minevikku vajumas, siis 1898. aastal kirjutatud «Rongatsi Matsi» («Postimees» 1898) teema kõlas neil aegadel veel täie aktuaalsusega. Rahvalaulu vormis «Rongatsi Mats» osutub satiiriks nende pihta, kes tahavad ajalugu tagasi pöörata. Siin maalib J. Tamm rahvareeturi põlastusväärse kuju. Rongatsi Mats, kelle isa oli olnud osav kepikeerutaja, palub luba mõisahärrale alandlikult ette kanda, et see võtaks uuesti üles endise teo- ja kepiõiguse. Kintsukaapiva Matsi argumentidesse on autor kätkenud oma terava pilguheite meie maal kujunenud sotsiaalsesse murrangusse: on ju tõepoolest aeg, kus talupoeg — kui öelda Matsi sõnadega —

*tikub linnasse tülinaks,
vabrikusse vedelejaks.*

Matsi ennastki puudutab küsimus valusalt: tema, kel talu härra armust, jäi tänavu ilma teenijata... Ja nii see ronkmusta südamega talupoeg esitab «lähimõeldud» väljapääsuplaani:

*Aulik härra, heitke nõusse,
hakake asja kallale:
oleks vaja endist õigust,
teoõigust üles võtta...
Ühes teiste härradega
seadust teha ehk suudate.
Andke laisad mõisa hoolde,
kepi alla kasvatada,
küllap siis sõna kuulavad,
põllu külge kinninevad.*

Ja enesegi jaoks on Mats oma plaanis väljapääsu leidnud:

*Kubjast härrale on vaja
teorahva rahustuseks:
kupjaks ma kõlban kindlasti.*

Mitmel puhul näitab J. Tamm rahvale viinakatku paid, viidates ka sügavamatele põhjustele: «Kõrtsi ees» («Postimees» 1899) ja «Joomise palk» («Jakob Tamme Lugulaulud», 1914). Esimeses manavad kõrtsi juures kaklevad, tuigerdavad või poris väherdavad talu-

pojad mõisniku aulikule näole rõõmunaeratuse — on ju herra käes viinamonopol:

Küllap mõtleb mõisahärra:

«Õnnega ma koos!

Rahaallik, nagu näha,

jookseb täies hoos — — —»

Teisestki luuletusest — «Joomise palk» — õhkub kibedat külaelu-realismi. Kirjaniku vaateveerult ei jää märkamatuks ka väärkohad noorsoo kasvatamises («Sõimaja», «Käbi ja känd»).

Kaasaja teravate ühiskondlik-poliitiliste küsimuste juurde asudes võtab J. Tamm appi allegooriavormi. Kõigepealt äratavad tähelepanu «Kirp ja inimene» («Postimees» 1894) ning «Kärbsed ja ämblikud» («Postimees» 1899) — tabavad, emotsionaalselt esitatud võrdkujundid feodaal-pärisorjusliku ikke murdumisest. J. Tamme satiirisoon avaneb jälle täiel kujul, seda eriti seal, kus ta hakkab pihta andma tsaristliku poliitika kuulutajaile, oma hingega kauplevaile ajalehemeestele, nagu seda olid A. Grenzstein ja J. Kõrv.

Õeldu valgusel on tõenäolik, et juba «Pinulõhkujas» (1893) piitsutab autor «Oleviku» toimetajat. Varsti järgnevas vabavärsilises «Ettenägijas» («Postimees» 1894) aga tajume ilmseid A. Grenzsteini mõttekäikude parodeerimisi — mehe sõnades, kes oli hull, kuid keda peeti targaks:

Mu vennad! ülearu

peas on mul aru!

Ma tulevikku näen — mind kuulge nüüd!

Teil surm on ees — kas seda teate?!

Mikspärast, kallid, elu siin veel kalliks peate?!

Ei surma käest teid päästa ükski püüd!

Siis — mida varem,

eks seda parem,

on minu hüüd:

et kuulge mind ja — endid üles pooge! — — —

1899. aastal koos «Olevikuga» väljasaadetud lendleht «Kauni keele kaitsmiseks» annab sedamaid aine satiirile «Kalkun» («Postimees» 1899), kus kullerdava ja praaliva õuelinnu kujust ei ole raske välja lugeda kogu loo

mõtet ega taibata seda, kelle pihta lugu sihitud. Ja kuigi toonide teravust tasandab mõistukõne sordiin, olid need ikkagi julged, oma tõeveendumuses karmid värsid. Nende mõju meie avalikkuses ei saanud jääda olematuks.

Väike-Maarja aastate esimesel poolel saab taas uut hoogu J. Tamme tõlketöö. Juba Tartu-päevil põgusalt kättevõetud A. Koltsoville ja A. Maikovile pöörab ta nüüd uuesti tähelepanu, sedapuhku põhjalikumalt. 1894—1895 tõlgib ta rea A. Koltsovi laule, nende hulgas «Voos», «Esimene käharajuukselise mehe laul» ja «Teine käharajuukselise mehe laul». 1897. aastal alanud hoogsale Maikovi tõlkimisele annab ilmselt tõuke poeedi surm. Arvukad Maikovi-tõlked — «Kaks tonti», «Vihma käes», «Hääl metsas», «Üksiklane» jt. — pääsesid varsti ka avalikkuse ette, peamiselt «Linda» ja «Postimehe» veergudel. Samal ajal ei jää unarusse ka A. Puškini eepika palade näol, nagu «Muinasjutt kalamehest ja kalakesest», «Uppunu», «Tonidid», ega ta lüüriline looming («Hoidjale», «Talveõhtu», jt.). Need nõudlikud palad on tõlgitud ladusalt ja elamuslikult, J. Tammele omase meisterlikkusega. Kõige selle kõrval tõlkis J. Tamm osa «Postimehes» (1898) ilmunud L. Tolstoi romaani «Sõda ja rahu» IV köitest. Sajandi lõpuaastail, tõenäoliselt 1899. aastal süveneb ta saksa poeedisse H. Heinesse. Sellest ajast on säilinud käsikirjades «Das Buch der Lieder» järgi tõlgitud palakesi saja ümber. Ilmselt on J. Tamme tõlketöö ajendid sedapuhku tagasiviidavad Tartu noorte Heine austajate kavatsusele anda tõlkes välja «Laulude raamat» (poeedi 100. sünni-aastapäeva puhul). Kavatsus jäi tookord teostamata; kuid J. Tamme tõlgitud laulukestest pääsesid varsti mitmed, peamiselt ajakirjanduse kaudu, lugejate ette.

VIII

Kõneldes luuletaja elu viimasest järgust, see on ajast 1890-ndate aastate lõpust kuni 1907. aastani, tuleb märkida, et see areneb suurte sotsiaal-poliitiliste murrangute küpsemisperioodil.

Kõnesoleva ajajärgu põhinähtustena tuleb välja tõsta töölisliikumise ühendamist marksismiga sajandi algaastail. See, nagu ka VSDTP Tallinna Komitee loomine (1904) on teatavasti seotud M. Kalinini tegevusega. Kümnendi esimest poolt iseloomustab revolutsiooniliste meeoleude

levimine nii tööliste kui ka intelligentsi hulgas. Selle liikumise haripunktiks saab 1905. aasta.

Revolutsiooni-meeleolude süvenemisele laiades hulka-des aitas kahtlemata tõhusalt kaasa ka progressiivne kirjasaõna. Eeskätt tuleb siin kõnelda kriitilistest realistidest. E. Vilde ajaloolised romaanid «Mahtra sõda» (1902) ja «Kui Anija mehed Tallinnas käisid» (1903), niisama E. Peterson-Särgava «Paised» (1899—1901), tema «Rahva-valgustaja» (1903—1904) ja lühijutustused suutsid mõjuda kaasa otsuste, hinnangute ja veendumuste kujunemisele: endistviisi edasi elada ei ole võimalik ei maal ega linnas! Ülestõusupäevil kõlas kirjanike hääl teravmeelsetes satiirides ja allegooriates, paljastavates jutustustes või artiklites. Meenutagem siinkohal vaid E. Vilde pilkeajakirja «Kaak», ta jutustusi («Seadusemees», «Nimekiri») või E. Peterson-Särgava palasid («Maa ägab» jt.). Võimalust mööda löid kaasa ka poeedid, nagu Jakob Liiv jt.

Ühenduses 1905. aasta sündmustega hakkab proletaarsete kirjanike näol kujunema meie sõnameistrite ideeliselt eesrindlikum osa. Teadlikumalt ja mõjukamalt hakkabki eesti töölistekirjanike hääl kõlama just ülestõusu päevil. Neilt ilmub eri teoseid ja albumeid, näiteks J. Lilienbachi «Edasi» I (1905), millele varsti järgnes rida teisi.

Ning Jakob Tamme osa ja hoiak tolles ägedas ühiskondliku mõtte võitluses?

Tõsiasi, et rahvuslik liikumine oli kaotanud oma üld-demokraatliku sisu, avaldus vaieldamatu selgusega juba 1890-ndate aastate keskpaiku. Ent J. Tamm, kes sügava veendumusega oli piitsutanud feodalismi igandeid ja selle kõrval lahanud ning hiljemgi lahkas kapitalismi paiseid, ei osanud näha enam mingit edasimineku teed. Kahtlemata oli selles omajagu süüdi keskkond, kus koolmeistrist luuletaja liikus. 1893.—1894. aasta paiku oli ta otsustavamalt liitunud «Postimehega». Viimane läks 1896. aastal J. Tõnissoni kätte ja kujunes varsti natsionalistlikult meelestatud kodanluse häälekandjaks. Ent J. Tamm nägi «Postimehe» ümber koondunud ringkondades ikkagi veel eeskätt üldrahvalike püüdluste eest võitlejaid. Sama arvas ta 1905. aastal loodud reaktsioonilisest Eesti Rahvameel-sest Eduerakonnast.

Sellega on ühtlasi iseloomustatud ka lauliku suhtumine ajajärgu niisugustesse nähtustesse nagu töölisteliikumise tõus ja marksistlike ideede levik. J. Tamm jäi eeskätt

kodanliku ühiskonna progressiivseks haritlaseks: ühiskondlike vastuolude ja väärnähtuste kõrvaldamise võimalused avanesid tema tõekspidamiste järgi selles, et laiendada inimeste silmaringi, kasvatada kõlbelisi omadusi, ausust, humaansust, tööarmastust. Keisrilaulud, mida «priiuse»-tooja auks septses J. Tammgi, ei pruugi iseenesest öelda kuigi palju; ent tema, nagu teatakse, ei suutnud kuidagi kujutleda, et tsaarilipp võiks kunagi lakata lehvimast! Ning Väike-Maarja kihelkonnakooli juhataja oli mees, kes kord pähevõetud arvamistest väga visalt taganes; tema kaasaegsete mäletamise järgi olnud tuttavatel J. Tammele nimetamisväärselt mõjuda pea täiesti võimatu.

Kõige selle tõttu on arusaadav, et ka tema kirjanduslikus töös pidi siin-seal kõlama ehk mõni aegunud noot, kuigi otseseid ebakõlasid oleks meil raske ära märkida. Mõnevõrra hakkavad kaasa kõnelema ka isiklikust elust tingitud meeololu langus ja viimastel eluaastatel raske-
nev haigus.

Mis puutub J. Tamme lüürikasse, siis toob sajandite vahetus sellesse küll uut ja, arvesse võttes autori seni-
avaldundu luuletaja-temperamenti, hoopis erilaadset elevust. Selle kutsuvad esile aga sündmused luuletaja enese elus. Tema lüürikasse astub uus teema — sügavalt läbi-
elatud armastus, niisiis teema, millest lauliku juures varem tõsisemalt kõnelda pole õieti olnud põhjust.

1895. aastal lõpetas Väike-Maarja kihelkonnakooli Tam-
salust pärinev tütarlaps Johanna Soop, üks neist neljast õpilasest, kellele hea edasijõudmise märgiks anti «iseära-
lik tunnistus». J. Soop puutus kooliga kokku edaspidigi, kui ta käis siin õe pärast, kes oli veel õpilane, või raama-
tute pärast, mida võis laenuks võtta kooli või J. Tamme kogust. See heledapäine tütarlaps, kes vahepeal oli sirgu-
nud sihvakaks, mõtliku näoilmega neiuks, köitiski lau-
liku tähelepanu. Ja kiindumusest sai peagi sügav, kogu luuletaja isikut haarav armastus. Neiu, kellest J. Tamm oli kaheksateist aastat vanem, austas teda aga ainult kui luuletajat ja endist õpetajat. Abiellumissetepanekuile võis ta vastata vaid äraütlevalt, põhjustades J. Tammes ränka meelemasendust. Kui 1900. aasta novembris toimus Väike-Maarja kirikus J. Soobi laulatus teise mehega, sai J. Tamm niivõrd vapustatud, et tema pärast tõsiselt kardeti.

Õnnetu armastuslugu jättis J. Tamme hinge sügavad ja kestvad jäljed; otseselt võib neid märgata paari järgnevasi aasta jooksul. Samal ajal aga tärkab hulk tunde-ehtsaid armastuslaule. Neisse kätkeb laulik oma põlatud armastuse loo algusest kuni lõpuni — «tundmused ja tormid/ ja lootused lehvivad», pisarad ja meeleheite. Sellisena on need paljukõnelevad juba kui luuletaja inimlike elamuste kajastus.

Oma tunnetepiitmustes pöördub ta enamasti otseselt armastatu poole ning läkitabki neist suurema osa otse- teed tema kätte, lisades kirjaümbrikusse tihti üht-teist ka lihtkõnes. Tõsi küll, ta laulude tunduvas osas voolab mõte ja tunne paberile esimese palavusega. Kuid nende kõrval hakkab silma terve rida niisuguseid luuletusi, kus elamus on jõudnud vajaliku selginemiseni ning kunstivormini.

Nii sünnib 1899. aasta sügissuvel kaks sonetti üldpeal- kirja all «Sonetid N. N-le», mis kõidavad tähelepanu nii tundesuure kui ka ülesehitusega. Olgu neist esimene siinkohal ära toodud:

*Su valgejuukseline ilus pea,
su sõstrasilmad ja su vaade mahe,
su punahuuled ja su hääl nii lahe —
ei nende sarnaseid ma teisi tea.*

*Ja sinu süda — oh, ta oli hea —
ei olnud iial minu vastu jahe ...
Ma unustasin vanaduse vahe:
mu süda sinule läks lahti pea.*

*Oh, ei see olnud möödaminev tuju:
ma igatsesin ikka näha sind,
ja sinuta nii üksik olin mina.*

*Mu südames said valitsejaks sina
ja täiusele ligistasid mind ...
Mu soovi juhtis sinu armas kuju.*

Teisest sonetist õhkub vastu tunduvalt erinev meeleolu: siin kõneldakse armsama sõnast, mis lõi rusuks lauliku rinna; ent ikkagi jääb ta veel ootama otsust, otsust, mis on tegelikult ammu langetatud.

Ja umbkaudu samal ajal sündinud kaheksast sonetist koosnevas põimikus samad toonid: ikka meelemasendus,

aga ikka veel mingi lootus — koos lõputute, vastamata jäävate küsimustega. Leinatunne, mis siin paiguti valitseb, annab peagi aset lausa surmameeleoludele järgmise aasta märtsikuus kirjutatud sonettides «T e m a l e».

Luuletaja hingelisse seisundisse 1900. a. kevadkuul lubavad meile pilku heita paljud lihtsamavormilised laulukesed. Välja arvatud meeleolukas «M ä l e s t u s t e k e s k e l», pakuvad need huvi eeskätt kui tunnetepihtimused, kusjuures mõndagi ütlevad ära juba pealkirjad: «Öö», «Kaebus», «Lahtine haud», «Kes päästaks mind ära valust...». Neis kurdab laulik oma hinge tumeda tühjuse üle, võrdleb oma südant surnuaiaga, kinnitab ikka püsivaid tundeid. Selle juures ei puudu püüd mõnel optimistlikul hetkel kõigest üle saada heineliku mõttemänguga.

Aasta lõpul kätkeb laulik oma meeleolud eeskätt kahte tundepingelisse sonetti «K ö r b e s». Ent rusudeks varisenud õnnelootused sunnivad endast kõnelema veel paaril järgmiselgi aastal («Eksituses», 1901; sonett «Läks päike looja...», 1902).

Õnnetu armastusloo kunstivormi valatud elamustest moodustavad püsivama väärtusega osa sonetid. Meie soneti arenguloos nõudlevad need tähelepanu eeskätt oma tooni eripäraga. Need pole hõiskava armuõnne trillerid, ei, J. Tamme kandlelt kõlab vastamata armastuse süngus, millest aeg-ajalt kostab üksindusse lämbuvat valukarjatust.

Aegamööda hakkab lauliku tundeelu jälle avanema välismaailma muljetele. 1903. aasta ajakirjanduse veergudel võime kohata mõnd tema looduslaulu: «Kevade lumi», «Kevade tulekul» jt. Neid iseloomustab teatud asjalik vaatenurk: autor läheneb loodusele talupojana, seob looduspildi talupoja töö, mure või lootusega («Hall», «Põllul», «Soo»). Seda joont võime märgata ka luuletuses «S u v e l õ p u l», kirjutatud tõenäoliselt samal, 1903. aastal. Viimane, üks J. Tamme tolleaegse looduslüürika õnnestunumaid näiteid, annab hästi edasi suvelõpu päevade meeleolu ja looduse värvirikkuse, näiteks juba esimeses stroofis:

*Koltumas on kaselehed,
pihlakad need punavad,
ilus pärn ju heidab ehet,
viljad väljal valvakad.*

Jälle köidab lauliku mõttekujutust Ebavere mägi oma kauguses sinetava metsaga («Ebavere mägi»). 1904. või 1905. aastal sünnib laulukesi sügise- ja talvemotiividel: «Sügisel», «Karjapoiss», «Lumi», «Talvel» jt., mis enamasti ilmuvad «Lindas» (üldpealkirja all «Sügiselt talvele»).

Ka kaasaja kultuuri-elu sündmuste puhul võtab J. Tamm sõna. Lauluisa 100. sünniaastapäeva märkimiseks loob ta pikema oktaav-stantsides luuletuse «Dr. Fr. R. Kreutzwaldi mälestusele» («Postimees» 1903), mis loeti ette Fr. R. Kreutzwaldi mälestuspeol Võrus «Kandle» seltsis. Ta kirjutab luuletuse ««Vanemuise» uue asukoha pühitsemiseks 12. augustil 1906. aastal» («Postimees» 1906). Lühike, 8-realine «Dr. Jakob Hurda mälestuseks» on huvitav kui näide eeleegilise distihhoni rakendamisest J. Tamme luules.

J. Tamme viimaste eluaastate lüürikas äratavad mõnevõrra tähelepanu paar mõtisklevat pala: «Siht» ja «Tuleviku täht» («Linda» 1905). Neis kõneldakse inimvaimule omasest püüdest seada silmade ette ikka uusi tähiseid: kui pole sihti, siis pole ka elu edasiminekut; siis jääb ainult lootus, «et lahti /kord läevad valjud väravad...» Missugune see täht on või olema peaks, seda selgemal kujul aga ei öelda.

Oma jutustavas loomingus jätkab J. Tamm kõnesolevailgi aastail rahvapärilike ainete kasutamist, värsistab muinasjutte ja kirjutab ballaade. Vene rahvajuttude põhjal sünnib pikem, mõnusalt jutustatud lugu «T o o m a s T o g u» («Postimehe» lisaleht 1901). Tõenäoliselt kuulub 1901. aastasse poolelijäänud «Lugu Kavalast Antsust ja Vanapaganast». See nagu mitmed teisedki samal ja järgnevail aastail loodud muinasjutu- või muistendi-ainelised lood («Poolik puuk» jt.) ei küüni üle keskpärasuse taseme. Ometi sünnib nende kõrval paar tööd, mis mõjuvad oma poeetilise elevuse ja tervikulise ülesehitusega: «Lüpsik» ja «Rahatuli Ebavere metsas» — mõlemad seotud kohaliku ümbruse ja siinsete rahvapärilustega. «Lüpsik» («Linda» 1903) on lugu teemeestest, kes kevadisel ööl peatusid metsas Ebavere mäe jalal. Üheks ballaadi haaravuse põhjuseks on kahtlemata sellest õhkuv lürism, nagu see avaldub eeskätt looduse kujutamisel, näiteks:

Õö oli, kevadine õö,
ja ööbik laksu löi.
Mäe ümber heljus uduvöö
ja rohi kastet jõi.

Kuid loodus ei avane ainuüksi otsese kujutamise teel; ta saab meie ees elavaks ka seoses inimeste tegevusega — salapärase neiuga, kes toob õllelõpsiku, üllatunud teo-
meeste kõne ja käitumisega. Kogu lugu on kantud kind-
last ideelisest suunitlusest: kõnelda ühest kammitsast
rahva käsis-jalus — joomisest —, nagu sellele viitavad
luuletuse esialgsed pealkirjadki («Enne Ebavere kõrtsi
asutamist», «Kas kaob?!»).

«Rahatuli Ebavere metsas» («Jakob Tamme
Lugulaulud», 1914) toetub ilmselt kohapealse rahva hulgas
liikunud loole; kuid üksikud motiivid on tuntud ka mujal.
Siingi esinevad kunstipäraselt sulavas põimingus erutav
rahvaluule-fantaasia ja tõsielu, kusjuures viimane on
kahtlemata tagasiviidav autori mälestustele omaenda kar-
japõlvest. Stroofe varjundab lüüriline poeesia-elevus, ent
luuletöös valitseb ometi realistlik miljöö- ja detailivaatlus.

1904. aastal kirjutatud pikemas luuletuses — «muinas-
jutulises luuleloos» — «Sõida põrgu!» («Jakob Tamme
Lugulaulud», 1914) on süžee peamiseks teljeks rahvapäri-
mustele toetuv lugu sellest, kuidas talupoeg sõidutas
mõisniku põrgusse. Selle loo taustal, eeskätt luuletuse esi-
meses pooles, avaneb lugeja ees rida realistlikult joonis-
tatud pilte pärisorjusliku küla elust. Siin näeme mõisa
survet talupoegadele, olgu töös, olgu isikliku elu vahekor-
dades. Sadismist moonutatud mõisnikus tema peksusam-
baga oleks vaevalt võimalik näha kuigi olulisi liialdusi:
Koldi-härra taolisi, nagu teatakse, tegelikkuses leidis!
Ja tema parem käsi Kupja-Jaan, üks ilmekamaid kupja
kujusid J. Tamme loomingus, esindab oma aja kohta tüü-
pilist «vallarahva verekaani». «Sõida põrgu!» taolise loo
teema ja ainekliku elustamine XX sajandi algul võib esi-
mesel pilgul ehk mõnevõrra ajast ja arust tunduda. Ent
luuletuse idee pidi kõlama hoiatusena, olles tegelikult
rakendatud kaasaja progressiivsete püüdluste teenistusse.
Viimase tähendust mõistame õigemini hinnata, kui peame
silmas, et eesti kodanlus oli hakanud juba kätt ulatama
balti-saksa parunitele.

Samal ajal ei jää J. Tamm eemale ka otsesest kaasalöö-

misest päevaküsimustele, mis asusid üldsuse tähelepanu tulipunktis. Valmis «Hunt ja kägu» (K. Sööt, «Piltidega Naljakalender 1902») arendab ta I. Krõlovi samanimelise valmi ainestiku lõõvaks satiiriks balti-saksa feodaalisandate pihta, näidates nende jalgealuse kõikumaloomist uutes ajaloolistes tingimustes. Ent ka tõusva eesti kodanluse aadressil on laulikul mõndagi öelda. Mitmesugustes allegooria-vormides võtab ta sarjamisele kodanlike rühmituste võitlusevõtted, mille abil ennast upitati, teistele aga pori loobiti. Satiirid, nagu «Kits», «Koer», «Kama-Kaarli tont», «Haruldane põllumees», on kasvanud välja J. Tõnissoni «Postimehe» ja 1901. aastal K. Pätsi poolt käima lastud «Teataja» vahelistest vastuoludest. Tõsi küll, mõistulood ilmusid enamasti «Postimehes» ja on suunatud nii või teisiti «Teataja» ja tema «programmi» pihta; ei ole võimatu, et nende tekkeloos mängis osa isegi «Postimehe» tellimus. Ent objektiivselt võttes ütleb mõistulugude autor kibedat tõtt kogu ajajärgu kodanluse aadressil: põlastab konjunktuuripoliitikat ja hurjutab petlikke lubadusi, naerab võhikute «asjatundmise» üle ja üldse — nimetab nii mõndagi asja tema õige nimega.

Kui puhkeb tsaarirežiimi nõrkust paljastav Vene-Jaapani sõda (1904), sünnib pikem luuletus «Sõtta» («Linda» 1904). Nagu mäletavad väike-maarjalased, on J. Tamm laulu jaoks usinasti materjali kogunud, on kõnelnud koha-pealsete inimestega ja pärinud neilt üht-teist, olnud huvitatud näiteks sõnadest, mis õpetaja Eberhardt lausunud meestele lahkumise puhul jms. Mõne teate järgi olevat laul — tõenäoliselt küll osa sellest — ühe kooliõpetaja poolt viisile seatud ja meeste ärasaatmisel kantud see ette. Igatahes oldi Väike-Maarjas veel hiljuti võimeline J. Tamme laulust üksikuid kohti meelde tuletama, näiteks algusstroofi:

*Punases ümbrikus siinsesse valda
sõjakäsk saadeti ööl,
hoidis ju mõndagi ootuse all ta:
kihinal kõik olid tööld...*

«Sõtta» kirjeldab lihtsa, asjaliku tooni ja ometi südamest tulevate sõnadega inimeste kohkumist sõjakäsu saabumisel, soldatiks-võetute ja saatjate kogunemist, lahkumisteenistust vallamajas ja surnuaial ning jumalaga-

jätmist omastega. Pisaratesse ja ahastusse kaovad siin troostisõnad, mis kedagi ei lohuta, lootused, millesse kellegi pole õiget usku. Kõik on esitatud kunstilise mõõdu- tundega, autor jääb realismi ning antud eluringi detailide piiridesse. Luuletuses ei leidu otseselt kellegi aadressile sihitud poliitilisi etteheiteid — kuidas oleks see olnudki võimalik? Kuid samal ajal ei öelda siin ka ainustki sõna sellest, mille nimel tuleks taluda kõike segipaiskavat saatuselööki. Ja see seletab mõndagi: autor joonistab ühe elutruu pildi teise järel ning seab lugeja silm silma vastu vapustava, klassiühiskonnale paratamatu nähtusega.

Järgmisel, 1905. aastal asub J. Tamm suurema eepilise töö juurde — inglise kirjaniku D. Defoe' jutustuse «Robinson Crusoe» värsistamisele. Ideelistest kaalutlustest või ajenditest, mis J. Tamme selle juurde võisid viia, puudub meil selgem ülevaade. Igatahes süvenes ta töösse suure pingega ning viis ümbervärsistuse mustandi kujul ka lõpule. Viimistleda on sellest suudetud umbkaudu kolmandik. Sel kombel andis ka eesti poeet oma osa «Robinsoni» ümbertöötlustesse, mida arvukalt on sügelenud maailmakirjandusse nii jutu- kui ka värsivormi näol.

Neil aastail tehtud luuletõlkeist on nimetada võrdlemisi vähe: vene rahvalaul «Kuidas vägilased Venemaal otsa said» («Postimehe» lisaleht 1901) ja 1905. aasta algul tõlgitud I. Krõlovi valmid «Luik, haug ja vähk» ning «Kaks külameest», mis said tuntuks M. Kampmanni koolilugemiku kaudu. Erilist tähelepanu köidab aga asjaolu, et käesoleva sajandi algusaastail laieneb J. Tamme poolt tõlgitavate autorite ring uue nimega — M. Gorki. See oli nimi, mis kerkis üles ajajärgu nõudel, ja sellest ei pääsenud mööda ka «Postimees»; olemasolevad andmed viitavadki sellele, et vastav ettepanek M. Gorki tõlkimiseks tuli toimetuse poolt. J. Tamme tõlkes ilmuvad «Lugeja» («Postimees» 1901), «Kuradist», «Veel Kuradist», «Hambamees», «Orlovide abielupaar» («Postimees» 1902). Käsi- kirja on jäänud «Kirilka» ja «Sõbrakesed».

Jääb kõnelda veel lauliku elutee lõpuosast, õieti selle paarist viimasest aastast.

Nagu eespool võisime märkida, ei olnud J. Tammel kuigi palju usku revolutsioonis. Tema arvates võis ülestõus tuua rahvale üksnes suure õnnetuse. Ja sellekohane oli ta käitumine 1905. aasta sündmuste puhul. On tähelepanav,

et ka tema tolleaegses luules ei leidu revolutsioonisündmuste nimetamisväärset kajastumist. Ja ometi teame, et siis, kui Väike-Maarjasse saabusid karistussalgad, sõandas J. Tamm rahva eest välja astuda: Vao vallamajas pidas ta kõne kohalike haritlaste nimel, kujutades siinseid meeleolusid kui riigivõimu suhtes lojaalseid. Küllap ehk eten-das J. Tamme autoriteetne isik ja tema mõju kreisiülema kohaliku abi Brandti juures oma osa selles, et Vao vallas kedagi ei pekstud.

Viimane aasta-poolteist kujutab endast J. Tamme luu-letajasoone olulist ja võrdlemisi järsku kokkukuivamist. Võib-olla oli selles ehk mõnevõrra süüdi õige pidepunkti kaotamine kaasaja esmajärguliste nähtuste suhtes, ent olulisemas osas langeb see küll lauliku üha halveneva tervisliku seisundi arvele. Juba mõnda aastat oli end tunda andnud südame- ja neeruhaigus, nüüd aga hakkab see võtma tõsisemat ilmet. Suureneva väsimustundega kaasnevad apaatsus ja meeleolu langus.

1906. aasta kevadel luuletaja tervise halvenedes otsivad teed väljaütlemiseks mõtted surmast... Nii sünnib neli kaheksavärsilist laulukest üldpealkirjaga «Elu ja surm» («Postimees» 1906) — klassikalise selguse, sisu kui ka omapärase vormirakenduse poolest tähelepandavad luule-tused. Laulik ei häbene tunnistamast, et ta surma kardab; ent samal ajal ei talu ta liikuv, ikka edasi rühkiv vaim ka aja ega elu peatumist. Kolmandas laulus — «Aja seis» — pihib ta:

*Ma kardan surma, pean elu kalliks —
kuid aja muutust ootan isuga,
ehk surma poole küll mind kisub ta.
Jääks seisma aeg, ma elada ei suudaks.*

*Mis oleks siis, kui ilm ei ennast muudaks,
kui poleks edu, poleks liikumist,
mis määraks aega... Sarnast suikumist,
mil poleks lõppu, minu vaim ei salliks.*

Sel ajal püüab laulik ikka veel leida elulist tegevust ja klammerduda elu ning liikumise külge. 1905. aastal oli ta matkanud Pühajärvel, sõitnud sealt koos koolivenna M. Okkaga Lätimaale, käinud Siguldas — Mai Roosi

J. Tamm 1906. a.

haual, Turaidas, Vönnus. Nüüd, 1906. a. suvel teeb ta reisi Soome; ta tutvub Helsingiga, käib Otavas, Kuopios, Imatral ja Vallinkosel. Külastatakse näitusi, põllutöökoole, suuremaid talusid, kusjuures J. Tamm ilmutab veel tõsist huvi mitmesuguste põllukultuuri-alaste küsimuste, näiteks soode kuivendamise vastu.

Temale kui tunnustuse võitnud koolimehele tehakse austavaid kohapakkumisi Tallinnast ja Tartust, ent J. Tamm jääb siiski Väike-Maarjasse. Ilmselt oli siinjuures üheks kaaluvamaks põhjuseks järjest halvenev tervis.

1907. aasta kevadkuudel teeb haiguse käik otsustava pöörde halvema poole. Sõbrad ja tuttavad, kohalik arst ja dr. H. Koppel Tartust soovivad talle tungivalt lahti öelda töö-kohustustest ja -muredest ning asuda mõnesse Tartu või Tallinna haiglasse. Esialgu ei taha J. Tamm sellest kuuldagi. Siis aga, kui ta haiglasse minekuga nõusse heidab, ei tule sellest enam midagi välja. Juunikuus jääb

ta lõplikult voodisse. Kiiresti raugneb nüüd haige jõud. Jakob Tamm sureb 13. (26.) juulil kell 1 öösel — õe Mari, Jakob Liivi, J. Sõsteri ja mõne teise lähedase tuttava juures olles.

Kohaliku rahva, kooli õpilaspere ja endiste kasvandike ning avalikkuse esindajate osavõtul sängitati luuletaja põrm maamulda Väike-Maarja kalmistul. Siin kõlasid südamest tulevad sõnad lahkunust kui õilsast inimesest, teenekast koolimehest ja rahva huvidele andunud laulikust. Mõne aasta pärast (1911) püstitati hauale sõprade, kolleegide ja endiste õpilaste eestvõttel ning üldsuse toetusel nägus mälestusmärk — kujur J. Koordi valmistatud pronksbüst.

IX

Eesti kirjandusloo-käsitluses on Jakob Tamme tabanud mõnevõrra iseäralik saatus. Alates 1908. aastal ilmunud A. Jürgensteini kirjutisest «Jakob Tamm ja tema luuletused» («Eesti Kirjandus» 1908) kujunes kombeks vaadelda J. Tamme kui oma kaasajast irdunud, enesesse käändinud laulikut. Oli saanud nagu enesestmõistetavaks vaadata J. Tammele kui mingile leebele unistajale, kes vaevalt võiks kunagi millegi suhtes protesti avaldada, või kui, siis vaid «seltskonda vangistavate väliste kommete» vastu — nagu väljendus kuskil üks tolleaegseid kriitikuid.

J. Tamme elulooliste ja loominguliste materjalide pealiskaudselgi vaatlusel võib aga näha, et taoline kujutus laulikust ei vasta tõsiasjadele. Kõnelda temast kui kaasaja üldsuse päevaprobleemidest kõrvalevaatajast või kui müstikust osutub alusetuks. Sest tegelikkuses kujuneb pilt meie ballaadimeistrist küll sootuks teistsuguseks, nagu see peaks järelduma ka antud ülevaatest. Sellele tagasihaaravat pilku heites oleks võib-olla vajalik mõningaid tulemusi veel kord välja tõsta.

Kõige selle põhjal, mis ühel või teisel viisil avaldub J. Tamme elus ja loomingus, võime öelda, et J. Tamm on elanud ja töötanud lahutamatus, elavas seoses oma ajaga, rahva elu, töö ja paremate taotlustega. Ta kerkib meie ette inimesena, kes kogu oma ihu ja hingega elas rahvale, kes erksa vaimu ja avatud südamega püüdis rahva vajadustest

Mälestusmärk J. Tammele Väike-Maarja surnuaial

Skulptor J. Koort

aru saada ja eluga kaasa sammuda. Ja kuigi see, arvestades ajajärgu keerukust, tal lõpuni ei õnnestu, jääb ometi ta hinges õhkuma armastusleek oma rahva jaoks. Laiendada inimeste silmaringi, kasvatada kõlbelisi väärtusi, töökust, ausust, humaansust — need eesmärgid jäävad ühiskondlik-poliitilise võitluse kõrval samuti ta loomingu- lise tegevuse tõukejõuks.

J. Tamm võrsus maalt, töötavast perekonnast ja kõigepealt ta õppiski tundma töötava inimese, vaese talupoja eluringi. Siinsed tähelepanekud ja muljed etendavad olu-

list osa selles, et J. Tamm püüab oma luules jätkata rahvusliku liikumise tõusuaja paremaid traditsioone.

Juba üsna varakult astub temagi võitlusse feodaalide vastu, kuulutades oma relvaks sule («Sulele»). Võitlus veel säilinud feodalismijäänuste vastu kujuneb J. Tamme luule üheks tähtsamaks lähtekohaks ja ühtlasi kesksemaks teemaks. Lauliku viha mõisa ülekohtu ja -võimu vastu püsib algusest lõpuni ilma ühegi möönduseta ning otsib üha uusi kunstilise avaldumise vorme. Ta ründab isandaid teravalt süüdistavate, ilustamata sõnadega («Taganegel», «Eestimaale») või paneb kõnelema tõsielupildid, nagu laasitud kask mõisaõuel («Kask»), verine kepitükk mõisapõllul («Kepitükk») või toretsev, valda rõhuv härrasmaja («Uhke maja»). Ka suurema osa oma tööde kõige ulatuslikumast lõigust, nimelt rahvapärimiselikel aineil loodud paladest suunab J. Tamm rahva igipõlise kurnaja vastu («Ärkvel», «Orjakivi», «Vanne», «Sõida põrgu!» jt.). Neile annavad väärtuslikku lisa külaainelised poeemid («Ahervars», «Röövli heategu»), avades meile feodalismi ikkes talupoja ränkraske argipäeva.

Samal ajal ei jää J. Tammele märkamata kapitalistlike suhete ja nendega kaasnevate tavade sissetung küllasse. Jõukusele rühkiva pererahva kiskjajoonte hurjutamisele pühendub laulik omaette luuletustes («Odavad orjad») või teiste teemade vahelepõimeis («Sant», «Ussipealik»). Vastavalt tolleaegsele tegelikkusele esineb J. Tamme töodes olukordi, mis osutuvad ühel ja samal ajal nii feodalistliku kui ka kapitalistliku rõhumise paljastamiseks («Rongatsi Mats»).

Ikka ja jälle tajume autori siirast ja sooja kaasaelamist seal, kus ta kujutab vaest, töötavat inimest: võõra põllul kündvat sulast («Sulase mõte»), metsiku mõisakupja ohvrit («Orjakivi»), vana külakehvikut («Moksi Jõõva»), kerjust («Sant»).

J. Tamm annab mõnigi kord valusalt pihta tagurlikele tsaaripoliitika apostlitele. Ent samal ajal ei saa ta kuidagi uskuda, et võiks leiduda jõude, mis oleksid suuteliised tsaarirežiimi ümber tõukama! Küllap siit, vastuolulistest arusaamistest suurelt osalt pärineski tema umbusk 1905. aasta revolutsioonisse. Ja kuigi J. Tamm ei suutnud oma viimastel aastatel ajaga kaasa minna, jäi talle ikkagi südamelähedaseks nii rahva materiaalse kui ka kultuurilise elu edendamise mõte.

J. Tamme luule lähtekohtade juures peatudes tuleb veel märkida, et noorusaastad maal, karjapõlv ja vanemate abistamine põllul istutasid tema, tulevase lauliku hinge mitte üksi armastuse töö vastu, vaid ka kiindumuse loodusesse. Oma lüürilistes, aga ka paljudes eepilisteski värssides on ta jäädvustanud mitmesuguseid kodumaa looduse meeleolusid.

Tähelepanekute ja muljete kõrval, mis olid talletatud vahetust ümbrusest ja elust enesest, sai ta luule võrsu-
mise ja toitumise üheks kõige viljakamaks, alati värskeks lätteks rahvaluule. J. Tamm ja rahvaluule — need osutuvad otsekui kaheks teineteisest lahutamatuks mõisteks. Laulik valas värssidesse osalt juba kirjapandud, trükis avaldatud muinasjutte, enamasti aga ammutas ta oma aineid vahetult rahvasuust kuulnud lugudest või nende katkendeist. Lausa asendamatuks rahvapärimuste varasalveks osutus talle kodukoht Rannu, eeskätt Verevi küla.

Kõneldes J. Tamme luulealastest saavutustest tuleb möönda, et tema lüürikas leidub üsnagi palju niisugust, mis oma sisult või vormilt kipub sulama tolleaegse luule ebaisikulisse ja keskpärasesse. Seda iseäranis ta luuletee algupoolel. Arvukas hulk laulukesi piiga pilgust või allikast, kannist või linnukesest, mülkast või lainest, pilvest või tormist, kus enamasti mingi võrdpildi kaudu vihjatakse inimesele või rahva saatusele, mõjuvad oma kulunud kujundite rüüs ühetooniliselt ja väheütlevana.

Teisiti on lugu seal, kus jäetakse kõrvale sümbolid ning lähenetakse inimesele, eesti külale või maastikupildile nii-öelda otseselt. Siis sünnib vahetevahel palasid, mis toovad mitmeti elevust meie sajandilõpu luulesse.

Välja tõstes J. Tamme kordaminekuid lüürikuna tuleb neist kõnelda juba varakult, ühenduses lauliku Tartu-perioodiga. Ka esimestes suleharjutustes, näiteks humoristliku armastusluule alal, suudetakse mõnikord midagi tabavat öelda («Naabri tüli»). Suhteliselt noor poeet jõuab tollal oma lüürika tõsiseima tuumani ühiskondlik-poliitilise teemaga. Kunstilised võidud saabuvad siin eeskätt realistlikus külaelu kujutuses: «Musta aja mälestustes» (1882) — luuletustes, nagu «Kask», «Samba ase», «Kepitükk» ning teistes tõsielupiltides («Sulase mõte», «Vabaduse valgel»). Enamik neist kujunes üheks meie võitleva lüürika omapäraseks osaks.

Sedamööda, kuidas ühiskondlikud küsimused hakkavad

imbuma sümbolitesse või leidma kodupaika mitmesugustes eepilistes vormides, pääsevad lüürika huvipakkuvamas osas valitsema teised teemad. Lastelaulude tsükliid (1883), eeskätt «Hällilt elule», panevad helisema mõnedki südamlilik-siirad toonid, seda iseäranis seal, kus pedagoogiline vaatenurk ei tungi liialt esile («Kaugel», «Isa poega kooli saates»). Rea aastate jooksul vallutab laulikus esikoha püüd valada vormidesse mitmesuguseid loodusemeeleolusid. Nii sünnivad Pilistveres «Valge vesilill», «Põld», «Kõrs», Põltsamaal «Karjapõlves», «Hõiskel», «Kilinkõlin». Nagu näeme pealkirjadestki, esindab J. Tamme looduslüürika paremik põhiliselt suve- ja sügisemeleolusid. Pildid vesiroosist jõekäärus, kõrrekesest sügisesel aasal või kuumuses virvendavast suvemaastikust tähendasid tollal, 1880-ndate aastate lõpus või 1890-ndate esimesel poolel eesti lüürika rikastamist realistlike piltidega ja isiklikult läbituntuga. Põltsamaal olles läheneb J. Tamm loodusele ka niisuguse teemaga nagu kodu-, lapse- ja karjapõlv — ema mälestuseks pühendatud lauludes. Võrreldes kunagise tsükliga «Hällilt elule» astub luuletaja «Ema mälestuses» oma noorusmaa radadele erineva kunstikavatsusega. See tähendab põhilisemas osas aine vormimist realistliku detaili ja konkreetsete inimeste kaudu — moodus, mis kahtlemata viitas uudsetele võimalustele lapsepõlvemuljete vahendamisel meie tookordses luules. Kahjuks pääsesid neist tollal vähesed trükki, kusjuures needki — näiteks «Karjapõlv», «Karjapidajad» — ei ole valdava käsitluslaadi tüübipuhtad näited.

Väike-Maarja aastail hakkab J. Tamme loodusluules välja kõlama teatud praktilis-õpetlik noot, suunatud talupoegliku elu- ja kutseoskuse teritamisele. Kunstilise mõjukuse saavutavad nüüd esijoones mõned talvelaulud («Talveöö» jt.). Sajandite vahetusel aga näib lüüriline tundeintensiivsus end otsekui varuvat vormide jaoks armastuse, tõelise, ent õnnetu armastuse pinnal. Armupihitumuse kunstiline kordaminek sunnib lugejat kaasa elama peamiselt sonettides.

Niisiis võime J. Tammegi puhul välja tõsta ootuspärast tulemust: köitvuse saavutab ta tundeluule seal, kus see väljendab autori isiklikke elamusi isikupärasel laadis. Ja seda polegi nii vähe! Samal ajal aga peame mees pidama, et J. Tamme lüürikasoon leidis välja elamist ka tema ulatuslikkudes eepilise luule alades, selle mitmesu-

guste kujude, kujundite ja kujutelmade maailmas. Nii mitmelgi puhul teeb tõsist raskust paigutada ta luuletus täie otsustavusega emba-kumba, lüürika- või eepikalahtrisse.

Nagu kogu tema värsitoodangus — ja sidumata kõnes polegi J. Tamm õieti midagi avaldanud! — ilmneb pidev püüdlus žanrilise mitmepalgelisuse poole, nii ka lüürikas. J. Tamm kirjutas hulga luuletusi «harilikus» vormis; ent samal ajal sai temast üks viljakamaid sonetiautoreid meie möödunud sajandi laulikuteperes. J. Tamm on loonud eruditsioonikaid, oma tundesoojusega kaasaega köitvaid tähtpäevaluuletusi, näiteks laulud M. Veske, Fr. R. Kreutzwaldi, P. Jakobsoni mälestuseks. Tema nimega osutuvad seotuks aga ka saavutused lüroepilises matkakirjelduse žanris («Käik Kalevipoja süngil» jt.).

Muidugi, oma lüürikunärvi erksuselt ei suuda ta ehk võistelda Juhan Liivi või A. Haavaga. Pealegi on tema vaatenurk ja tavad mõneti erinevad. Ja üldse — kui Liivi või Haava raskuspunkt laulikuna langebki suure ülekaaluga just tundeluule valdkonda, siis J. Tamme juures osutub peamiseks huvisuunaks ikkagi eepika. Ometi on ta andnud meie tundeluulesse osa, mida pole võimalik tähele panemata jätta.

Juba algusest peale ongi nähtud J. Tamme loomingus raskuspunkti tema jutustavas luules. Ja seda kahtlemata õigusega. Püsivamat leidub ta eepilises luules kindlasti rohkemal määral kui lüürikas; ka žanriliselt ja kujundamisvahenditelt mõjub ta jutustav luule vaheldusrikkamana.

Kõigepealt paelub siin tähelepanu rahvapärimuslik ainek. Seda tema loomingulise töö algusest kuni lõpuni. Rahvaluulelise fantaasia varasalvest materjali ammutades loob ta ballaade, värssmuinasjutte ja -muistendeid, poeme ja muid, «vabamas» žanris palasid. Pärast Fr. R. Kreutzwaldi osutub see meie luules panuseks, millega J. Tamm rahvapärimuste värsistajana paistab üle teiste välja.

Ja tõepoolest, ainek, nagu ka motiivide ja süžeede hulk, mis J. Tamme sule alt läbi on käinud, on suur ja mitmepalgeline. Tema lugudes astuvad meie ette kodukäijad, mets- ja merehaldjad, puugid, viirastused ja nägemused. Siin avaneb maailm, kus usutakse õnnevalamistesse ja igasugustesse muudesse ennustamistesse, libahuntidesse, hundikarjastesse, ussikuninga kroonisse ja altari-

leivasse, karjalapse õnnerublasse ja tuhkatriinu õnnesse. Kohtame lugusid vanapaganast, ühenduses «kroonumehe», rehepapi, jõuka peremehe või Kaval-Antsuga. Kirevavärviline rahvaluule-pärimus, mida J. Tamm on puudutanud, ulatub kõige fantastilisemast imemuinasjutu-kangast kõige lihtsama tekkemuistendini või selle üksikmotiivini. Vaevalt oleks siin enam mõtet nimetada ühe või teise luuletuse pealkirja.

Sealjuures jälgis J. Tamm, nagu nägime, sügavat ideelist eesmärki: koguda rahva vaimuväärtusi, anda rahvale tagasi tema pärand ja õhutada rahva eneseteadvust. Tegelikult osutusid selle eesmärgi teenijaiks oma ballaadidega ka J. Tamme esimesed «õpetajad» M. J. Eisen, J. Bergmann ja mõned teisedki. Kuid ainuüksi vaid tagasiandmisest oli J. Tammele ilmselt liiga vähe: see jäi tema juures ikkagi kaugemaks, nii-öelda üldiseks eesmärgiks. J. Tamme tähendust rahvapärimuslike ainete rakendamisel tuleb näha veel selles, et ta astus siit olulise sammu edasi — ta andis muistseile pärimustele uue sisu ja uue mõtte.

Tõsi küll, juba rahvalooming ise sisaldab palju niisugust, mis peegeldab rahva võitlust rõhujate vastu, ta igapäevast elu, olustikku, tööd, kombeid ja uskumusi. Ja seda kõike kajastab ka J. Tamm. Ta süvenes rahvaluulelise aine sisulisse olemusse — tulemus, mida peame igati rõhutama. Tihti aga vormib ta olemasoleva materjali sootuks uuest ideelisest aspektist. Kui J. Bergmann ja M. J. Eisen lähevad enamasti mööda rahvaluule sotsiaalsest ja olustikulisest funktsioonist, siis J. Tamm teeb suures osas teisiti: laenab küll rahva luulesalvest mingi sugeme, ent ehitab sellele kujutuse nähtusest, mis erutab üldsust; ta sisustab süžee realistlike piltidega rahva elust, tööst, kommetest («Leib», «Orjakivi», «Ussipealik» jt.). Väga paljudes ta eepikapalades astubki värvikana esile ühiskondlik ja olustikuline moment. Autor kujutab iseloomulikke nähtusi argielust, kätkeb luuletustesse omaenda tähelepanekuid, tõekspidamisi ja hinnanguid, väljendab enda kui pedagoogi kasvatuslikke eesmäärke («Ärkvel», «Kuldking», «Kurja küüsis», «Sõida põrgu!»). Ta toob sisse kaasaja, konkretiseerib tegelasi, süvendab psühholoogiat, esitades mitte enam muinaslugude skeem-kujusid vaid elavaid, vooruste ja pahedega inimesi. Niisugusena võiksime nimetada hallparunit Saare Tõnu («Oda-

vad orjad»), Järvlepa mõisnikku ja Saaremaa saunameest («Vanne»), pastor Kralli («Ristid»), Koldi-härrat ja Kupja-Jaani («Sõida põrgu!»). Näiteks kujutatakse «Odavates orjades» rikka taluperemehe ahnust või võtteid, millega Tõnu keelitab orje jääma üle kokkulepitud aja, otse tänapäevase läbinägevuse ja nõtkusega. Niimoodi astus J. Tamm oma õpetajaist tubli sammu kaugemale; teda tuleb hinnata mitte üksi kui rahvaluule sisu- ja vormielementide rakendajat, vaid ka kui kõnesoleva laadi silmapaistvat edasiarendajat.

Kõneldes žanrilisest hargnemisest rahvapärimusliku materjali kasutamisel, tuleb kõigepealt esile tõsta muidugi ballaade. J. Tamm kodunes selles luuleliigis kiiresti ning kujunes meil varsti tunnustatuimaks ballaadižanri viljelejaks ning on selleks jäänud õieti tänapäevani. Sisulis-ideeline tuumakus, elavad, psühholoogilise ilmekusega tegelased, värvikas olustikuline koloriit ning rahvalik keel tagavad selle, et ta õnnestunud ballaadid ei igane. Mõeldes eesti ballaadile ja J. Tammele, kerkivad paratamatult kujutlusse niisugused palad, nagu «Ärkvel», «Orjakivi», «Odavad orjad», «Vanne», «Kurja küüsis», «Vesineitsi», «Lüpsik».

Ent nende kõrval kirjutas J. Tamm õieti kogu aeg luuletusi, mida oleks õigem nimetada värssmuinasjuttudeks või -muistenditeks («Võitlus põrgu vastu», «Kuldking», «Hundi loomine») või muinasjutuainelisteks poemideks («Väike Virtsjärv», «Rahatuli Ebavere metsas»). Igatahes neis nagu reas teisteski rahvapärimusliku ainega luuletustes puuduvad ballaadile omased tunnused, eeskätt ülesehituslikud.

Hulk lugusid kuulub aga žanriliselt raskesti määritletavate palade hulka: nad haaravad mõnd enam-vähem pooliku süžeeaga juhtumit, osutudes tegelikult mingi rahvafantaasia üksikmotiivi kinnistamiseks. See laad lööb läbi Väike-Maarja aastail ning selle esindajaina võiksime märkida luuletusi, nagu «Moksi Jõova», «Kodukäija», «Suits Ebavere mäel», «Õnnevalamine».

Kõige selle kõrval sünnib õieti kogu J. Tamme luuletegevuse vältel palasid tõsielu, enamasti küla-, aga vahel ka linnaelu ainekul. Neistki on enamik tagasiviidavad rahvasuus liikunud loole, seda küllap sealgi, kus tegu on sündmustega kaugemast minevikust. Selles laadis looduist märkigem luuletusi «Palk», «Ahervars», «Aadam Hapu»,

«Urgas», «Rongatsi Mats», «Röövli heategu». Enamikku neist võiksime nimetada küll tõsielu-ainelisteks poemi-deks. Olustiku ja tüüpide väljamaalimise poolest moodustavad need J. Tamme eepikas ühe värvikama ja ideeliselt mõjuvama osa. Tuletagem näiteks meelde vabadikkude või renditalupoegade troostitu-ränga elujärje kujutust («Ahervars», «Urgas», «Röövli heategu») või inimesi endid — saunikust pütimeistrit («Ahervars»), rentnik Lauka Madist («Röövli heategu») või kupjaks pürgivat rahvareeturit Rongatsi Matsi («Rongatsi Mats»).

Omaette lõigu J. Tamme eepilises luules moodustavad muidugi mitmesugused realistlikud pildid argielust, nähtud vahetult autori oma silmaga. Neis avanevad talurahva elu- ja tööjärg omaaegsetes tingimustes, vahekord mõisaga, käitumine ja kölblad arusaamised («Viljatera», «Orjavaim», «Kõrtsi ees», «Sõtta»). Mitmesugused kaasaja teravamad laadi ühiskondlik-poliitilised küsimused valab laulik aga allegooria vormi.

Alates 1880-ndate aastate teisest poolest tõusis J. Tamm üheks meie silmapaistvaimaks valmimestriks. Tema valmidest kerkivad lugeja kujutlusse eelkõige muidugi «Punik» ja «Siga», mõlemad varasemast perioodist. Ent nimetamist vääriksid ka niisugused palad nagu «Lukk» ja «Kohtunik» ning hilisemast ajast poliitiliselt lõõvad «Kärbsed ja ämblikud», «Hunt ja kägu». Igatahes kõneldes meie valmi arenguloost, ei pääse me mööda J. Tamme panusest sel alal. Mitmed ta tabavad võrdkujud sunnivad end meelde tuletama tänapäevalgi.

Nii, nagu väärib tähelepanu J. Tamme žanriline erkus ja mitmekülgsus, nii ka tema püüdlus täielikuma vormi-valitsemise poole üldse. Kahtlemata märgib tema looming eesti luule vormikäsitluse edasiminekut.

Mis puutub J. Tamme luuletuste ülesehitusse, siis selles suhtes on leitud üht-teist ette heita, näiteks ballaadide liigset venitatust. Mõnel juhtumil on etteheited tõepoolest õigustatud; mõnikord aga on need välja kasvanud ühe või teise luuletuse žanrilise olemuse või üldlaadi vääriti mõistmisest. Samal ajal tuleb siiski märkida puudujääke teises suunas: ta lugulaulude või valmide üsnagi tunduvat osa iseloomustab, nagu öeldud, süžee väljaarendamise poolikus, mille tõttu palad kipuvad mõjuma enam kirjeldustena või staatilist laadi pildikestena.

Muidugi, tunduv osa J. Tamme lauludest mõjub täna-

päeva lugejale igavana ja hallina. Ent samal ajal ei saa salata, et tema paremates lauludes on kujundirikkust, lugeja kujutlusvõimet, mõtte- ja tundeelu erutavat elamuslikkust, talupoja-keele mahlakust ja tabavust. Autor omab andeka luuletaja võimet asetuda ühe või teise asjaosalise kohale ning veenvalt esile tuua tegelast ta sotsiaalse asendi ja miljöoga, maailmavaate, arengutaseme ja individuaalse näoga.

Värsitehnilisest küljest väärrib J. Tamm hoopis suuremat tähelepanu, kui talle seni on olnud kombeks osutada. Lihtsate neljavärsiliste stroofide kõrval rakendab J. Tamm üsnagi sagedasti keerukamaid, näiteks sekstiine, oktaav-stantse; ei puudu tal katsetusi ka vabavärsis. Ta kasutab trohheilist ja daktülilist värssi, kuid mitte harva ka jambilist või amfibrahhilist, pikemates luuletustes aga rakendab ta eri osades erinevaid värsimõõte ja -skeeme. Tema küpsemal loominguperioodil saab päris harilikuks nähtuseks rahvalaulu vorm, mille kasutamisel ta jõuab silmapaistva osavuseni.

J. Tamme luule iseloomustamisel on olnud kombeks kõnelda tema klassikaliselt puhastest riimidest. Nende taotlemisega on ta mõnigi kord liiale läinud, ohverdades riimikõlale sisulis-loogilise selguse või õigekeelsuse. Kahtlemata segavad tänapäeval lugemist mõnelgi kohal vägivaldsed riimid, mis on saavutatud õige objektikäände või mõttekäigu arvel, samuti paigutine sõnastuslik maneersus. Paljudel juhtudel aga tuleb tunnustada J. Tamme leidlikkust kõlavate riimide saavutamisel ja nende rakedamisel sisu väljatõstmise huvides. Mõnikord peatub lugeja tähelepanu julgete, tol ajal võrdlemisi uudsete riimimisvõtete juures, nagu homonüümriimid, näiteks:

*Sa pääsesid ... Ja surm see tuli
nii tasakesi sinule ...
Sul vaikselt kustus elu tuli,
sa vajusid kui unesse ...*

või liitriimid, näiteks:

*«Kulla võõras!» palub Madis vastu,
«võlgu võtsin raha renti m a k s t a;
olen teda praegu mõisa viimas —
enesele võtab ära s a k s t a — — —»*

Nagu võime näha, on J. Tamm mõneski suhtes toonud tunduvat elavnemist eesti luule vormikäsitusse. Tema tähelepanu vormilise külje suhtes väärrib märkimist seda enam, et see esines juba möödunud sajandi lõpukümnen-deil ja et J. Tamm alles oma paari viimase elu- ja loo-minguaastaga jõudis välja «Noor-Eesti» künniseni.

Kirjandusvoolulise kuuluvuse aspektist on J. Tamme luule iseloomustamisel kõneldud kord romantismist, kord romantilise ja realistliku puutekohtadest; aga J. Tammes on nähtud ka üht kriitilise realismi algatajat. Nii vastu-olulised, kui need otsustused esimesel pilgul võivadki paista, tabavad nad ometi — igaüks omast kohast — märki.

J. Tamme kirjandusliku tegevuse algupoolel — 1880-ndatel aastatel — on rahvusromantiline paatos ta loomin-gus üsnagi tavaline. Ka nende aastate üldiselt realistlikku laadi tõsielu-pildikestes («Kask» jt.) kohtame tihtigi kujundamisvõtteid, sõnavara või tundetooni, mis on oma-sed romantismile. Tema küpsema loomingujärgu ühes kandvas osas — ballaadides ja värssmuinasjuttudes — haaratakse romantilise valdkonna rahvapärimuslik-fantas-tilise süžee ja teatud salapärasuse meeoluga; samas aga põimitakse siia realistlik inimese-, elu- ja töö-kujutus, tõsielulised olustiku- ja detailide maalid. Selles avaldub üks J. Tamme luule omapära jooni ja küllap ka üks ta luule veetluse põhjusi. Niisuguste laulude kõrval aga on J. Tamm loonud, eriti alates 1890-ndate aastate algusest, rea luuletusi, mille teostus on läbinisti realist-lik: nende ainekuteks on argielu ja kaasaja ühiskondlik-poliitilised või kultuurielu küsimused, neis esinevad üksikasjalikud kirjeldused ja rahvalik-lopsakas, miljööd kajastav keel.

Tõsi küll, romantilised pinnad on mõnevõrra kippunud looritama realistliku elemendi esilepääsu selle täies, tõeli-ses ulatuses ja sügavuses. Ent tegelikkuses sammus J. Tamm oma loomingu õige tunduva osaga ühes rinnas Juhan Liivi, E. Vilde, E. Peterson-Särgava ja mõne teise-gagi eesti kriitilise realismi rajamise teel.

J. Tamme kirjanikupalge iseloomustava ja lahutamatu osa moodustab tegevus tõlkijana. Ta tõlkis saksa luuleta-jate L. Uhlandi, Fr. Schilleri jt. ballaade, J. W. Goethe ja eriti H. Heine lüürikat, saades saksa klassikalisest kir-jandusest mõnesuguseid mõjustusigi. Tähtsa koha aga või-

tis ta vene kirjanduse vahendajana eesti lugejaskonnale. J. Tamm kuulub meil A. Puškini, M. Lermontovi ja I. Krõlovi esimeste tõlkijate hulka. Nimetatud poetide paljud teosed ilmusidki möödunud sajandil ainuüksi J. Tamme tõlkes. Esimesena tõi ta meie lugejate ette I. Nikitini, ta oli esimesi, kes hakkas tõlkima A. Koltsovi ja A. Nekrassovi loomingut ning vene rahvaeepikat. J. Tamm on jäädvustanud oma nime nende ridades, kes alustasid M. Gorki loomingu ulatuslikumat tutvustamist eesti lugejaile käesoleva sajandi algul. Vene kirjanduse tõlkijana saavutas ta silmapaistva meisterlikkuse ning kujunes sel alal oma aja tunnustatuimaks autoriteediks. Vene kirjandusteoste ideeline rikkus ja kunstiline tase omasid suurt viljastavat tähtsust mitte üksi J. Tamme enese, vaid kogu eesti kirjanduse arenemisele.

Meie klassikute peres köidab J. Tamm tähelepanu kui omapärase palgega, talupoeglikult tüse luuletaja. Tema töödes peegeldub mitmekülgselt kaasaeg, ta luuletuste taga võime tajuda õilsat, sügavalt tundvat inimest, kes ikka ja alati püüdis anda oma parima rahva hüveks. Kahtlemata on tal mõndagi öelda ka tänapäevale, iseäranis seal, kus ta viha või sarkastilise naeruga ründab iganenut. Ent laulik kõneleb meile ka oma loomingu selle osaga, mille kohta ta ise on öelnud:

*Muistne mälestus ka meie rada
vaimu väel võib ikka valgustada.*

Рихард Алекырс

ЯКОБ ТАММ

Монография

На эстонском языке

Оформление Р. Пангсеппа

Гравюра на дереве Э. Коллома

Эстонское Государственное Издательство

Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja E. Priidel

Kunstiline toimetaja R. Pangsepp

Tehniline toimetaja K. Einberg

Korrektorid O. Sepp ja V. Leibak

Ladumisele antud 3. VIII 1960. Trükkimisele antud 4. II 1961. Paber 54×84, ¹/₁₆. Trükipoognaid 7. Formaadile 60×90 kohaldatud trükipoognaid 5,88. MB-00821. Arvutuspoognaid 5,58. Trükiarv 3000. Tellimise nr. 2751.

Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk tn. 40/42.

Hind 32 kop.

A

23635

4763464

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00476346 4